

KOMIL SAIDOV

MUSIQA BRAYL TIZIMIDA **NAZARIYASI**

KOMIL SAIDOV

MUSIQA NAZARIYASI

*Brayl tizimida musiqiy belgilarni o'rgatuvchi,
ko'zi ojiz musiqachilar bilan ishlovchi o'qituvchilar uchun
o'quv qo'llanma*

“Musiqqa” nashriyoti
Toshkent
2019

KBK 85.31
UO'K 781.2
S 21

Musiqa nazariyasi(Brayl) tizimida musiqiy belgilarni o'rgatuvchi, ko'zi ojiz musiqachilar bilan ishlovchi o'qituvchilar uchun qo'llanma / K.Saidov : ma'sul muharrir S.Begmatov ; O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi - Toshkent : "Musiqa" nashriyoti, 2019. 113 b.

*Mazkur o'quv qo'llanma O'zbekiston davlat konservatoriyasi
O'quv-uslubiy kengashi tomonidan
nashrga tavsiya etilgan
(№ 4, 29.12.2017)*

Tuzuvchi muallif:
Komil SAIDOV

Ma'sul muharrir:
San'atshunoslik fanlari nomzodi, professor-
Soibjon BEGMATOV

Nashr uchun mas'ul muharrir:
Musiqashunos-
Nodira HAYDAROVA

Taqrizchilar:
O'zbekiston davlat konservatoriyasi professor v.b.-
Oydin ABDULLAYEVA
O'zbekiston davlat San'at va madaniyat instituti dotsenti-
Orolmirzo SAFAROV
O'zbekiston davlat konservatoriyasi qoshidagi IBAL o'qituvchisi-
Lola KASIMOVA
Toshkent shahar 17-sonli musiqa maktabi 1-toifali o'qituvchisi-
Umida HALIKOVA

Mazkur o'quv qo'llanma musiqa nazariyasining ta'lim tizimi uchun zarur bo'lgan asosiy mezonlar bayoniga bag'ishlangan bo'lib, ko'zi ojiz musiqachilar bilan ishlovchi barcha o'qituvchilarga mo'ljallangan. Qo'llanmada asosiy qonuniyatlar mukammallashtirilgan va ko'zi ojizlar uchun qulay belgilar ishlab chiqilgan, murakkab kombinatsiyali belgilar ixchamlashtirilgan. Qo'llanmadan musiqa nazariyasini o'zlashtirishni istagan musiqa san'ati namoyondalari va qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

MUALLIFDAN

Brayl alifbosidagi nota belgilari jahonda ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan yozuv uslubidir. Ushbu nota yozish tizimi ilk bor Lui Brayl tomonidan 1834-yili Parijda e'lon qilingan va ko'plab mamlakatlar orasida juda tez ommalashgan. Ushbu nota tizimi yaratilgan davrdan boshlab, hozirgacha uzluksiz tarzda takomillashib kelmoqda. Vaqti-vaqti bilan turli mamlakat musiqachilari xalqaro konferensiyalarda yig'ilib, o'z yangi g'oyalari asosidagi ishlarini taqdim etib, tizimga yangi belgilar qo'shib kelmoqdalar. Amaliyotda esa musiqiy asarlar yozish usullari tobora mukammallashib bormoqda. Buning natijasida ko'zi ojiz musiqachilarga o'qishlari uchun imkon qadar qulaylik yaratuvchi belgilar kiritilmoqda.

Ushbu qo'llanma ko'zi ojiz o'quvchilar bilan ishlovchi, xususan musiqiy nazariy fanlari o'qituvchilari hamda keng kitobxon o'quvchilar uchun yaratilgan. Bunda ko'zi ojizlar uchun jahon nashriyoti amaliyoti va yurtimiz bu borada erishgan muvaffaqiyatlariga asoslanib, ya'ni Z.I.Shaminoy, G.P. Klevezalya va G.A.Smirnovlarning "Brayl nota tizimi" qo'llanmasida ta'riflangan ishora belgilar hamda Saidov Komiljonning "Shashmaqom" mushkilot bo'limi kitobida ishlatilgan zaruriy belgilar zamonga mos holda yangicha yondoshishlar bilan kiritilgan. Qo'llanmadagi mavzular ketma-ketligi Brayl tizimidagi yozuv qonun-qoidolari tartibiga asoslandi. Shu sababli musiqa nazariyasidagi mavzular ketma-ketligidan oz bo'lsa-da farq qiladi. Qolaversa, Brayl nota yozuvi ta'limining o'ziga xos yangicha tarkibiy tizimi shakllantirilib, kitobxonlar e'tiboriga havola etilmoqda.

Ushbu tartibning eng asosiy mohiyati braylcha yozuvning nota chiziqli tizim bilan birga aniq berilishidir. Qo'llanma Vaxrameyevning "Musiqaning elementar nazariyasi"¹ darsligi asosida o'ziga xos tartibda tuzilgan.

Qo'llanmadagi nomerlar – paragraf va nota misollar bilan bog'liq holda bir-biriga muvofiq berilgan. Bu esa ko'radigan o'quvchilar va ko'zi ojiz musiqachilarning o'zaro muloqoti uchun yengillik yaratib, foydalanuvchilar uchun to'liq va aniq bayon etilgan.

¹V. Vaxrameyev - "Элементарная теория музыки", Музыка, Москва 1968 (5-nashri)

Nota misollari va belgilar jadvali ikki uslubda tasvirlab berilgan. Ya'ni nota yo'li tizimi (yassi pechatli shriftida, qabul qilingan nomlanishi) bo'yicha, ikkinchidan, bir vaqtda Brayl (nuqtalar kombinatsiyasi) tizimida. Ushbu "belgi ostida belgi" asosida, ya'ni yassi pechatli belgi, ostida unga monand nuqtali kombinatsiyani tasvirlashda aniqlik eng yuqori darajada amalga oshirilgan. Bunda har ikki, ya'ni Brayl kataklari va yassi pechat o'rganilishiga yo'naltirilgan. Nota va boshqa belgilarning nota yo'lida qo'shilish normalari tushuntirilgan. Nota misollariga kelganda, e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan joylar tartib darajasida ajratib ko'rsatiladi.

Ushbu nashrda asosan – ko'zi ojizlar uchun eng kerakli bo'lgan umumiy nota yozuvi bilan bog'liq barcha belgilar, turli musiqiy asarlarning nota ko'rinishida va Brayl tizimidagi musiqiy belgilarning yozilish uslubi umumlashtirilgan holda berilgan. Keyingi qismda esa maxsus mutaxassisliklar, solfedjio, turli cholg'u va yakka, xor qo'shiqlari, nazariya hamda ko'zi ojizlar bilan ishlovchilar uchun nota belgilari berilishi rejalashtirilgan.

Ushbu kitob Brayl nota yozuvi bo'yicha Shashmaqom notasini yozishda Saidov Komiljon qo'llagan va kiritgan yangi belgilar ta'riflari, nazariy qoidalari hamda ko'plab maxsus adabiyotlardagi belgilar asosida tayyorlangan.

Qo'llanmani tayyorlash uchun Brayl nota tizimidagi mavjud (Rossiya, Germaniya, Fransiya) mualliflarining adabiyot, qollanmalari hamda internet saytlaridagi jahon Brayl tizimi uchun moslangan belgilar qoidalari asos bo'lgan va o'ziga xos yondoshishlar bilan milliy maqom kuylari uchun ishlatiladigan yangicha belgilar ishlab chiqilgan.

Qo'llanma kirish va 32 paragrafdan iborat bo'lib, har birida musiqa nazariyasining muayyan mavzusi bayon etilgan. Asosiy maqsad, ko'rishga imkoniyati bo'lmagan, san'at yo'lidagi kasbni tanlagan san'atkorlar va musiqaga qiziqqanlar musiqa nazariyasidan yetarli darajada saboq olishlari uchun imkoniyat yaratishdir.

Shu bilan birga, ko'zi ojizlar bilan ishlovchi o'qituvchilarni shakllantirish va ta'lim jarayonini zamonga mos rivojlantirishdan iboratdir. Qo'llanma yordamida har qanday musiqa o'qituvchisi Brayl yozuvini o'zlashtiradi va ta'lim bera oladi. Shu orqali sozanda va xonandalar bilim oladilar va albatta ta'lim sifatini oshirishda asosiy bosqich vazifasini o'taydi.

KIRISH

Brayl tizimida barcha nota belgilari, harflar va boshqa kimyoviy, matematik va fizik belgilar ham katak ichida nuqtalar bilan ifodalanadi. Har bir katakda odatda 6 tagacha nuqta joylashadi. Shu sababli “olti nuqtali” tizim, deb ham nomlanadi. Ular quyidagicha raqamlanadi:

Matematik kasr sonlarni ifodalash yoki musiqiy akkordlarning orasidagi intervali bilan ifodalash uchun ayrim hollarda, zarurat tug'lsa, 8 tagacha nuqta joylashishi mumkin bo'lgan katakli doskasi ham mavjud. Quyida ko'zi ojizlar bilan ishlovchilar uchun qo'shimcha belgilarning Brayl tizimidagi ko'rinishi tavsiya etiladi: *1-jadval*

KIRIL ALIFBOSI

А	Б	В	Г	Д	Е	Ё	Ж	З	И
⠁	⠃	⠉	⠎	⠔	⠑	⠑⠃	⠗	⠵	⠞
Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т
⠑⠊	⠅	⠇	⠍	⠎	⠏	⠕	⠞	⠡	⠟
У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь
⠥	⠕⠃	⠭	⠞⠉	⠞⠎	⠞⠊	⠞⠊⠃	⠞⠊⠏	⠞⠊⠎	⠞⠊⠎⠃
Э	Ю	Я	Ў	Қ	Ғ	Ҳ			
⠞⠊⠞	⠞⠊⠞⠃	⠞⠊⠞⠎	⠞⠊⠞⠊	⠞⠊⠞⠎⠃	⠞⠊⠞⠎⠃	⠞⠊⠞⠎⠃			

⠑ - katta harf bilan yozish belgisi

⠞ - kichik harf belgisi, harfdan oldin yoziladi va kam hollarda qo'llanadi

⠞⠊ - urg'u belgisi harfdan oldin yoziladi

2-jadval

INGLIZ ALIFBOSI

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T
U	V	W	X	Y	Z				

- lotin alifbosida katta harf belgisi

- kichik harf belgisi, harfdan oldin yoziladi va rus alifbosiga nisbatan ko'proq qo'llanadi

3-jadval

LOTIN ALIFBOSI

A	B	D	E	F	G	H	I	J	K
L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U
V	X	Y	Z	Ch	G'	O'	Sh		

O'zbek lotin alifbosida asosan kril alifbosidagi harf belgilari saqlanib qolingani. Faqat lotin alifbosidagi "y" li harflargina juft belgili bo'lgan, masalan "yu", "ya", "ye", "yo"

4-jadval

Tinish belgilari

'	;	:	.	?	!	(	)	<<	*	>>	-

5-jadval

Diakritik belgilar bilan ingliz alifbosi harflari

À Â Ä Ç É È Ê Ë

Ì Î Ï Ò Ô Ö Ù Û Ü

Fransuz, nemis kamdan-kam hollarda italyan va ingliz tillarda uchraydi. 6-jadval

Rim raqamlari

I	II	III	IV	V
VI	VII	VIII	IX	X

rim raqami belgisi

7-jadval

Arab son raqamlari

1 (А)	2 (Б)	3 (Ц)	4 (Д)	5 (Е)
6 (Ф)	7 (Г)	8 (Х)	9 (И)	0 (Ж)
1 0	4 6 9			

- raqamni bildiruvchi hisob belgi, ya'ni arab sonlari oldidan keluvchi belgi

8-jadval

Tartibli sonlarning maxraj bo'lib, pastda kelishi

1	2	3	4	5
6	7	8	9	0
38	2 7 5			

9-jadval

Ayrim matematik belgilar

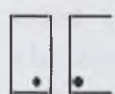
*	* * *	*)	* *)	+	-	=	≈

Brayl tizimida, musiqa notalarini yozish uchun ishlatiladigan 5 chiziqli nota yo'li mavjud emas. Shuning uchun barcha nota yozuvlari hamda belgilar bir qatorga oddiy so'zlar matni kabi terib yoziladi. Notalarning osti va ustida keladigan belgilar ham shu tartibga asoslanadi. Barcha nota belgilari qoida asosida notadan oldin yoki notadan keyin joylashtiriladi. Shu bois qo'llanma oxirida alohida "Notalar atrofida keladigan belgilarning yozilish tartibi" mavzusi tavsiya etilgan.

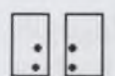
BARCHA TURDAGI NOTA ADABIYOTLARI UCHUN UMUMIY BELGILAR, ALOHIDA BELGILAR VA ULARNING QO‘LLANILISHI

1§. Partiya belgilari

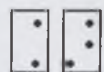
Brayl tizimida belgilar nuqtali kombinatsiyalar orqali ifodalanib, matematik belgilar, harfli belgilarga mos keladi. Xat boshida albatta matn, matematik belgi yoki nota yozilayotganini anglatuvchi belgi qo‘yilishi shart. Quyida nota yo‘li boshida yoki nota matni oldidan vokal partiya boshlanayotganini anglatuvchi belgilar berilgan. *1-jadval*

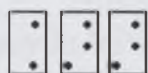
vokal partiya va cholg‘u partiyasi uchun ishlatiladigan, bir qatorli nota yo‘liga yozilishini anglatuvchi belgi (klavishli cholg‘ularda ishlatilmaydi);

vokal partiyasida ishlatiluvchi so‘z matni uchun qo‘llaniladigan belgi;

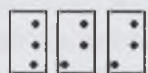
klavishli cholg‘ularda notani o‘ng qo‘l bilan chalish belgisi (intervallarni sanashda tepadan pastga yo‘naltirish);

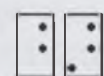
o‘ng qo‘lni o‘zgartirish belgisi (intervallarni sanashda pastdan tepaga yo‘naltirish);

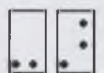
klavishli cholg‘ular notasida chap qo‘l belgisi (intervallarni sanashda pastdan tepaga yo‘naltirib sanash);

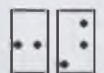
chap qo‘lni o‘zgartirish belgisi (intervallarni sanashda tepadan pastga yo‘naltirish);

bu organ va fisgarmoniya cholg‘u asboblari notasida (pedal) oyoq klaviaturasi belgisi;

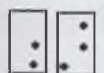
bayan va akkordeon cholg‘ulari notasida chap klaviaturasi akkordlari uchun chap qo‘l bilan chalish belgisi

estrada – raqs musiqasidagi akkordlar yozuvi belgisi bo‘lib, yozuvda (harf-raqamli) simvolik belgi;

qo‘shimcha qator belgisi, yassi pechatli shriftda asosiy nota yo‘liga qo‘shimcha qatorda akkomponiment yoki yakkaxon va yordamchi replikalar uchraganda ishlatiladigan belgi;

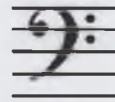
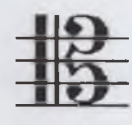

general – bas belgisi (basning raqamlashtirilgani).

Partiyaning barcha belgilari ikki holatda ishlatiladi, birinchisi – agar keyingi keladigan belgilarda 1- 2-va 3- nuqtalar bo‘lsa, ular 3 – nuqta bilan ajratiladi. 3-6, 3-4-5 va 2-5, 3-4-5- partiya belgilaridan tashqari barcha partiya belgilari ishlatilganda birinchi nota oldidan albatta oktava belgisi qo‘yiladi. (6-§ ga qarang).

2§. Kalit belgilari

Brayl tizimida har bir asosiy pog‘ona (tovush) va musiqiy tovushqator oktavallari maxsus o‘z belgisiga ega. Ular kalit belgisiga qarab ishtirok etadi. Yassi pechatli shriftda nota yozish uchun tez-tez, deyarli barcha nota yo‘li boshlanishida kalit qo‘llaniladi. Brayl tizimida esa ko‘zi ojizlar va ko‘radiganlar o‘rtasida to‘g‘ri aloqa o‘rnatish uchun kalit ishlatilib, agar asar davomida kalit turi o‘zgarmasa, faqat bir marta nota yozishdan oldin kalit ishlatiladi. Pedagogik adabiyotlarda, damli va torli cholg‘ular notalarida, vokal partiyalar va boshqa notalarda qo‘llaniluvchi kalitlarning quyida eng ko‘p qo‘llaniladigan asosiy to‘rttasi, ya‘ni – skripka, alt, tenor va bas kalitlari yozilishi berilgan. 2-jadval

		skripka kaliti (sol)
		bas kaliti (fa)
		alt kaliti (do)
		tenor kaliti (do)

Agar kalit nota yo‘lining ma‘lum chizig‘iga belgilanishi kerak bo‘lsa, kalit belgidagi 3-katakdan oldin quyidagi nota yo‘li chizig‘ini anglatuvchi nuqta ham ishlatilishi lozim. 3-jadval

1-chiziq

2-chiziq

3-chiziq

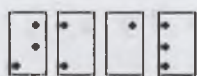

4-chiziq

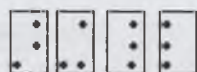

5-chiziq

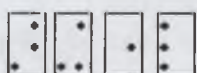
Misol uchun: 4-jadval

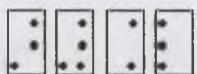
1-chiziqdagi sol kaliti (yuqori yoki, qadimgi fransuz skripka kaliti);

3-chiziq do kaliti (qadimgi alt kaliti);

4-chiziq do kaliti (tenor kaliti);

5-chiziq fa kaliti (subbas kaliti)

Brayl tizimida kalit asar boshlanishida bir marta yoziladi va yangi kalit paydo bo'lmasa, asar oxirigacha o'z kuchini yo'qotmaydi.

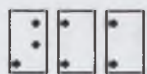
Kalitdan so'ng birinchi notani yozish uchun albatta oktava belgisi qo'yilishi shart (6-§).

Agar kalitdan so'ng qandaydir belgi ishlatilishiga zarurat paydo bo'lsa, ular orasini 3-nuqta yoki bo'sh katak bilan ajratib yoziladi. Brayl tizimidagi Shashmaqom cholg'u bo'limida – kalit, o'lchov, usul kuy boshlanishida berilib, bo'sh kataklar bilan ajratib yozilganini kuzatish mumkin.

Ko'p hollarda klavishli cholg'ular notasida o'ng yoki chap qo'l partiyasi qo'shni nota yo'lga o'tib turishi kuzatiladi. Bunday hollarda ishtirok etuvchi nota oldidan kalit o'zgarayotganini anglatuvchi belgi qo'llaniladi. 5-jadval:

o'ng qo'l partiyasi notalari bas kalitida, ya'ni qo'shni nota yo'lida davom ettirilsa, ishlatiladi;

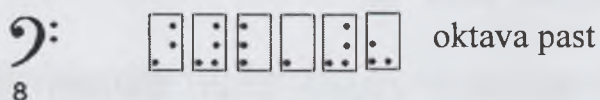
chap qo'l partiyasi notalari, qo'shni skripka kaliti nota yo'lida davom ettirilsa, ishlatiladi.

Partiyaning o'z yo'lga qaytishida odatdagidek qaytilayotgan partiyaning kaliti qo'yiladi.

Ayrim vokal hamda cholg'u partiyalari notasi yozilishida oktavaga transport qilinishi kerakligi yozilgan bo'lsa, Brayl tizimida 8 raqami qo'yilishi lozim va bu raqam hisob belgi bilan birga keladi hamda yassi pechatda yozilganiga mos

ravishda 8 kalit ustida bo'lsa, Braylda surat ekvivalent bo'lib, 8 kalit pastida kelsa, maxraj ekvivalent bo'lib yoziladi.

Kalitdan keyin 8 raqami 3-nuqta bilan ajratib yoziladi. 6-jadval:

Ushbu raqamlar kalitdan keyingi 3- nuqtasiz, bo'sh katak qoldirmasdan yozilishiga ham ruxsat berilgan. 8 raqami yassi pechatda yo'q paytida ham zarurat paydo bo'lsa, yozilishi mumkin, faqat raqam oldidan 5- nuqta qo'yiladi.

6^a -jadval:

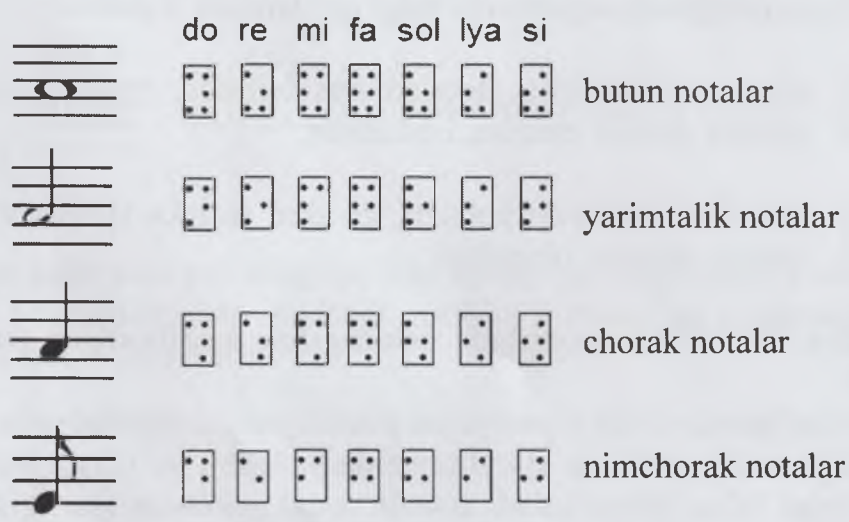
(gitara)

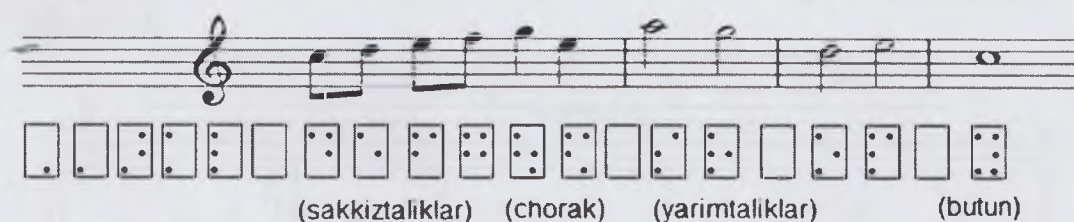
Brayl tizimida bir nota yo'liga bir nechta cholg'u yoki vokal partiyalarining yozilishi quyidagicha aks ettiriladi: birinchi partiyada odatdagidek kalit qo'yiladi, navbatdagi partiyaning kaliti esa, oldida 5-nuqta bilan ifodalanib, Brayl tizimida qo'shimcha kalit kiritilayotganini anglatadi, yoki (ikkinchi usul) navbatdagi partiyaning kaliti umuman belgilanmaydi.

3 §. Notalar

Brayl tizimida musiqiy tovushqatorning har bir asosiy pog'onasi (har bir oktava kabi – 6-§ ga qarang) o'z belgisiga ega. 7-jadval:

1-misol

16 talik notalar – butun notalardek, yani (O =)

32 talik notalar – yarimtalik notalardek, yani (=)

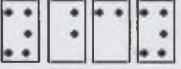
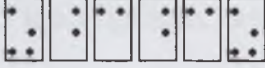
64 talik notalar – chorak notalardek, yani (=)

128 talik notalar – nimchorak notalardek, (=) yoziladi.

2-misol

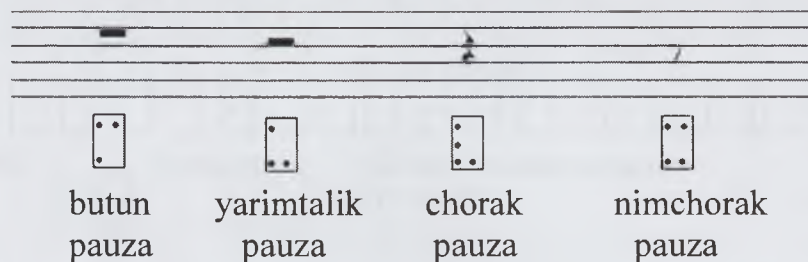

Bu tizimda butun notani 16 talik notadan va boshqa yozilishi bir xil bo'lgan har xil cho'zimlarni (ikkinchi misolda ko'rsatilganidek) sanog'i va takt o'lchoviga qarab farqlash lozim. Ikkita butun nota cho'zimiga teng "brevis" va to'rtta butun nota cho'zimiga teng "longa" notasi quyidagicha belgilanadi. 8-jadval:

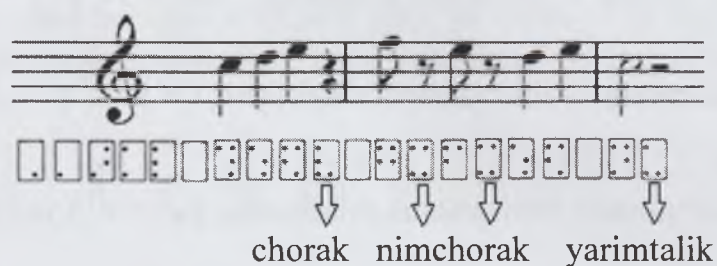
do	re	va h.z. brevis
		
		va h.z. longa

4 §. Pauzalar

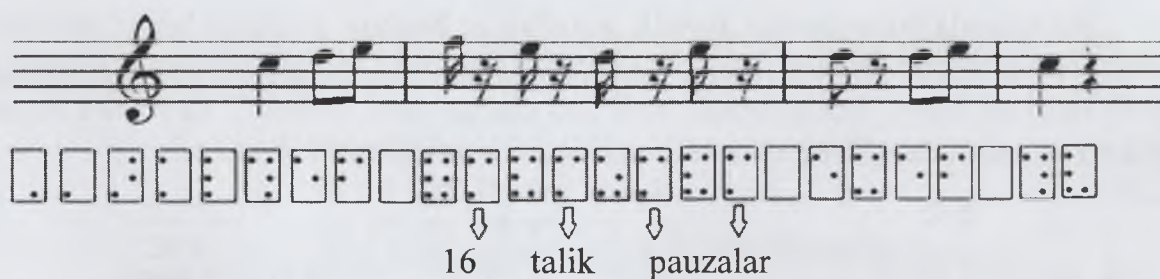
9-jadval:

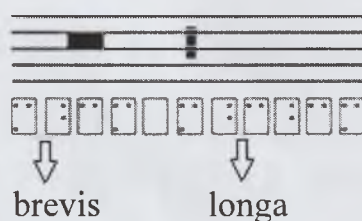
3-misol:

Notalar singari pauzalar ham $\text{—} = \text{♪}$, $\text{—} = \text{♪}$, $\text{♪} = \text{♪}$,
 $\text{♪} = \text{♪}$ ya'ni, butun – 16 taliklardek, yarim – 32 taliklardek, chorak – 64 taliklardek, nimchorak – 128 talik pauzalar bilan bir xil belgilanadi. 4-misol

Pauzalarda ikkita butun cho'zimga teng brevis va 4 ta butun cho'zimga teng longa cho'zimlari shu cho'zimdagi nota kabi belgilanadi. 10-jadval:

Brayl tizimida ayrim hollarda original yassi pechatda nashr qilingan ko'rinishida yozilmagan tasodifiy qo'shimcha pauza belgisini ishlatishga zarurat paydo bo'ladi va bu vaziyatda pauza belgisidan oldin 5-nuqta ishlatiladi.

5-misol:

qo'shimcha pazalar

Ushbu misolda 1-2-3-nuqtali – belgisi bu takt, ikki va undan ortiq partiyalarda notalar orasidagi bo'sh kataklar takt tugaganini emas, balki partiyalar bir-biriga moslashtirilganini anglatadi. Partiyalar parallel yozilishi uchun zarurat paydo bo'lgan joylarda bo'sh kataklar ishlatiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki bu kabi qo'shimcha pazalar, asosan, Bolalar musiqa maktablari uchun tayyorlangan nashrlarda uchraydi. Ko'zi ojiz o'quvchilar bilan faoliyat olib borayotgan pedagog o'z mutaxassislik fanini ushbu misol kabilar uchraganda yassi pechat nashrda qanday berilgani, qoidasi, sabablari bilan o'rgata olishi zarur. Boshqa (badiiy havaskorlik uchun yengil va raqs musiqalari to'plamlarida, konservatoriya hamda musiqa kollej-litseylar uchun) nashrlarda bunga zarurat yo'q va shuning uchun qo'shimcha pazalar 5-nuqtasiz yozilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Taktda to'liq pauza bo'lsa, butun pauza belgisi bilan ifodalanadi. *11-jadval:*

yoki va h.k.

Nuqta cho‘zimni uzaytirish uchun ishlatiluvchi belgi bo‘lib, nazariy qoidasi qanday cho‘zim bilan ishlatilsa, shu cho‘zimni teng yarmiga uzaytirish uchun xizmat qiladi misol uchun: *12-jadval*:

$\circ . = \circ + \textcircled{\small d}$	$\text{—} . = \text{—} + \text{—}$	$\circ .. = \circ + \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$
$\textcircled{\small d} . = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$	$\text{—} . = \text{—} + \textcircled{\small d}$	$\textcircled{\small d} .. = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$
$\textcircled{\small d} . = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$	$\textcircled{\small d} . = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$	$\textcircled{\small d} .. = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$
$\textcircled{\small d} . = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$	$\textcircled{\small d} . = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$	$\textcircled{\small d} .. = \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d} + \textcircled{\small d}$

va h.k.

Brayl tizimida cho‘zimni uzaytiruvchi ushbu nuqta belgisi 3- nuqta bilan belgilanadi, nota yoki pauzadan so‘ng yoziladi.

Brayl tizimida har bir musiqiy tovushqator joylashgan oktava o'zining alohida belgisiga ega. *13-jadval:*

	subkontr oktava
	kontr oktava
	katta oktava
	kichik oktava
	birinchi oktava

	ikkinchi oktava
	uchinchi oktava
	to'rtinchi oktava
	beshinchi oktava

Oktava belgisi bevosita notadan oldin yoziladi, asar boshlanishida albatta qaysi oktavadan boshlanayotganini belgilash shart. Shashmaqomda oktavalarning belgisini farqlash qulay bo'lishi uchun ushbu belgidan so'ng 6 ta nuqta bosilgan, misol uchun:

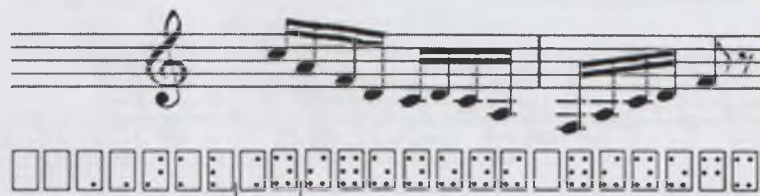
kichik oktava; 1-oktava; 2-oktava va h.k.

Oktava belgilarining tartib qoidasi

1) Musiqiy asarlar yoki musiqiy parchalarda birinchi notadan oldin oktava belgisi yoziladi;

2) Ba'zi musiqiy asarlar, partitura, ikki va undan ortiq nota yo'lli asarlarda melodik kuy harakati davomida ayrim hollarda sekunda, tersiya va ayrim hollarda kvarta interval yuqori yoki pastga harakatlanish jarayonida oktava belgisi uchrasa yozilmaydi.

7-misol:

3) Agar qo'shni notalar kvarta yoki kvinta masofasidagi intervalda joylashsa hamda ular boshqa-boshqa oktava notalari bo'lsa ushbu ikki nota oralig'ida, ya'ni ikkinchi notadan oldin oktava belgisi ifodalanishi lozim, bu intervallarda joylashgan qo'shni notalar bir oktava notalari bo'lsa belgi ishlatilmaydi.

8-misol:

4) Seksta, septima, oktava va undan ortiq intervallarga kuy orasida sakrash sodir bo'lsa, oktava belgisi albatta yoziladi.

9-misol:

Oktava belgisi 1 va 2- § larda aytib o'tilganidek, albatta partiya va kalit belgilaridan keyin yoziladi, bundan tashqari ifodalanayotgan materialda boshqa belgilar uchrasa ham, ulardan so'ng oktava belgisi qo'llaniladi.

Yassi pechatli nashrda oktavali punktir yoki oktavali zanjir (nota yo'li yuqorisi yoki pastida 8 raqami punktir chiziq bilan ifodalanishi) belgisi tez-tez uchrab turadi, lekin Brayl tizimidagi pedagogik adabiyotlarda kamdan-kam hollarda aks ettiriladi.

Bunday tasodifiy hollarda punktir boshlanayotgan birinchi nota oldidan 2 ta har xil oktava belgisi qo'yiladi: - birinchi belgi notalar qaysi oktavada yozilganini

(ya'ni nota yo'lidagi yozilishi bo'yicha) anglatadi; - ikkinchi belgi esa real eshitilishi kerak bo'lgan oktavani ifodalaydi. Oxirgi nota oldidan (punktir chiziq tugallanishida) real eshitilishini anglatuvchi oktava belgisi ikki marta yoziladi.

10-misol:

Odatda Brayl tizimida oktava punktir chizig'i aks ettirilmaydi va bunday hollarda ushbu nota yozuvi quyidagicha ifodalanadi.

11-misol:

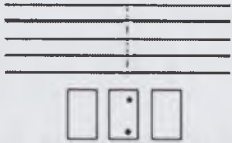
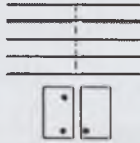
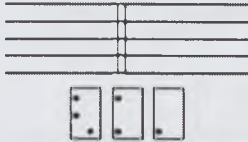
Eslatma: oktava belgilari barcha misollarda, asarlarda sekunda, tersiya va ayrim hollar-da kvarta intervallariga farq qilsa, qo'llanilmaydi, undan oshsa, ishlatilishi shart.

**7 §. Takt. Takt chizig'i turlari va vazifasi. Takt o'lchovi.
Taktning ma'lum qismini ko'chirish belgisi va usullari**

A. Takt chizig'i. Qoida bo'yicha Brayl tizimida nota belgilari kabi taktning bo'sh katak tashlamay yoziladigan belgisi mavjud, bo'sh katak, esa takt chizig'i vazifasini bajaradi (oldingi va keyingi, 12- misollarda kuzatish mumkin).

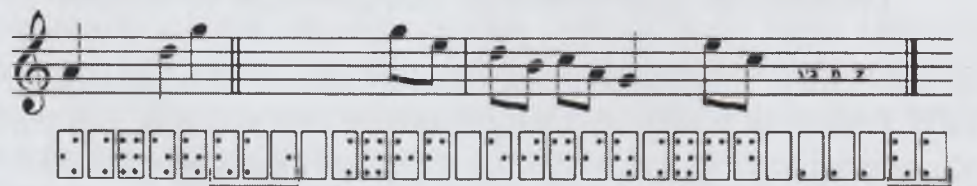
Ayrim hollarda nota yozishning "takt chizig'i ketma-ketligi" va "bir cho'zim ostida boshqa cho'zim kelishi" kabi usullarida ko'proq 1-2-3- nuqtali

bo'sh kataklar o'rtasida yoziluvchi takt chizig'i qollaniladi. Kadensiyadagi taktlarning shartli bo'linishida punktir chiziqli 1-3 nuqta bilan ifodalanuvchi takt chizig'i qo'llaniladi va u ham bo'sh kataklar orasida yoziladi. Aralash o'lchovlarda takt ichida punktir chiziqli takt kelsa, ikki tomondan bo'sh katak qoldirmay, 4-6 va 3 nuqtalar bilan belgilanadi. Ushbu takt chiziqlari hamda asarni yakunlovchi ikkitalik takt chiziqlari quyidagicha belgilanadi. 14-jadval:

	
bo'sh katak – bir qatorli, murakkab bo'lmagan kuylarda takt chizig'iga to'g'ri keladi;	asosiy ko'rinishlarda qo'llaniladigan takt chizig'i;
	kadensiyalarda uchraydigan punktirli (uzuq chiziqli) takt chizig'i;
	aralash o'lchovlardagi takt ichidagi punktir chiziqli takt chizig'i
	asarning ma'lum bir qismini yakunlovchi belgi;
	asarni yakunlovchi asosiy belgi;

Asarning ma'lum qismini yakunlovchi belgidagi oxirgi 3- nuqta to'liqsiz taktlarda (ya'ni takt o'rtasida tugatilsa) 5 – nuqta bilan almashadi. Barcha yakunlovchi takt belgilari nota matnini yakunlovchi oxirgi belgidan so'ng bo'sh katak qoldirmay yoziladi. Takt o'rtasida ishlatiladigan 1-2-6, 1-3 va 5- nuqtali yakunlovchi belgidan so'ng bo'sh katak qoldiriladi va keyingi qisimning birinchi notasidan oldin oktava belgisi yoziladi.

12-misol:

ikkitalik takt
chizig'i

ikkitalik takt
chizig'i

B. Takt o'lchovi. Takt o'lchovi oddiy kasr bilan (3-4-5-6- nuqtali) hisob belgi yordamida ifodalanadi. 15-jadval:

$\frac{2}{4}$	$\frac{6}{8}$	$\frac{3}{2}$

va h.k.

"C" harf orqali o'lchov belgilanishi quyidagicha. 16-jadval:

$\frac{4}{4} = C$	$\frac{8}{4} = CC$	$\frac{2}{2} = \text{¢} \text{ (alla breve)}$	$\frac{4}{2} = \text{¢¢}$

Odatda takt o'lchovi asar boshlanishida nota yo'lining ustidagi birinchi qator 5- katagidan yoki nota yo'lining 3- katagidan yoziladi.

13-misol:

takt o'lchovi

Agar ijroning boshlanishida temp yoki xarakterning belgisi bo'lsa, o'lchov nota yo'lining ustidagi qatorda temp, xarakterdan so'ng yoziladi (15-§ ga qarang), ya'ni agar kuy xarakteri bo'lsa, o'lchov bilan bir qatorga yoziladi.

Asar aralash o'lchovli bo'lsa, uning shartli belgisi (rasshifrovkasi) qavs ichida quyidagicha ifodalanadi. 17-jadval:

$\frac{5}{4}$	(	$\frac{2}{4}$	$\frac{3}{4}$	)	$\frac{7}{4}$	(	$\frac{4}{4}$	+	$\frac{3}{4}$	)

(Qavs haqida to'liq ma'lumot 20-§ da berilgan.)

O'lchovi o'zgarib turuvchi asarlarda o'zgarayotgan o'lchov nota matni orasida, yangi o'lchov kerakli takt oldidan ikki tomonida bo'sh kataklar qoldirib yoziladi. Yangi o'lchovli taktning birinchi notasi oldidan oktava belgisi qo'yiladi.

14-misol:

boshlang'ich o'lchov

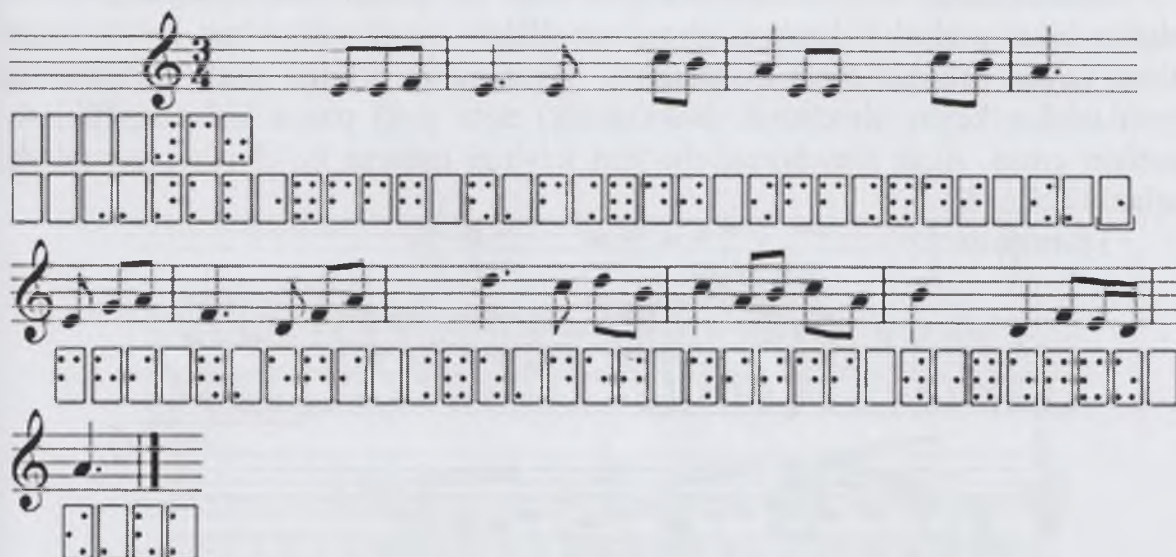
o'zgarayotgan o'lchov

Takt o'lchovi har gal (ma'lum takt sonidan keyin) almashinib kelsa, barcha o'zgaruvchi o'lchovlar asar boshida bir marta ko'rsatib o'tiladi.

15-misol:

almashinib takrorlanib turuvchi o'lchov

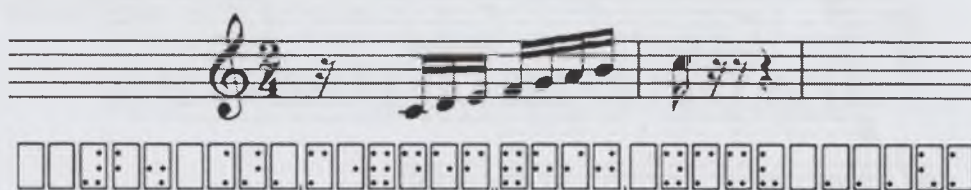
C. Ko'chirish belgisi. Brayl tizimidagi bir qatorga hammasi bo'lib 30 katak (jahon nashriyotlarida 40 tagacha katak) joylashadi, shuning uchun takt qismini zarurat paydo bo'lsa, keyingi qatorga ko'chirish mumkin. Kuy ko'chirilishi 5-nuqta bilan belgilanadi. Tugallanmagan takti cho'zim va hissalariga qarab, zataktli kuylarni esa ritmiga qarab, zatakt qismini ko'chirish mumkin.

16-misol:

Taktning ma'lum qismini ko'chirishda ko'chirilayotgan notaga aloqador bo'lgan notadan oldin yoki keyin keluvchi belgilardan ajratib keyingi qatorga tushirib yozish mumkin emas.

8 §. Nota va pauzalarining guruhlanishi. Ajratuvchi belgilar.
Cho'zimlarni aniqlashtiruvchi belgilar

Brayl tizimida 3 tadan ortiq bir xil cho'zimdagi notalarni guruhlash mumkin. Yuqorida (3-§) nota cho'zimlarining qanday yozilishi berilgan, asosiy nota nimchorak cho'zimda belgilangan bo'lib, pastki 3 va 6 nuqtalar cho'zimning qaysi turi ekanini aniqlashtirishga yordam beradi. Agar nimchorak (sakkiztalik) notalar takt yoki cho'zimlar guruhining bir qismi bo'lsa, ushbu cho'zimning yozilishi qolgan cho'zimlarga nisbatan eng kam nuqtani egallaydi. Yozish va o'qishni soddalashtirish maqsadida bir xil cho'zimdagi guruhning birinchi notasi asl cho'zimda ya'ni pastki nuqtalari bilan, davomidagi qolgan shu cho'zimdagi notalar esa – nimchorak notalardek, pastki nuqtalarsiz ifodalanadi. Guruhlanayotgan cho'zimda birinchi pauza kelsa ham keyingi notalar guruhlash qoidasi bo'yicha yoziladi. O'qish va yozishni soddalashtirish uchun ishlatilayotgan guruhlash qoidasida asosiysi – guruhdagi nota yoki pauza cho'zimlarning bir xilligidir.

17-misol:

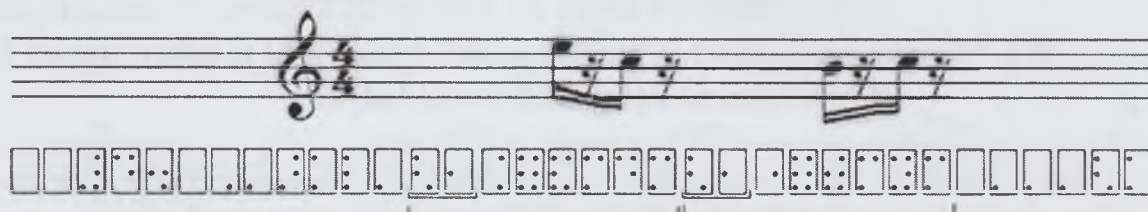
16 taliklar guruhlanishi

Asarlar kaliti, kuyi o'lhovidan ajratilmay, bir qatorda yozilayotganda ayrim belgilar bilan aralashib ketmasligi uchun o'lchov yassi pechatdagi ko'rinishiga istisno tarzda kalitdan oldin ifodalanadi. Agar guruh orasida pauza bo'lsa yoki guruhlashdan keyin nimchorak (sakkiztalik) nota yoki pauza kelsa, guruhlash mumkin emas. Agar nimchorak cho'zim keyingi qatorga ko'chirilsa, guruhlash saqlanib qolinadi.

18-misol:

Guruh orasida pazalar bilan ham guruhlashni amalga oshirish mumkin. Buning uchun 1-2-6- va 2- nuqtalaridan iborat ajratish (bo'linish) belgisi ishlatilishi lozim. **19-misol:**

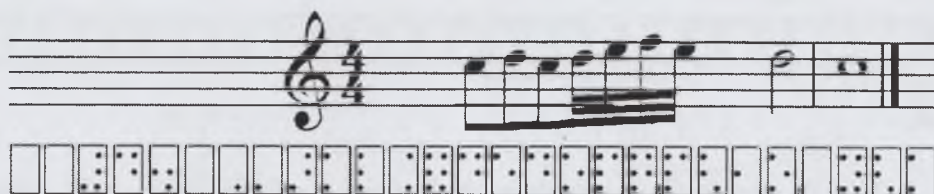
Ajratish belgisi nimchoraklar guruhini belgilashda, asosiy metr hissasiga nisbatan tushirib qoldirilgan ko'chma guruhlar oldida, F.List va boshqa kompozitorlar asarlarida kuzatilganidek uzun qovurg'alarni ajratishda foydalanish mumkin. Bunday qovurg'ani yakunlashda, oddiy guruhlashga qaytishda – 4-6, 1-2-6, 2- nuqtali belgi qo'llaniladi va u oxirgi qovurg'adan keyin yoziladi.

20-misol:

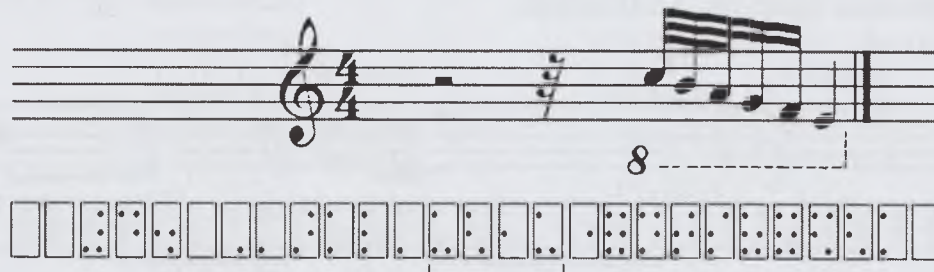

Ajratish belgisining 2 ta yozilish usuli cho'zim nuqtalari jihatidan bir xil, lekin ikkisi turli cho'zimda bo'lgan nota yoki pauzalar orasida ham qo'llaniladi.

21-misol:

22-misol:

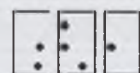
Bundan tashqari ajratish belgisi cho'zimlarni aniqlashtirish maqsadida ham qo'llaniladi. 18-jadval:

butun, yarim, chorak va nimchorak cho'zimlar uchun belgi;

16talik, 32 talik, 64 talik va 128 talik cho'zimlar uchun belgi;

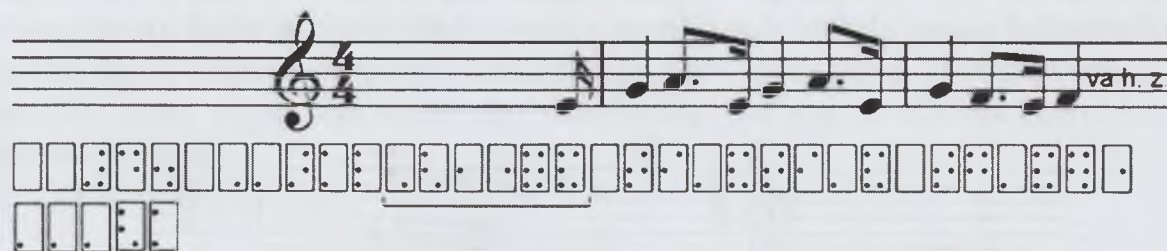

256 talik cho'zimlar uchun belgi.

Ko'p hollarda aniqlashtiruvchi 6, 1-2-6, 2- nuqtali belgi 128 talik cho'zim guruhi oldidan albatta qo'llaniladi, chunki bu cho'zim nimchorak cho'zim bilan bir xil ko'rinishda ifodalanadi. 5-6, 1-2-6, 2- nuqtalaridan iborat aniqlashtirish belgisi esa 256 talik cho'zimlar oldidan qo'llaniladi, chunki bu cho'zim butun va 16 talik cho'zim kabi ifodalanadi.

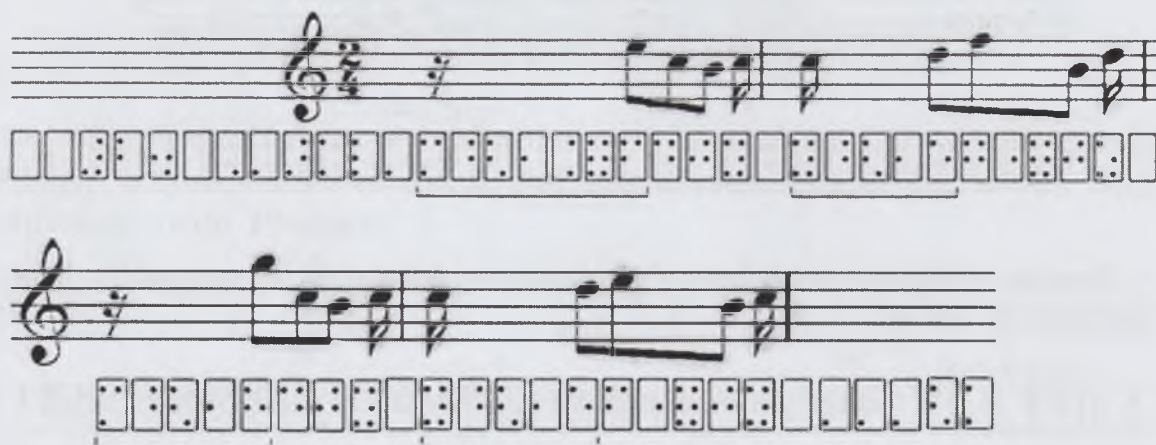
Yirik o'lchovli taktlarda qisqa cho'zimlar nimchorakka nisbatan kamroq qo'llaniladi va ushbu qisqa cho'zimlarda aniqlashtirish belgisi uni butun, yarimtalik va boshqa cho'zim, deb qabul qilinmasligi uchun zatakt (takt oldi kuchsiz hissasi)dan oldin qo'yiladi.

23-misol:

4-5, 1-2-6, 2- nuqtali aniqlashtirish belgisi sinkopadagi yirik cho‘zimlar oldida, ya‘ni qisqa cho‘zimlar bilan boshlangan guruhda - cho‘zim guruh uchun qabul qilinmaslik maqsadida ishlatiladi.

24-misol:

Cho‘zimlarni aniqlashtiruvchi va ajratuvchi zaruriy belgilar kadensiyada, kadanslanayotgan notada va zamonaviy musiqalarning takt o‘lchovisiz notalash-tirilib yozilishida quyidagicha qo‘llaniladi.

25-misol:

9 §. Ritmik cho‘zim bo‘linishlarining asosiy guruhlari (duol, triol, kvartol, kvintol va h.k.)

Ritmik bo‘linishlarning asosiy guruhlari arab tartib raqamlari oldida 4-5-6 (ya‘ni 3-4-5-6 raqam-hisob belgi o‘rniga), raqamdan keyin 3-nuqta bilan ifodalanadi, bu maxsus ritmik guruhlar uchun qabul qilingan nuqtali belgidir.

19-jadval:

 duol	 septol
 triol	 oktol
 kvartol	 novemol
 kvintol	 detsimol
 sekstol va h.k.	

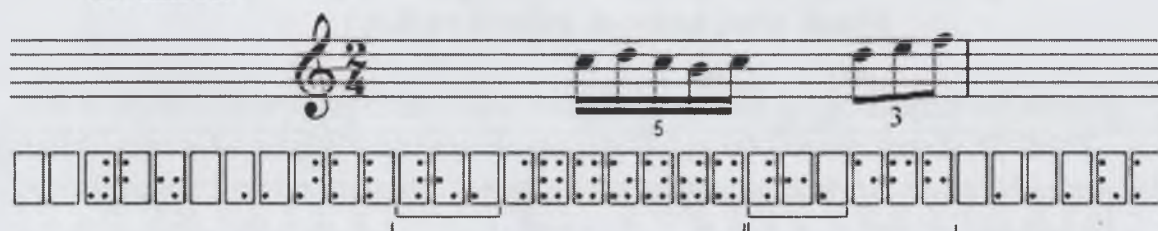
Ushbu har bir belgi ritmik bo‘linuvchi asosiy guruhning birinchi nota yoki pauzasi oldidan yoziladi. Triol ko‘p hollarda raqamli belgi ko‘rinishida emas, balki – 2-3 nuqtali belgi bilan ifodalanadi (25-misolda qo‘llanilgan).

26-misol:

Triolning raqamli belgisi ikki holatda qo‘llaniladi: 1) triol boshqa ritmik bo‘linishdagi asosiy guruh bilan navbatlashib kelganda.

27-misol:

2) ritmik bo‘linishdagi yirikroq asosiy guruhning tarkibidagi bir qismi sifatida paydo bo‘lganda triolga nisbatan ushbu belgi qo‘llaniladi.

28-misol:

28-misoldan ko‘rishimiz mumkinki, ritmik bo‘linish guruhlari guruhlash qoidasi asosida notalashtirilgan.

Agar 4 va undan ortiq bir xil cho‘zimdagi ritmik bo‘linish guruhlari navbatlashib kelsa, juftlash usuli bilan yozuv qisqartiriladi: birinchi guruh oldidan guruhning raqamli belgisi ikki marta yozilib, belgidagi 3-katak 3- nuqtasi ikkinchi marta yozilgandan so‘ng ishlatiladi va oxirgi guruhdan oldin 1 marta belgi to‘liq yoziladi.

29-misol:

Triollarni 2-3 nuqtali belgi bilan shunga o'xshab yozishda qisqartiriladi. Yassi pechat nashrlarda ko'p hollarda ritmik bo'linish asosiy guruhlaridagi o'n oltitalik va undan qisqa cho'zimlar kelganda raqamli belgi ishlatilmasligi (tushirib qoldirilishi) ham mumkin. Brayl tizimida aksariyat hollarda oddiy guruhlash yordamida guruhni belgilash yetarli bo'ladi.

30-misol:

Ko'proq aniqlik kiritish uchun guruhlar oldidan ularni juftlash zarurati paydo bo'lgan hollarda raqamli belgi ishlatish mumkin.

Yassi pechat grafikalarda kuzatilayotgan bunday raqamli guruhlar ayrim nashrlarda oldidagi 5 -nuqta belgisi bilan yoziladi. Juftlanish raqamli belgisidagi 5-nuqta guruhlardagi faqat birinchi nota oldidan qo'yiladi.

31-misol:

Guruhlarni anglatuvchi qo'shimcha raqamli belgi o'rnini 1-2-6, 2-nuqtali ajratish belgisi ham egallashi mumkin. Ikki yoki uch taktni ajratish belgisi bilan yozilgandan so'ng, keyingi takt oldidan 5- nuqta va *simile* yoki *sim* qo'shimchasini qo'llab, ajratish belgisini yozmay davom ettirish mumkin. Keyingi misolda ikki taktdan keyin *simile* so'zi yozilib, hech qanday belgilersiz yozilishi davom ettirilgan.

32-misol:

Yassi pechat nota nashrlarida nimchorak cho‘zimlardan tuzilgan ritmik bo‘linuvchi asosiy guruhlar raqamli belgi bilan ko‘rsatib o‘tilmagan bo‘lsa - da, Brayl tizimida albatta quyidagi misol kabi ifodalanadi.

33-misol.

Triollar oldingi paragraf misollarida raqamli belgi bilan emas balki, oddiyroq bir katakli belgi bilan ko‘rsatilgan.

Yuqorida aytib o‘tilganidek nota to‘plamlarida guruhlarning bunday qo‘shimcha raqamli belgilar o‘rniga (nimchorak va undan yirikroq cho‘zimlarda) oldidagi 5-nuqta yoki ajratuvchi belgi yozilishi ham mumkin.

10 §. Alteratsiya belgilari (Kalit belgilar, tasodifiy belgilar, yordamchi va qo‘shimcha belgilar)

20-jadval:

				
				
diyez	dubl-diyez	bemol	dubl-bemol	bekar

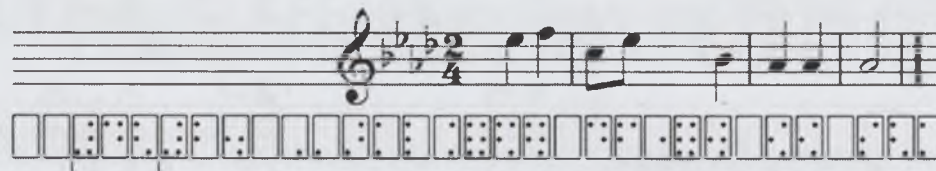
Brayl tizimida kalitdagi alteratsiya belgilari asar boshlanishida takt o‘lchovidan oldin bir marta yoziladi. Ushbu belgilarga tegishli bo‘lgan notalar ko‘rsatib o‘tilmaydi, ya‘ni fa#, sib ko‘rinishida emas, balki kalitdagi alteratsiya belgilari soni yoziladi.

Uchta belgigacha tonalliklar kalit belgisi 1, 2 va 3 ta kalitda diyez yoki bemolgacha yoziladi, ko‘p sonli kalit belgisi tonalliklarda esa – kalit soni arab raqami bilan yonida bitta kerakli diyez yoki bemol belgisi yoziladi.

34-misol:

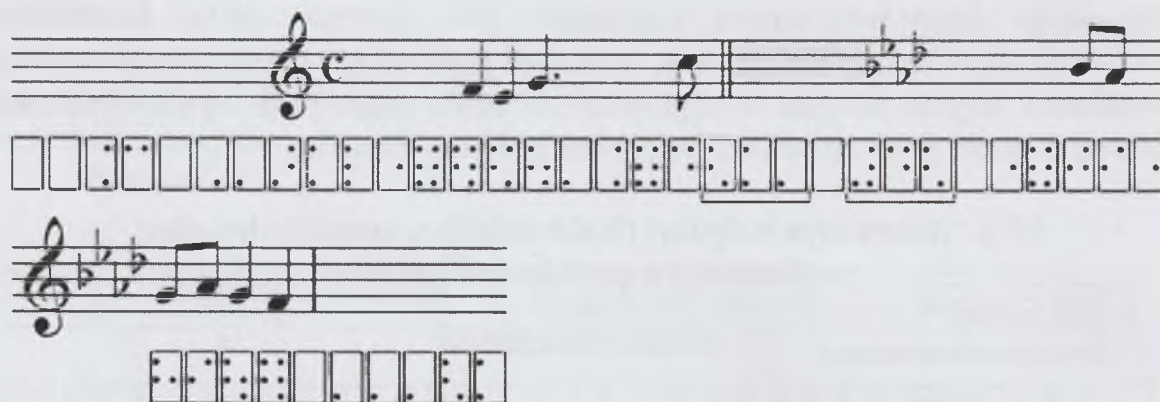

35-misol:

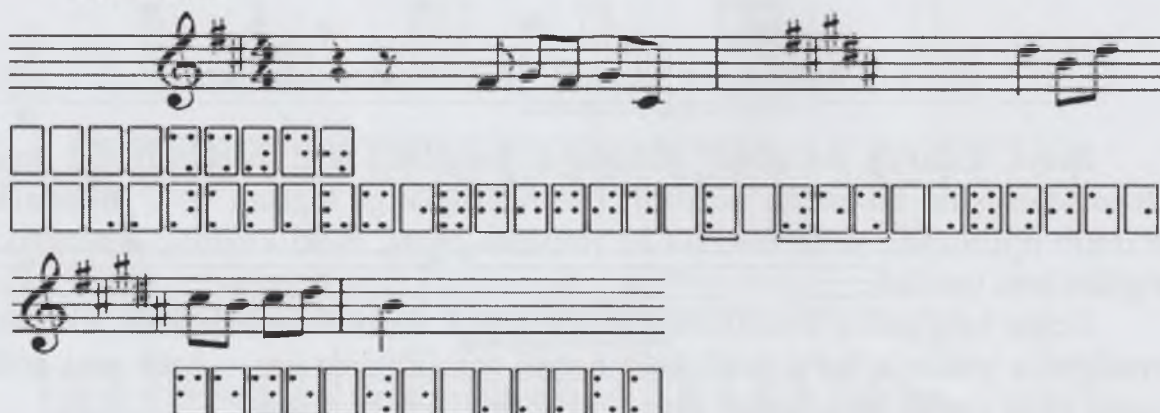

Brayl tizimidagi asosan pedagogik adabiyotlarda kalit alteratsiya belgilarining qo'llanishi imkon qadar yassi pechat nashrdagi ifodalanishiga mos ravishda yoziladi. Kalit belgi kuy orasida o'zgarishida ishlatiladigan ikkitalik takt chizig'i (yuqorida aytib o'tilganidek) 1-2-6, 1-3, 3- nuqtali belgi bilan, bittali takt chiziq esa – 1-2-3- nuqtali belgi bilan yoziladi. Kalitdagi o'zgarayotgan yangi alteratsiya belgilari takt chiziqdan keyingi bo'sh katakdan so'ng yoziladi va keyingi taktning birinchi notasi oldidan albatta oktava belgisi qo'yiladi.

36-misol:

37-misol:

Yozuvni soddalashtirish uchun 1-2-3- nuqtali takt chizig'ini bo'sh katak qoldirish bilan almashtirish mumkin.

38-misol:

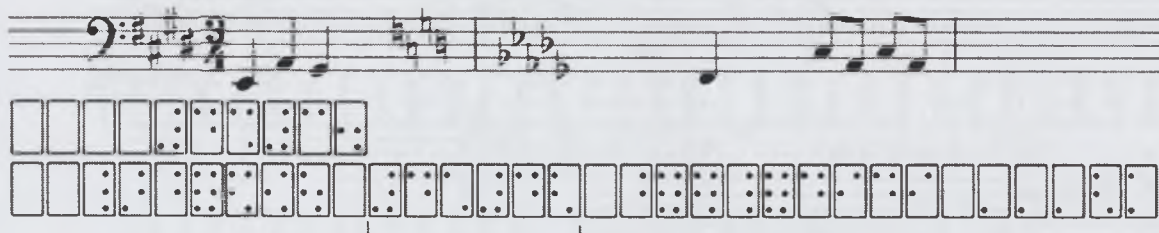
Agar takt oxirida ikki yoki bittalik takt chizig'i oldidan bekar belgisi qo'yish zarurati paydo bo'lsa, bekardan oldin, ya'ni oxirgi notadan so'ng 5-nuqta (ko'chirish belgisi) yozilib, bo'sh katak qoldiriladi va bu taktdagi yozuv tugallanmaganini bildiradi.

39-misol:

40-misol:

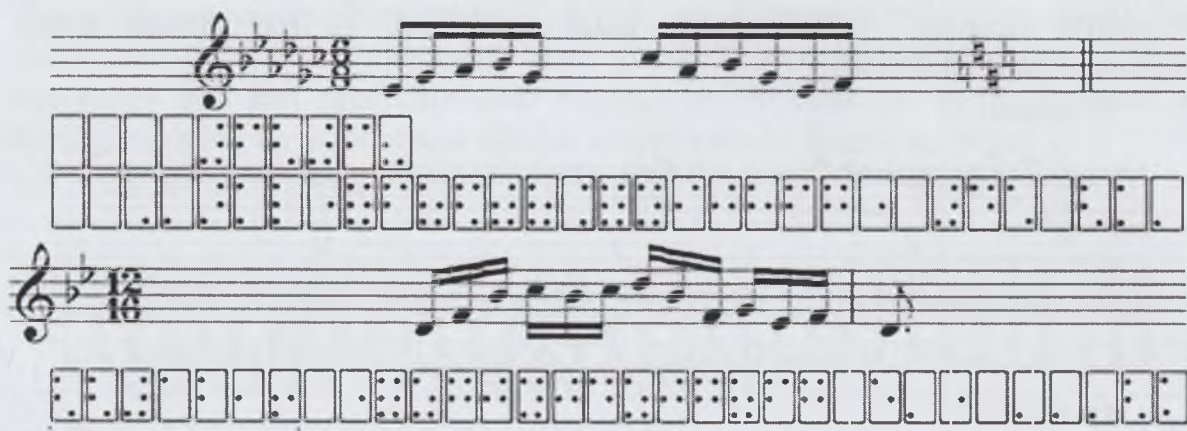
Yozuvni yanada soddalashtirish maqsadida barcha alteratsiya belgilarini (bekarlar diyez yoki bemol bilan kelganda) asosiy yetakchi ko'rinishda bo'sh kataklar orasida ifodalash ham mumkin, ya'ni almashinayotgan jarayon yetakchi asosiy belgida ifodalanadi.

41-misol:

Agar tonallik o'zgarishi bilan bir vaqtda kuyda takt o'lchovi ham o'zgarsa, yangi paydo bo'lgan o'lchov yangi kalit belgidan so'ng bo'sh katak tashlamay yoziladi.

42-misol:

Agar takt ichida kalit belgilar o'zgarishi sodir bo'lsa, nota yozuvi 5-nuqta (ko'chirish belgisi) bilan to'xtatilib, bo'sh katakdan so'ng (42-misol kabi) yangi kalit belgi yoziladi.

Ladlar, xalq ladlari va ayrim kompozitorlar asarlarida uchraydigan maxsus o'ziga xos kalit belgilari mavjudki, ular yonidagi tegishli notalari bilan faqat, pastki nuqtalarisiz, nimchorak cho'zimdek ifodalanadi va oxirgi nota alteratsiya belgi hamda takt o'lchovi belgilari orasida 3-6 nuqtali ajratib turuvchi belgi qo'llaniladi.

43-misol:

Tasodifiy alteratsiya belgilari bevosita nota oldidan yoziladi va ularni faqat oktava belgisi orqali ajratib turish mumkin:

44-misol:

Brayl tizimida tasodifiy alteratsiya belgili notalar yozishda kataklar soni ko'payadi va ushbu alteratsiya belgisi shu oktavadagi alteratsiyalangan nota uchun takt davomida o'z kuchini yo'qotmaydi.

Ko'p hollarda qavs ichida yordamchi tasodifiy alteratsiya belgilari ham uchraydi. Ular takt ichidagi boshqa oktava lekin nomdosh notaga yoki taktdan tashqaridagi xuddi shu oktava nomdosh notasiga tasodifiy alteratsiya belgilari ta'sir etmasligini tasdiqlash uchun beriladi. Agar yassi pechat nashrlarda yordamchi tasodifiy belgi qavs ichida berilsa, Brayl tizimida esa yordamchi tasodifiy belgidan oldin 4-5-6- nuqtali belgi qo'llaniladi.

45-misol:

Yassi pechat nashrlarda ayrim yordamchi alteratsiya belgilari notaning chap tomonida emas balki, notaning usti yoki ostida berilgan ko'rinishlarini ham

uchratamiz. Agar belgi nota ustida bo'lsa, Braylda alteratsiya belgisidan oldin 4-nuqta, nota ostida belgi berilsa 6-nuqta ishlatiladi.

46-misol:

Qo'shimcha – bu yordamchi alteratsiya belgisining ikkinchi ko'rinishi bo'lib, ular yassi pechat nashrda mavjud emas va Braylda qo'shimcha bo'lib keladi. Har bir shunday qo'shimcha belgidan oldin 5- nuqta yoziladi.

Misol uchun ikkita vokal yoki cholg'u partiyasi yassi pechat nashrda bir nota yo'liga yozilgan holatlarda Braylda ikki alohida partiya qilib yoziladi va bunday belgiga zarurat paydo bo'ladi.

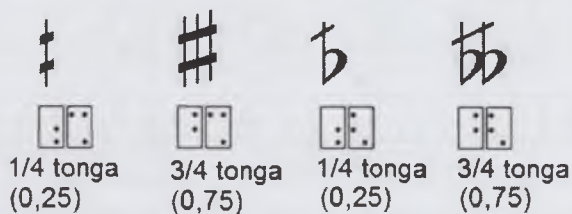
47-misol:

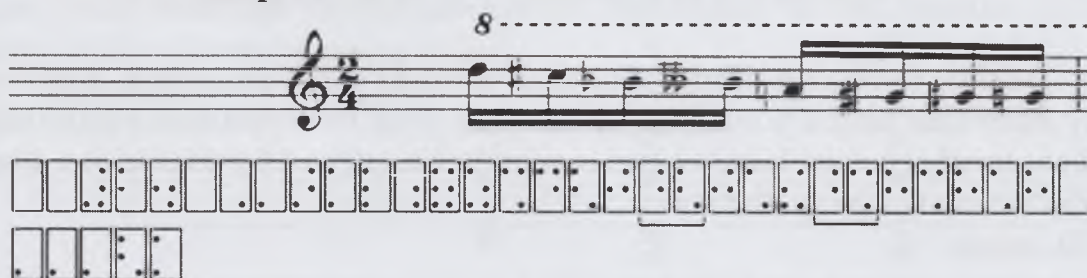
Yassi pechat nota matni nashrida nashriyotchilar qavs ichida keluvchi yordamchi alteratsiya belgisini tez-tez qo'llab turishini aytib o'tish muhim (45-misolga qarang). Brayl tizimidagi nashrlarda (yassi pechat nashrlar juda aniqlik bilan aks ettirilgan), birinchi navbatda omma foydalanuvchilarida ushbu belgilarni tushurib qoldirish ehtiyoji paydo bo'ladi, agar qo'llansa ham qavsdagi (4-5-6- nuqtali) ramziy belgisiz yoziladi. Yassi pechat nashrlarda tushirib qoldiriladigan qo'shimcha alteratsiya belgilari Brayl tizimi notalari yozuvida qo'llaniladi (47-misolga qarang), shuningdek, bunday belgilar ko'p hollarda 5 - nuqtasiz notalashtirilishi maqsadga muvofiqdir (4-§ dagi qo'shimcha pauzalar yozilishi haqidagi qoidaga e'tibor bering). Amaliyotda faqat taktlardagi qo'shimcha alteratsiya belgilari doim 5 - nuqta va birlashtirish belgisi bilan yoziladi (12-§ ga qarang).

Kamdan-kam uchraydigan alteratsiya belgilari quyidagilar.21-jadval:

Dj. Enesko belgilari

48-misol: Skripka

11 §. Bir vaqtda ijro etiluvchi bir xil cho‘zimli tovushlarning yozilish usuli (ohangdoshliklar ifodalanishi). Interval belgilari. Notalarning “pasayishi” (“Maxraj”dagi notalar)

Ohangdoshlikni ikki usul bilan yozish mumkin: maxsus interval belgisi yordamida va notani “pasaytirish” (ya’ni yuqoridagi nuqtalar bir bosqichdan pastga tushirilib maxrajda yozilishi) usuli yordamida. Amaliyotda ko‘proq birinchi usul qo‘llaniladi.

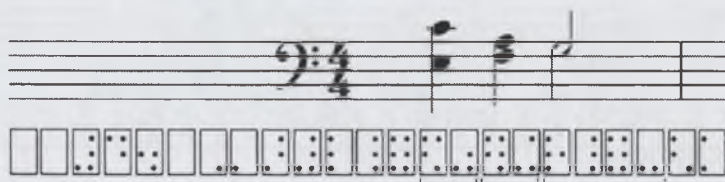
A) Interval belgisi yordamida yozish. Intervalda boshlang‘ich, asos qilib olingan tovush nota bilan yoziladi, boshqa tovush esa – interval belgisi orqali ifodalanadi. Musiqada quyidagi interval belgilari qo‘llaniladi: 22-jadval

nona	detsima	undetsima	duodetsima	tretsdetsima	kvartsdetsima	kvintdetsima
sekunda	tersiya	kvarta	kvinta	seksta	septima	oktava

Primadan tashqari barcha oddiy intervallar yozilishida faqat asosiy, boshlang‘ich nota oldidan oktava belgisi qo‘llaniladi va notadan keyin keluvchi interval belgisi oldida oktava belgisi yozilmaydi. Yuqoridagi jadvalda intervallarning Brayl tizimida o‘qilishi uchun qulay bo‘lgan, bir katakli, qo‘llaniladigan asosiy son miqdori berilgan, lekin musiqa nazariyasida intervallarning sifat miqdori ham muhim ahamiyatga ega. Intervallarning soni va sifati birga ifodalanishiga zarurat paydo bo‘lsa, yassi pechat nashrga mos ravishda belgilangan sondan oldin *kat.*, *kich.*, *sof* (yoki *K. k. s.*) so‘zlari harf belgi bilan ko‘rsatib o‘tiladi.

Prima intervali Brayl tizimida maxsus belgiga ega emas, u asosiy notadan keyin oktava belgisi va 3-6 nuqtali oktava intervali belgisi yordamida ifodalanadi.

49-misol:

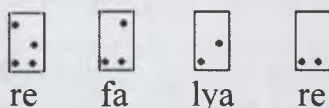

Tarkibli intervallar ham yuqoridagi jadvalda tasvirlanganidek xuddi shu oddiy intervallar belgisi yordamida ifodalanadi, ya'ni nona- sekunda belgisi bilan, detsima- terisiya belgisi bilan va h.z. bunday holda interval belgisi oldidan albatta tegishli oktava belgisi qo'llaniladi.

50-misol:

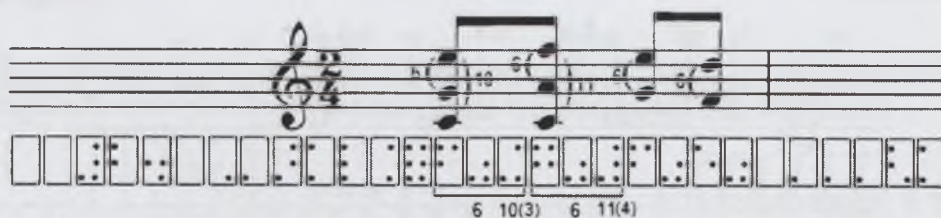

Uch va undan ortiq tovushlar ohangdoshligi yozilishida ham asosiy boshlang'ich tovush nota bilan yoziladi, qolgan tovushlar esa – interval belgilari yordamida ifodalanadi. Barcha intervallar asosiy, boshlang'ich tovushdan sanaladi va ularning o'lcham, miqdor tartibiga qarab yoziladi. Masalan:

Skripka kalitida notalashtirilgan partiyalar yuqoridan pastga qarab yoziladi, ya'ni yuqoridagi tovush asosiy, boshlang'ich hisoblanadi. Bas kalitida esa, aksincha pastdan yuqoriga qarab yozilib, pastdagi nota boshlang'ich, asosiy tovushdir. Klavishli cholg'ularda ohangdoshliklar qaysi kalitda yozilganidan qat'iy nazar o'ng qo'l partiyasi yuqoridan pastga, chap qo'l partiyasi esa pastdan yuqoriga notalashtiriladi.

Akkordlar tarkibida tarkibli intervallar ham uchrashi mumkin. Ular bunday yoziladi; misol uchun kichik interval tersiya (aniqrog'i detsima) katta interval sekstadan keyin navbatlashib kelishi mumkin.

51-misol:

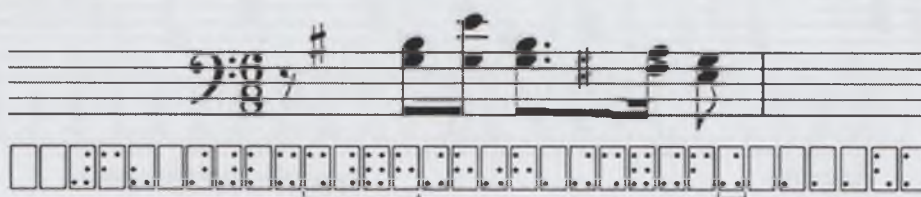
Agar akkordda ikkita yonma-yon joylashgan interval tovush oktava va undan ortiq masofaga bir-biridan uzoqda joylashgan bo'lsa, ulardan ikkinchi interval oldiga oktava belgisi qo'yiladi.

52-misol:

Ohangdoshlikning cho'zimini uzaytiruvchi 3- nuqta asosiy, boshlang'ich notadan keyin yoziladi.

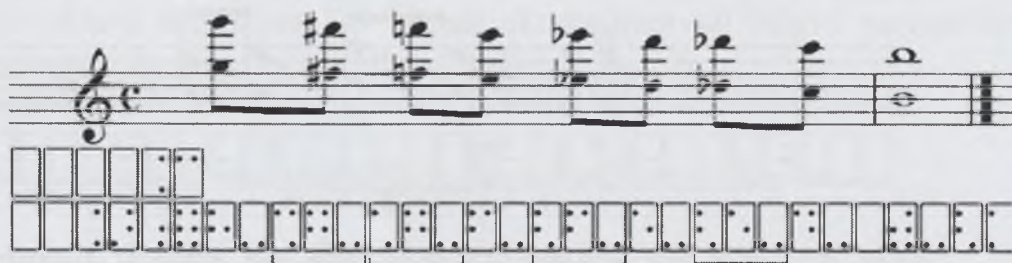
53-misol:

Akkord interval belgilari bilan yozilganda tasodifiy alteratsiya belgilari nota bilan keladigan tasodifiy alteratsiya belgisini yozish qoidasi kabi (tegishli notadan oldin) interval belgisidan oldin qo'yiladi.

54-misol:

Ohangdoshlikning asosiy boshlang'ich notasidan oldin qo'llanilgan alteratsiya belgilari intervallarning oktavali belgisi uchun ham o'z ta'sirini yo'qotmaydi.

55-misol:

Orttirilgan va kamaytirilgan oktavalar yozilishida qoida bo'yicha oktavalar interval belgisi oldidan alteratsiya belgisi qo'yiladi.

Agar qaysidir interval belgisini ketma-ket to'rt martadan ko'p yozishga to'g'ri kelsa, yozuvni juftlash usuli bilan qisqartirish mumkin: qisqartirish boshlanishida boshlang'ich notadan keyin ushbu interval belgisi ketma-ket ikki marta yoziladi va qisqartirish so'ngida oxirgi notadan keyin bir marta yozib ixchamlanadi.

56-misol:

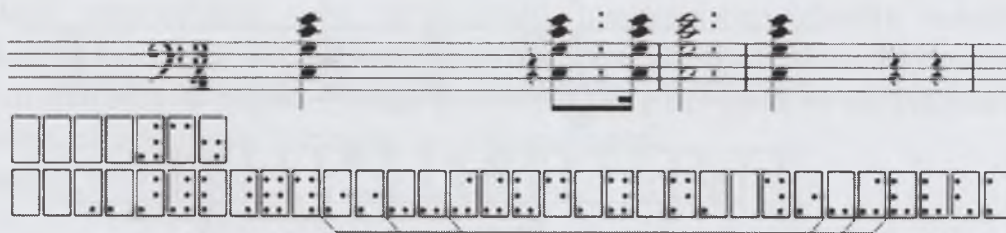
Agar interval belgilari orqali qisqartirilishi ko'zlanayotgan ohangdoshlikda interval belgisi atrofida boshqa belgi (misol uchun alteratsiya belgilari) qo'llashga to'g'ri kelsa, interval belgisini juftlash mumkin emas.

57-misol:

Shuningdek ohangdoshlikda bir yoki bir nechta interval belgisini qo'llab, yozuvni qisqartirish mumkin.

58-misol:

Agar interval belgilari orqali juftlanayotgan tarkib o'zgarsa, mazkur ohangdoshlikka tegishli barcha interval belgilarini yoki ulardan yangi paydo bo'lgan kerakli bir qismini juftlab yozish kerak.

59-misol:

Agar juftlanish talab qilmay, interval belgilari qo'shilsa yoki interval belgisi kamaytirilsa juftlanish to'xtatilmaydi.

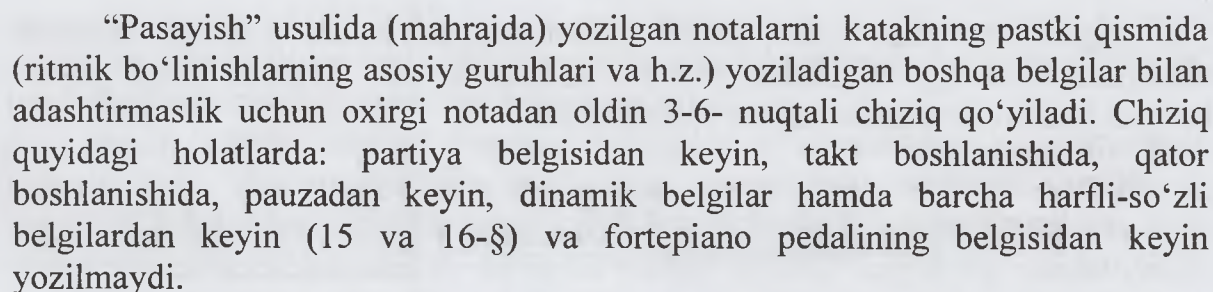
60-misol:

B. Notalarni "pasayish" (maxrajda kelish) usuli bilan yozilishi. Bu yozuvning inglizcha shakli bo'lib, "*Meza-Logan*" uslubi, ya'ni "nota intervallarda" yoki "*note for note*"², ya'ni "notadan keyin nota" deb nomlanuvchi ko'rinishi mavjud.

Ushbu usulda ohangdoshlikdagi boshlang'ich, asosiy tovush odatdagidek nota bilan, qolgan tovushlar esa – "pasayish" (mahrajda) ko'rinishida nimchorak cho'zimli notalardek yoziladi.

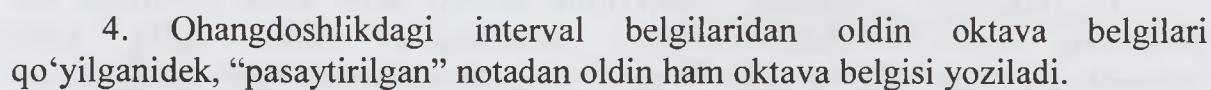
² Bu yerda "note for note 1" usuliga misol keltirildi, kamdan-kam qo'llaniladigan murakkabroq "note for note 2" usulidagi ko'rinishi ham bor.

1. Skripka kalitida yuqoridagi partiyalarda yozilgan ohangdoshliklar yuqoridan pastga, bas kalitda pastdagi partiyalarda yozilgan ohangdoshliklar esa, pastdan yuqoriga qarab yoziladi;

2. Ohangdoshlikdagi cho‘zimni uzaytiruvchi nuqta asosiy, boshlang‘ich notadan keyin qo‘yiladi;

3. Tasodifiy alteratsiya belgilari tegishli “pasaytirilgan” notadan oldin yoziladi.

Ohangdoshliklarni juftlash usuli bilan nota yozuvini qisqartirish oktava munosabatidagi intervallarda ham qo'llaniladi: qisqartirishda dastlab asosiy boshlang'ich notadan keyin oktava hosil qiluvchi "pasaytirilgan" nota ikki marta yoziladi va qisqartirish so'ngida – yangi asosiy boshlang'ich nota va oktava hosil qiluvchi "pasaytirilgan" notani bir marta yozib tugallanadi.

64-misol:

"Notadan keyin nota" uslubida yozish ko'proq zarbli cholg'ular, estrada va ansambl uchun adabiyotlarda hamda torli - ud, gitara, chang, qonun kabi cholg'ular uchun yozilgan keng joylashuvli, ko'p ovozli akkordlarni notalashtirishda qo'llaniladi.

12 §. Bir vaqtda ijro etiluvchi har xil cho'zimli tovushlarning yozilish usuli (ko'p ovozli taktlar yozilishi). Birlashtiruvchi va takt ajratuvchi (taqsimlovchi) belgilar, unoson belgisi

23-jadval:

	katta birlashtiruvchi
	kichik birlashtiruvchi
	takt ajratuvchi

Agar nota matni biron-bir partiyada alohida ovozga ajratilgan bo'lsa, har bir ovoz to'liq takt davomida alohida yoki taktning bir qismi sifatida yoziladi.

Takt davomidagi ovozlarda nomuvofiq cho'zimlar uchrasa, ovozlar orasida bo'sh katak qoldirmay, 1-2-6, 3-4-5- nuqtali katta birlashtiruvchi belgi ishlatiladi. Bunda har bir ovozda birinchi nota oldidan hamda keyingi takt birinchi notasi oldidan oktava belgisi (takt birlashtiruvchi katta belgi bilan birga) ishlatiladi.

65-misol:

Agar ovozlar cho'zimi taktning faqat ma'lum bir qismidagina mos kelmayotgan bo'lsa, kichik birlashtiruvchi 5-2- nuqtali belgi qo'llaniladi va taktning bu qismi 4-6, 1-3- nuqtali takt ajratuvchi belgi bilan hamma ovozlar uchun umumiy cho'zim ma'nosida boshqa taktlardan ajratiladi. Kichik birlashtiruvchi belgi qo'llanganda oktava belgisi. 1. Har bir ovozning birinchi notasidan oldin. 2. Takt ajratuvchi belgidan keyin. 3. Kichik birlashtiruvchi belgisi bor taktning birinchi notasidan oldin. 4. Agar taktning oxirgi qismi ovozlarga bo'lingan bo'lsa, keyingi taktning birinchi notasidan oldin oktava belgilari qo'llaniladi.

66-misol:

Ayrim hollarda yassi pechat nashrlarda tushirib qoldirilgan qo'shimcha alteratsiya belgilarini katta yoki kichkina birlashtiruvchi belgi bor taktlarda qo'llashga zarurat paydo bo'ladi. Agar Brayl tizimida bir ovozda alteratsiya belgisi ishlatilgan bo'lsa, keyingi boshqa ovozda ham shu oktavaning nomdosh tovushi oldidan qo'shimcha alteratsiya belgisi oldidagi 5-nuqtasi bilan birga ishlatiladi.

67-misol:

Qatorning oxirida birlashtiruvchi va takt ajratuvchi belgilar kelsa, 5-nuqta – ko'chirish belgisi o'z o'rnini egallaydi.

Zatakt yoki barcha noto'liq taktlarda ovozlar bo'lingan bo'lsa, kichik birlashtiruvchi belgi yordamida yoziladi. Ovozlar qabul qilingan interval belgisi yordamida ohangdoshliklarni yozish tartibida, odatdagidek ifodalanadi (11-§): yuqori partiya yuqoridan-pastga, quyi partiya pastdan-yuqoriga.

Yozuvda ayrim hollarda ushbu tartib buziladi:

1. Ovozlar yozilishida ovozlardagi kesishishni saqlab qolish zarur bo'lganda quyidagicha.

68-misol:

2. Asosan birinchi ovozda yetakchi kuyni hamda kam harakatlanayotgan ovozni yozish afzalroq.

69-misol:

Bir taktda bir vaqtning o'zida ham katta, ham kichik birlashtiruvchi belgini ishlatish mumkin.

70-misol:

Taktlar katta yoki kichik birlashtiruvchi belgilar bilan kelsa, ritmik guruhlar bo'linish belgisi, interval belgilari va boshqa belgilar juftlanib, har bir ovoz uchun alohida qo'llaniladi. Ushbu juftlanishda taktning birinchi ovozida qo'llanilgan birlashtirgich keyingi taktda ham o'z kuchini yo'qotmaydi.

71-misol:

Brayl yozuvida taktlardagi ovozlari bo'linishi ko'p hollarda nota tayoqchalarining yo'nalishi sababli yassi pechat nashrdagi bo'linish bilan har doim ham mos kelavermaydi. Masalan, ovozlardagi cho'zimlarni yuqori va pastga qaragan tayoqchalari bilan mos kelishi butun takt davomida yozilsa, Brayl alifbosida birlashtirish belgisi va interval belgilar yordamida yozish usuli qulayroq va ixchamroq bo'ladi.

Kichik birlashtirish belgisini qo'llaganda odatda hissalarining ma'lum qismi takt bo'linishida ushlanib qolinadi. Boshqa tomondan esa hissalariga qarab emas, juft notaga qarab yozish yaxshiroq, lekin unda ham ortiqcha 5- nuqta bilan keluvchi yassi pechatda yozilmaydigan qo'shimcha pauza belgilarini ishlatmaslikka harakat qilish kerak.

72-misol: a) noqulay ko'rinishi:

(Tovushda ligani ushlab turish belgisi 4, 1-4- nuqtalari, 21-§ ga qarang)

b) yaxshiroq variant:

The image shows two examples of musical notation in G major (one sharp) on a treble clef staff. Each example is paired with a line of Braille notation below it. The first example shows a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The second example shows a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, followed by a quarter rest, then another sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4.

Unisonlar yozuvda asosiy shakllarga ega. 24-jadval:

butun	yarimtalik	chorak	nimchorak	16 talik	32 talik

Qisqa cho‘zimli tovushlar unisoni nota bilan yoziladi, yirik cho‘zimli tovushlar esa – nota orasida unison belgisi bilan yoziladi.

73-misol:

The image shows three examples of musical notation in G major (one sharp) on a treble clef staff. Each example is paired with a line of Braille notation below it. The first example shows a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, with a slur over the first four notes. The second example shows a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, with a slur over the first four notes and a flat sign (b) under the fifth note. The third example shows a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, with a slur over the first four notes and a flat sign (b) under the fifth note.

Huddi shu matnni birlishtirish belgisi bilan ham notalashtirish mumkin.

74-misol:

The image shows three staves of musical notation in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The first staff contains a quarter note B-flat, followed by a pair of beamed eighth notes (A-flat and G), and then a pair of beamed eighth notes (F and E-flat). The second staff contains a pair of beamed eighth notes (D and C), followed by a quarter note B-flat, and then a pair of beamed eighth notes (A-flat and G). The third staff contains a pair of beamed eighth notes (F and E-flat), followed by a quarter note D, and then a pair of beamed eighth notes (C and B-flat). Below each staff is a corresponding Braille musical notation.

Umuman olganda unison va kichik birlashtirish belgisi oʻrniga (takt ajratish belgisi bilan birga) oʻrganayotgan yoki yetarli bilimga ega boʻlmagan oʻquvchilar uchun nota oʻqishlarini yengillashtirish maqsadida katta birlashtirish belgisi qoʻllaniladi.

Nuqtali butun nota unisoni doim birlashtirish belgisi yordamida yoziladi.

Takt qismini boshqa qatorga koʻchirishda unison belgisi tegishli notadan alohida qatorlarda yozilmaydi

Agar unisonda bir xil choʻzimdagi tovushlar qoʻshilsa (prima intervali), 11-§ da aytib oʻtilganidek ulardan biri nota bilan ikkinchi tovush tegishli oktavadagi interval belgisi bilan ifodalanadi (49-misol). Unison ikki tovushdan iborat, ikkisi ham interval belgisi yordamida notalashtiriladi. Bunda ikkinchi tovush oldidan oktava belgisi ishlatiladi.

75-misol:

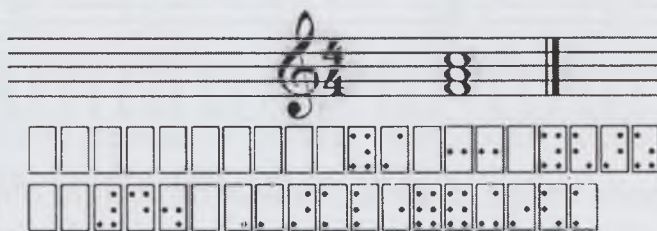
The image shows a single staff of musical notation in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The notation includes a quarter note B-flat, followed by a pair of beamed eighth notes (A-flat and G), and then a pair of beamed eighth notes (F and E-flat). Below the staff is a corresponding Braille musical notation.

13 §. Intervallarni sanashga yo'naltiruvchi ko'rsatish belgilari va ovozlarning ketma-ket izchilligi

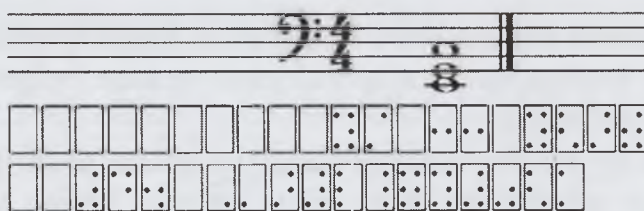
Ba'zan partituralarni notalashtirishda partiyadagi barcha intervallar va ovozlarni bir yo'nalishda yozish – faqat yuqoridan – pastga yoki pastdan – yuqoriga qarab sanash qulayroq bo'ladi. Bu uchun maxsus ko'rsatish belgisi qo'llaniladi. 25-jadval:

						= pastdan yuqoriga
do butun	sekunda	notalar tengligi belgisi	do butun	katta birlashtirish belgisi	re butun	
						= yuqoridan pastga
do butun	sekunda	notalar tengligi belgisi	do butun	katta birlashtirish belgisi	si butun	

76-misol:

77-misol:

Ushbu ko'rsatish belgilari boshqa holat va cholg'ularda ham qo'llaniladi.

14 §. Repetitsiya va tremolo belgilari

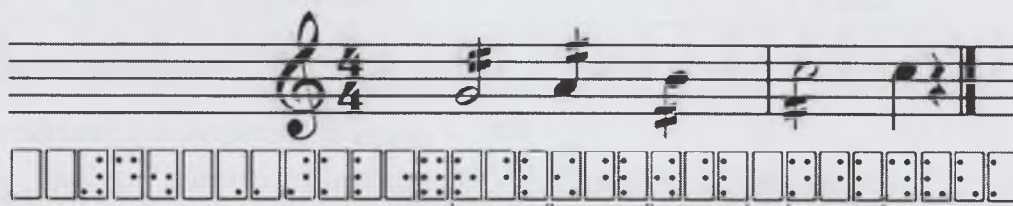
Brayl tizimida repetitsiya bu – bir tovush yoki ohangdoshlikning qayta-qayta takrorlanishidir. Yassi pechat nashrdagi adabiyotlarda esa bu “tremolo” nomi bilan ma'lum bo'lib, torli cholg'ular, ayrim zarbli va damli cholg'ular hamda istesno tarzda fortepiano va bayan, akkordeon partiyalarida uchraydi.

Brayl alifbosida qisqartirilgan usulda notalashtirish uchun avval nota yoziladi va repetitsiya cho'zimi yig'indisi belgilanadi, so'ng qanday cho'zimda ijro etilishini ko'rsatuvchi repetitsiya belgisi qo'yiladi. 26-jadval:

 nimchoraklar bilan
 16 taliklar bilan
 32 taliklar bilan

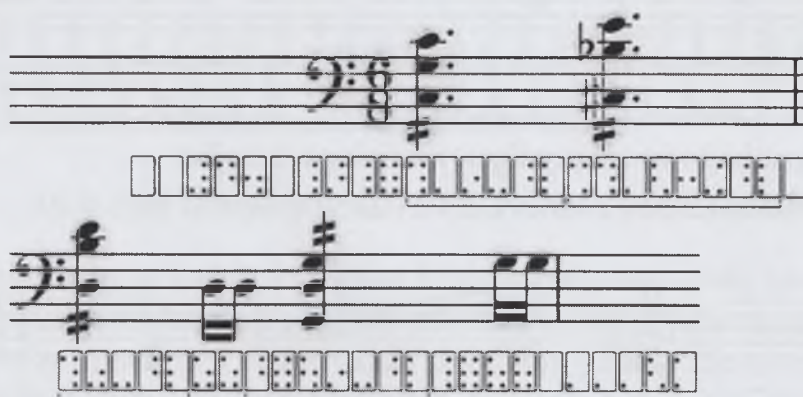
 64 taliklar bilan
 128 taliklar bilan
 256 taliklar bilan
 qisqa cho'zimlarni aniqlashtiruvchi

78-misol:

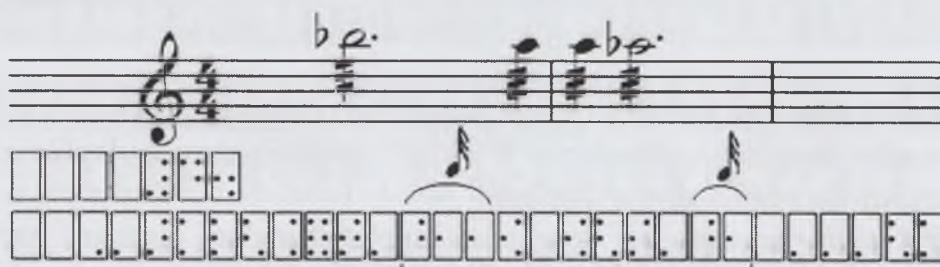
Ohangdoshlikdagi repetitsiyalarni notalshtirishda repetitsiya belgisi oxirgi interval belgisidan keyin qo'yiladi:

79-misol:

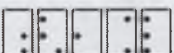

Agar bir xil repetitsiya belgisini 4 marta va undan ortiq qo'llashga to'g'ri kelsa, yozuvni qisqartirish mumkin: birinchi marta belgi qo'yganda belgining ikkinchi qismi, ya'ni ikkinchi taktini juftlab, qisqartirish jarayoni oxirida repetitsiyaning to'liq belgisi yoziladi.

80-misol:

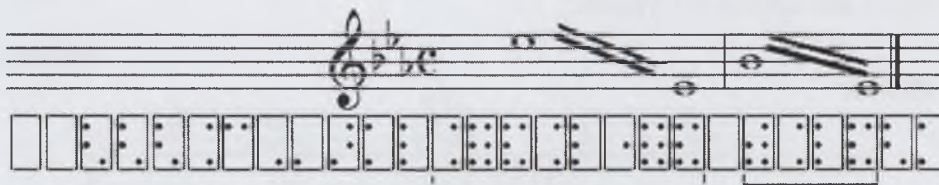
Tremolo bu – ikki tovush, tovush va ohangdoshlik yoki bir xil cho‘zimli ikki ohangdoshlikning tez sur‘atda navbatlashib kelishidir. Brayl tizimida tremolo yozish uchun quyidagi har bir cho‘zim uchun belgilangan maxsus belgilar qo‘llaniladi: 27-jadval

 nimchoraklar bilan	 64 taliklar bilan
 16 taliklar bilan	 128 taliklar bilan
 32 taliklar bilan	 256 taliklar bilan

qisqa cho'zimlarni aniqlashtiruvchi

Tremolo belgisi ikki tovush (ohangdoshlik) orasida yoziladi, ularning har biri jamlangan tremolo cho‘zimni aks ettiradi.

81-misol:

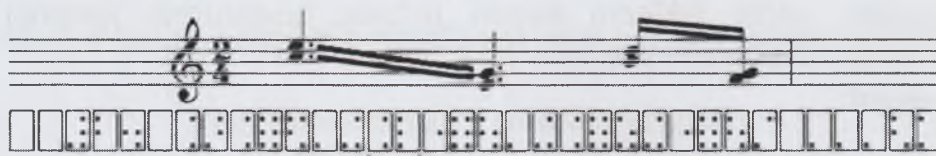

Ohangdoshliklarda uchraydigan tremologa misollar.

82-misol:

83-misol:

Tremolo uchragan hollarda oktava belgisi 6§ qoidalariga asosan qo‘llaniladi.

Tremolo belgisini juftlash yo‘li orqali qisqartirish noqulaylik keltirgani uchun kamdan-kam hollarda qo‘llaniladi.

Repetitsiya va tremolo belgilarini applekaturadan tashqari hech qaysi notalar, nuqtali notalar, interval belgilaridan ajratib, alohida yozish mumkin emas. Taktning ma‘lum qismini keyingi qatorga ko‘chirishda repetitsiya va tremolani ularga taalluqli bo‘lgan notadan ajratib, keyingi qatorga tushirish mumkin emas.

Taktda ovozlardan biri repetitsiya va tremolo belgisi yordamida birlashtirish belgisi bilan yozilishi mumkin.

84-misol:

15 §. Ijro tempi (sur'ati) va xarakteri. Metronom

Asarning temp va xarakteri asosan boshlanayotganda yoki biror-bir qismida yoziladi. Brayl alifbosida esa, sarlavhadek yozilib, odatda alteratsiya kalit belgisi o'Ichovdan oldin keladi. Ijro tempi va xarakterining yassi pechatdan farqli tomoni Braylda belgidan so'ng nuqta qo'yiladi.

85-misol:

o'zbek xaqi kuyi

O'ynoqi

Ijroda temp va xarakter o'zgarsa, qatorning o'rtasida sarlavhadek yoziladi.

Agar ushbu musiqiy terminlar xorijiy tillarda berilgan bo'lsa, birinchi harf oldidan lotin katta harfini anglatuvchi 4-6- nuqtali belgi qo'yiladi.

Ijro xarakterining ko'p qirraligini ko'rsatish uchun asosiy tempdan sekin yoki tez tempga og'ishi nota matni orasida tegishli notadan oldin ifodalanadi. Bu hollarda harflar notadan farqlanib turishi uchun so'z yoki so'zli ifoda vositalaridan oldin 3-4-5- nuqtali so'z belgisi qo'llanadi. Bunda xorijiy tillardagi atamalardan oldin lotin alifbosi belgisi yozilmaydi.

Agar ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zli atama ifodalansa, ularning har biri alohida so'z belgisi bilan yoziladi va ular birini ikkinchisidan ajratish uchun orasida bo'sh katak qoldiriladi.

So'z oxiri tushirib qoldirilgan, qisqartirib yozilgan so'zlar esa oxirida. 3- nuqta bilan belgilanadi.

So'zli termindan so'ng keladigan birinchi nota albatta oktava belgisi bilan yoziladi.

To'liq so'z yoki so'zli ifoda vositalari boshi va oxirida bo'sh katak qoldirilib, ajratib ko'rsatiladi. Agar so'zli termindan so'ng oktava belgisi emas, qandaydir harf, deb ham qabul qilsa bo'ladigan tovush kelsa, so'zli belgini 4-5-6- nuqtali chiziq bilan yakunlab, bo'sh katak qoldirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

86-misol:

Moderato **Tempo rubato**

Takt ichida so'z yoki so'zli ifoda uchrab qolsa ham, yuqorida aytilganidek yoziladi, faqat boshida qo'shimcha 5-nuqta bilan (ko'chirish belgisi) taktdagi nota matni bo'linadi. Qisqartirilgan so'zlar takt ichida ikki tomonidan ham bo'sh katak qoldirmay yoziladi. Agar u nota yozilayotgan qatorning oxirida uchrasa, albatta ko'chirish belgisi ishlatiladi.

87-misol:

Birlashtiruvchi va takt ajratuvchi belgilaridan keyin barcha soʻzli musiqiy terminlar soʻz boshlanayotganini bildiruvchi belgi bilan katak tashlamay yoziladi.

Guruhlangan nota guruhlari orasida soʻz yoki soʻzli ifoda uchun belgi ishlab chiqilmagan. Bu hollarda ayiruvchi— 1-2-6,2- nuqtali belgi bilan ajratib koʻrsatiladi.

Ijro xarakterini belgilovchi xorijiy tillarda berilgan termin va templar tarjimasida odatda qavs ichiga kiritiladi, bu koʻrinish Brayl alifbosida quyidagicha tasvirlanadi.

88-misol:

Qavslar haqida 20 § da kengroq maʼlumot berilgan.

Qoida boʻyicha yuqorida ifodalangan barcha soʻzli koʻrsatmalar nota matni orasida yoziladi.

Metronom Brayl tizimida quyidagi usullarda belgilanadi:

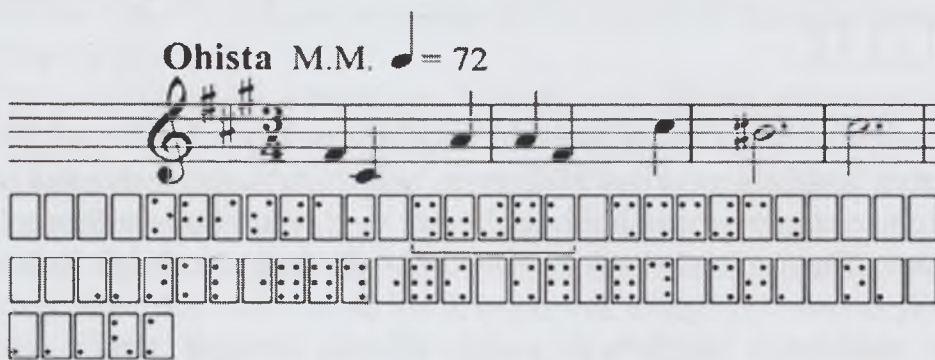
- 1) tegishli choʻzimgacha shartli nota bilan belgilash;
- 2) tenglik belgisi bilan, yaʼni 2-3-5-6- nuqtalar;

3) arab son raqami bilan. Ushbu barcha element belgilar katak tashlamay yoziladi. Yassi pechat nashrdagidek M.M. harflar yozilmaydi. Ayrim hollarda metronom belgisi elementlari oberton tartibida navbatlashib keladi. 28-jadval:

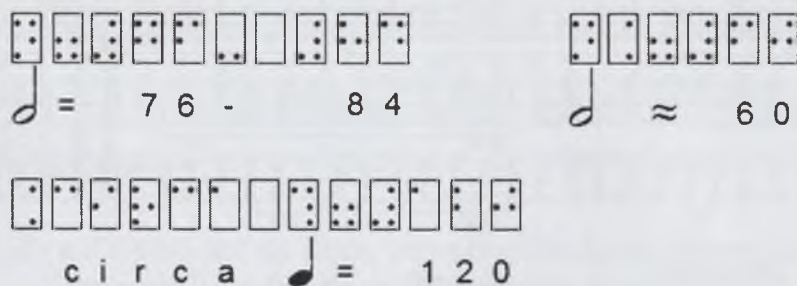
Metronom belgisi ijro tempi va xarakteri belgilaridan keyin bir qatorga joylashadi va ulardan keyin alteratsion kalit belgisi, takt o'lchovi ikki tomonida bo'sh kataklar qoldirib yoziladi.

89-misol:

Metronom tebrangichining taxminiy tebranish tezligini uch usulda ifodalash mumkin:

- 1) ikki raqam bilan, ayiruvchi chiziqcha belgisi bilan;
- 2) taxminiy tenglik 4-6, 2-3-5-6- nuqtali belgi bilan;
- 3) circa so'zli belgi bilan ("sirca" – taxminan, yaxlit ma'nolarida). 29-jadval:

Metronom belgisi qavs ichiga kiritilgan bo'lsa, yuqoridagi 88-misolda uchraganidek, qavs belgisi ishlatiladi.

$\text{Musical Note} = 1 \ 3 \ 2 \quad (\text{Musical Note} = 8 \ 8)$
 A n i m a t o [$\text{Musical Note} = 1 \ 2 \ 0$]
 $\text{Musical Note} (\text{Musical Note}) = 1 \ 3 \ 2$

Asar orasida yangi metronom belgisi dastlabki yozuvdek ifodalanadi, qator o'rtasida sarlavhadek yangi temp yoki ijro xarakteri ko'rsatilgandan so'ng o'zgarayotgan metronom yoziladi. Temp, ijro xarakteri ishtirok etmagan hollarda metronom belgisi boshi va oxiridan bo'sh katak qoldirilib nota matni orasida belgilanadi. Metronom belgisidan so'ng birinchi notani albatta oktava belgisi bilan yoziladi. Agar kamdan-kam hollarda uchraydigan – takt ichida metronom o'zgarishi yuz bersa, taktdagi yozuv ushbu belgidan oldin qo'shimcha 5-nuqta yordamida to'xtatiladi.

Ayrim hollarda takt o'lchovi o'zgarishida (sarlavhadek yoki taktning nota matni orasida) metronomning ikki notasi (*do*) orasida tenglik belgisi bilan maxsus belgi ishlatiladi.

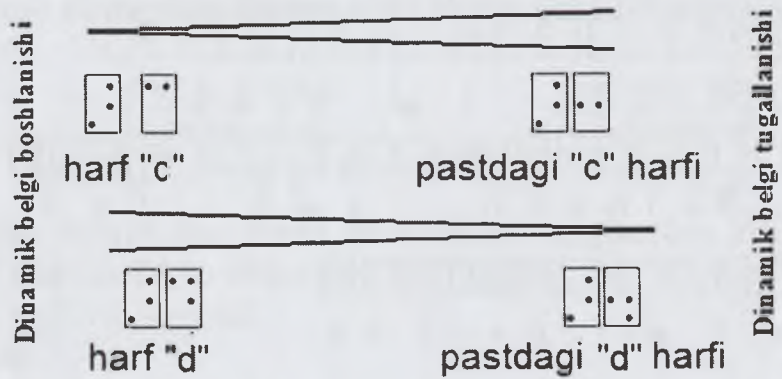
90-misol:

$\text{Musical Note} = 84$
 $\text{Musical Note} = \text{Musical Note}$

16 §. Dinamik belgilar

Brayl alifbosida dinamik bo'yoqlar yassi pechat nota yozuvidagi kabi to'liq yoki qisqartirilgan italyancha so'zlar yordamida ba'zan to'liq yozuv, ko'p hollarda esa bosh harflari bilan belgilanadi. Har bir dinamik belgi boshlanishidan oldin 3-4-5- nuqtali so'z boshlanayotganini bildiruvchi belgi ishlatiladi. Brayl tizimida grafik "vilka" ko'rinishdagi (*crescendo* va *diminuendo*) dinamik belgilar ham harflar yordamida tasvirlanadi.

31-jadval:

Barcha dinamik belgilar ijro etilishi kerak bo'lgan tegishli notadan oldin yoziladi va yangi belgi paydo bo'lgunga qadar o'z kuchini yo'qotmaydi. Crescendo va diminuendo “vilka”larida boshqa belgilardan mustasno tarza da nota (yoki ohangdoshlik)dan keyin to'xtatish belgisi qo'llanadi.

Dinamikaning barcha belgisidan keyin keladigan birinchi nota albatta oktava belgisi bilan ifodalanadi.

91-misol:

The image shows a musical exercise on a five-line staff. The first part is a treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of several eighth and quarter notes. Below the staff, there is a Braille representation of the same melody. The Braille is organized into three rows. The first row contains the first few notes. The second row contains the next group of notes, with a bracket underneath labeled 'f' (forte). The third row contains the final group of notes, with a bracket underneath labeled 'boshlanishi >' (beginning) and another bracket labeled 'tugatilishi >' (ending). The Braille notation uses standard musical symbols for notes, rests, and dynamics.

Agar “vilka” qandaydir boshqa dinamik belgi bilan ulanib ketsa, asarning oxirigicha davom etsa, uni tugatish belgisi qo‘llanmaydi.

92-misol:

Bundan tashqari yassi pechat nashrlarda tegishli bo'lgan harfli dinamik belgilarni Brayl tizimida pauzadan oldin qo'llashga to'g'ri keladi. Bu hollarda harfli dinamik belgidan keyin albatta 3- nuqta qo'yiladi, boshqa holatlarda ham dinamik belgilardan keyin qandaydir belgi navbatlashib kelsa birinchi, ikkinchi yoki uchinchi nuqtani o'z tarkibiga oladi.

93-misol:

Andante

Ikki va undan ortiq dinamik belgilar (harf va qisqartirilgan soʻzlardan iborat) orasida 3- nuqta qoʻllanilmaydi va boʻsh katak ham qoldirilmaydi, lekin soʻz belgisi ulardan har birining oldida yoziladi.

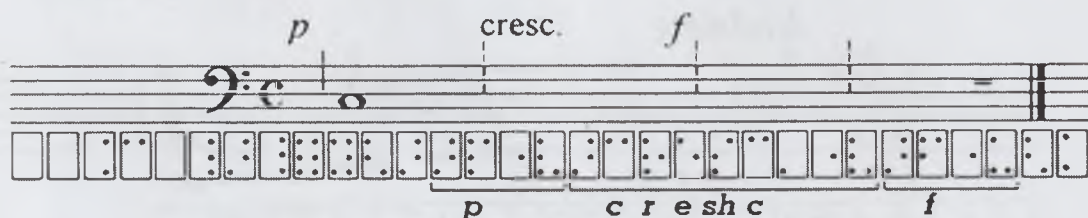
Agar nota matni orasida harfli-soʻzli dinamik belgi uchrasa, 15§ da bayon etilgan nota matni orasida yozilish qoidasi boʻyicha bayon etiladi. Dinamik soʻzli belgilar nota matni orasida va oxirida uchragan hollarda – harf oldidan soʻz-harf yozilayotganini anglatuvchi belgi yoziladi. Agar birlamchi tasvirga ega boʻlmagan harf-soʻzli dinamik belgi temp yoki ijro xarakteri bilan yonma-yon joylashsa, ularning har biri alohida soʻz belgisi yordamida yoziladi va bir-birlaridan 3- nuqta bilan ajratiladi.

Ikki va undan ortiq birlashtirilgan ovozli taktlarda qoida boʻyicha dinamik belgi birinchi ovozda qoʻllaniladi, lekin barcha ovoz uchun taʼsir qiladi. Ayrim hollarda ritmik tuzilishi qulayligi sababli umumiy dinamik belgi birlashtirish belgisidan soʻng yozilishi odat boʻlgan.

94-misol:

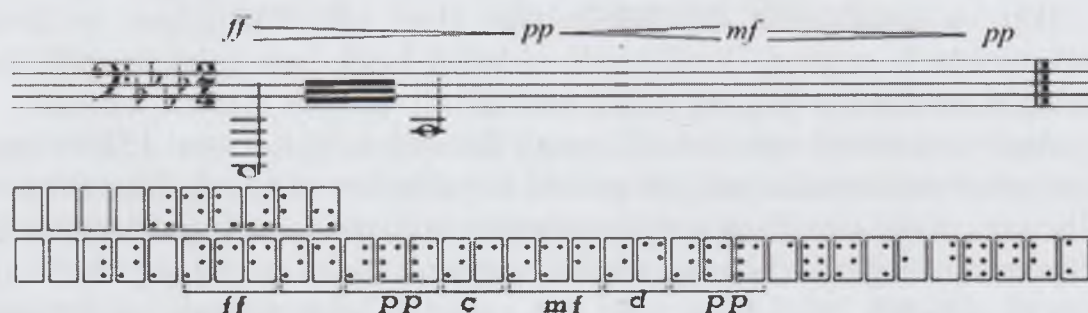
Ikki va undan ortiq ovozlarning har biri nisbatan mustaqil (polifonik musiqlarda va boshqalarda) ovozlari boʻlsa, dinamik belgi har bir ovoz uchun alohida belgilanadi. Bitta uzoq choʻzimli notada dinamik belgilar almashinib kelsa, Brayl tizimida birlashtirish belgidan soʻng 5-nuqta bilan qoʻshimcha pauza qoʻllanadi va sunʼiy ovoz yordamida tasvirlanadi, dinamik belgilar ushbu pauzalardan oldin yoziladi.

95-misol:

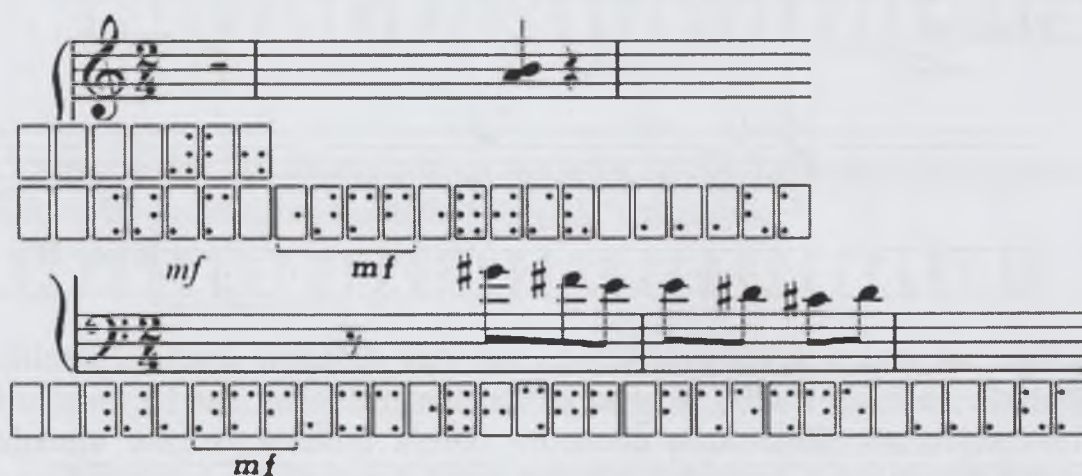
Agar dinamik belgilar almashinishi noaniq bo'lsa, barcha dinamik belgilar nota (yoki ohangdoshlik)dan oldin qator navbat bilan yoziladi.

96-misol:

Klavishli cholg'ular notasida o'ng qo'l va chap qo'l uchun ikkita partiya yoziladi. Ayrim hollarda ulardan birortasiga boshqa partiyada oldinroq uchragan dinamik belgini eslatib takrorlashga to'g'ri keladi. Bunday qo'shimcha belgilardan oldin 5- nuqta qo'yiladi.

97-misol:

Agar dinamik belgi qaysidir partiyanı eslatsa, misol uchun nota qisqartirilgandan so'ng Seno yoki raqam va boshqalar kelsa, ulardan oldin 5-6- nuqta qo'llaniladi.

Agar dinamik belgi yarim doira yoki burchakli qavs ichiga kiritilgan bo'lsa, 21§ da belgilanganidek, qavslar bilan ifodalanadi.

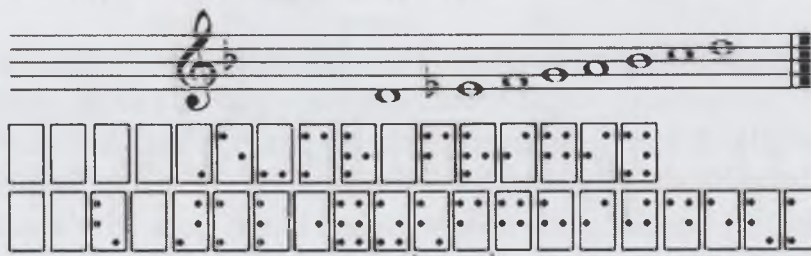
17 §. Musiqiy tovushqator va lادلarning yozilish usullari

Brayl tizimida musiqiy tovushqatorlar yassi pechat nashrdagi ko'rinish bilan mos ravishda ifodalanadi. Lad-tovushqatorlar yassi pechat nashrda butun cho'zimdagi notalar bilan ifodalangani sababli Braylda ikki ko'rinishda berilishi mumkin: 1) tovushqatorning barcha tovushi 3-6- nuqtalar ishtirokida butun cho'zimlar bilan; 2) boshlang'ich asosiy tovush butun nota cho'zimda qolganlari 3-6- nuqtalarsiz nimchorak notalar bilan ifodalanishi mumkin.

98-misol:

Do - m j Iya - m r

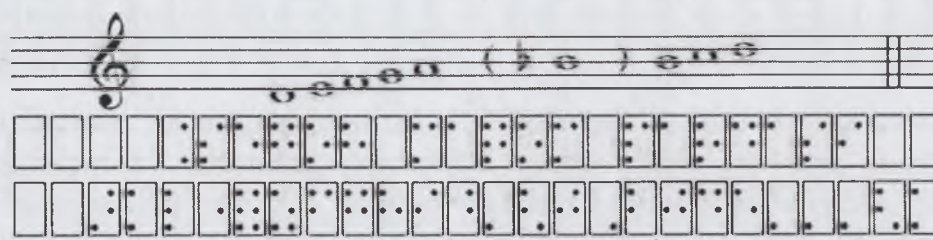
xalq ladlaridan re-mr frigi (II 0,5 t↓)

Pentatonik, ikki karra garmonik, butun tonli va boshqa barcha ladlar yuqorida ko'rsatilgan misollardek ifodalanadi.

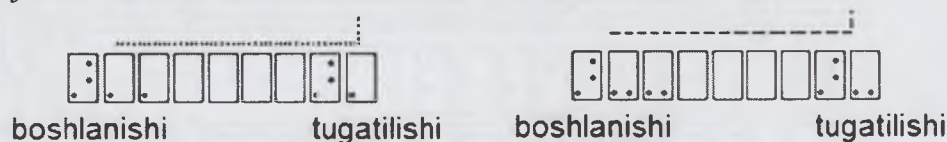
Maqom pardalaridagi o'zgaruvchi tovush yassi pechat nashrlarda qavs ichiga olib tasvirlanadi. Braylda esa 21§ da berilgan qavs belgisi yordamida ifodalanishi mumkin.

100-misol: «Segoh» maqom pardasi

18 §. So'zli yoki harfli parakatlarni uzaytiruvchi belgilar

32-jadval:

Chiziqchali (shtrixli) yoki punktir chiziqni boshlash belgisi tegishli so'z yoki harfdan keyin ikki tomonidan ham bo'sh katak qoldirmay yoziladi. Tugatish belgisi esa, harakat tugallanayotgan tegishli nota yoki ohangdoshlikdan keyin yoziladi. Bu belgilardan so'ng albatta oktava belgisi qo'yiladi.

Agar uzaytirilayotgan belgi shunga o'xshash belgi bilan almashinib davom ettirilayotgan bo'lsa, ulardan birinchi belgini tugatilayotganini anglatuvchi nuqtalar yozilmaydi.

101-misol:

19 §. Fermata

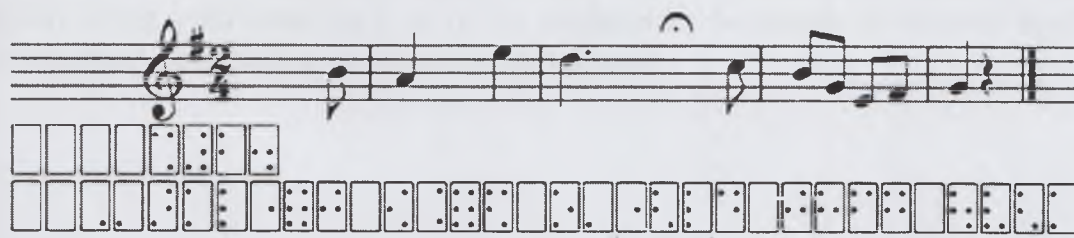

Fermatalar belgisi Brayl tizimida ko'proq nota yoki pauzalardan so'ng yoziladi. **102-misol:**

Brayl alifbosida takt chizig'idagi fermata ko'rsatilgan belgi (1-2-6, 1-2-3) hamda yonidagi takt bilan orasida bo'sh katak qoldirib yoziladi. Ikkitalik takt chizig'i yoki reprizani yakunlovchi taktlarda fermata uchrasa, bo'sh katak qoldirmay, fermata belgisidan keyin asarni yakunlovchi yoki reprizani tugallovchi belgi ishlatiladi.

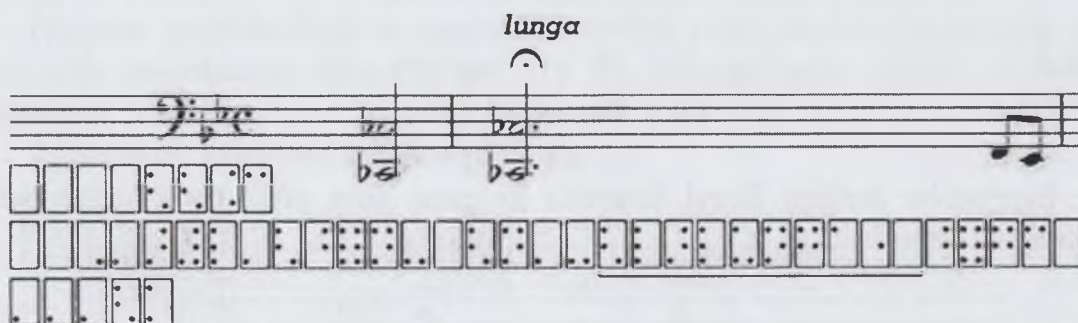
Agar yassi pechat nashrlarda fermata taktning neytral betaraf qismida joylashgan bo'lsa, Braylda nota, ohangdoshlik yoki pauza orasida belgidan oldin 5- nuqta ishlatib ifodalanadi (5, 1-2-6, 1-2-3). **103-misol:**

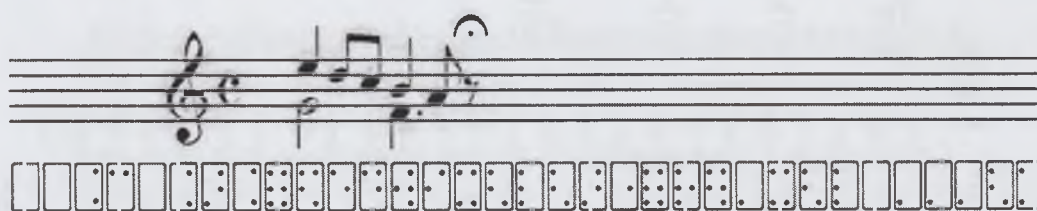
Kamdan-kam hollarda uchraydigan uzun yoki qisqa fermatalar quyidagicha tasvirlanadi. 33-jadval:

Agar bunday belgi takt ichida uchrasa, belgini anglatuvchi soʻzdan keyin 5-nuqta (koʻchirish belgisi) yozilib, boʻsh katak qoldiriladi. 104-misol:

Brayl tizimida fermata belgisi har bir partiyaga, birlashtirish belgisi qoʻllangan taktlarda esa, har bir ovozga alohida yoziladi. 105-misol:

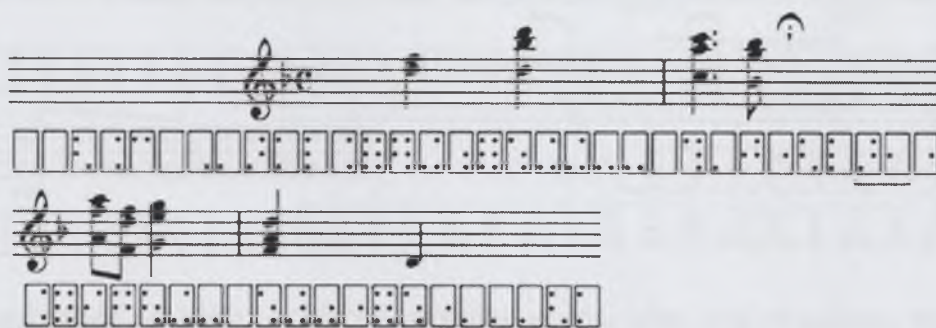

Zamonaviy musiqlarda oʻlchovsiz taktlarda yozilgan asarlarni uchratamiz va bunday musiqlarda fermatalarning maxsus asosiy turlari qoʻllaniladi. Braylda ular quyidagicha belgilanadi. 34-jadval:

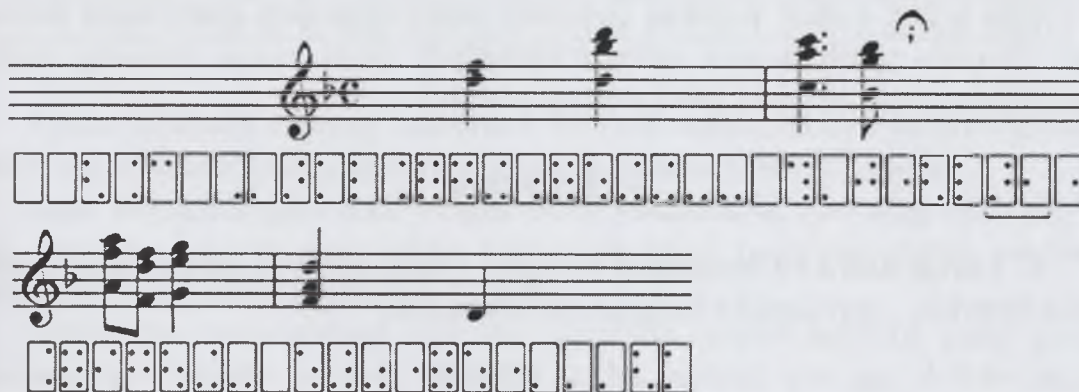

20 §. Sezuralar va snoskalar

A. Sezura. Braylda sezuralarning barcha ko‘rinishlari doim bir xil belgi bilan ifodalandi. 35-jadval:

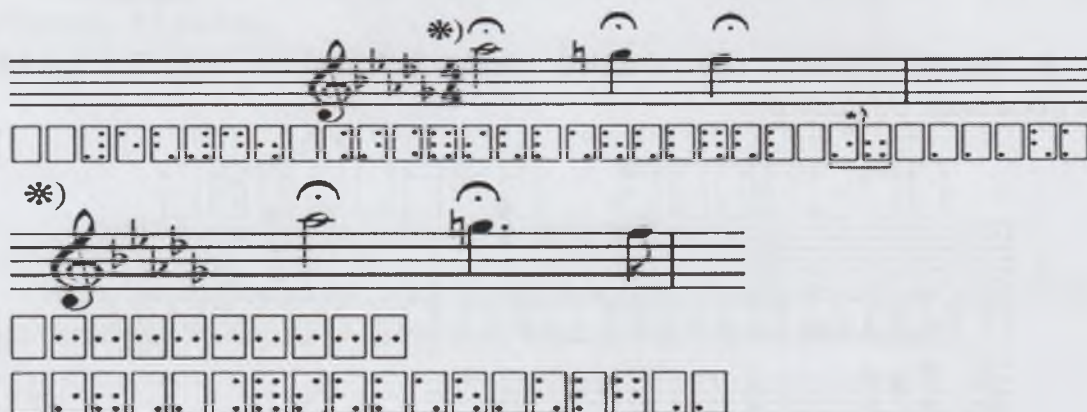
Sezura belgisi nota yoki ohangdoshlikdan keyin bo‘sh kataklar qoldirmay yoziladi. Belgidan keyingi birinchi notaga oktava belgisi qo‘yiladi. **106-misol:**

B. Snoskalar. Ushbu belgi nota matniga beriladigan eslatma bo‘lib, sahifaning pastki qismidagi maxsus chiziq ostida ta‘rifi ifodalanadi va u kerakli eslatmadan oldin yulduzcha hamda yopilgan qavs bilan ifodalanadi. Braylida ushbu holat – 3-5, 2-3-5-6- nuqtalaridir. Xuddi shunday eslatma belgisi bo‘lgan taktlar, notalar orasidagi bo‘sh kataklar o‘rtasida joylashadi.

Melizmlarning notali rasshifrovkasida, ijroning turli ko‘rinishlarini tasvirlashda va boshqa holatlarda keltiriladigan eslatmalar, odatda, partiya belgilari (o‘ng yoki chap qo‘l va h. z.) yordamida, 6- hamda 3- nuqtali boshlash yoki tugallash belgisining qurshovida ifodalanadi.

107-misol:

Agar snoska belgisi takt ichida uchrasa, belgidan oldin qo'shimcha 5-nuqta orqali takt bo'linadi.

Brayl sahifalarida bir nechta snoskalar berilishi mumkin. Bunday hollarda snoskalar quyidagicha: 1-snoska – 1 ta yulduzcha qavs bilan, 2- snoska – 2 ta yulduzcha qavs bilan, 3- snoska – 3 ta yulduzcha hamda qavs va h. z. ko'rinishda ifodalanadi.

Agar yassi pechat nashrda snoskalar arab raqamlari qavs bilan berilgan bo'lsa, Braylda tartib raqami qavssiz ishlatiladi. Nota matni orasidagi bunday raqam oldidan so'z belgisi (3-4-5 -nuqta) yoziladi.

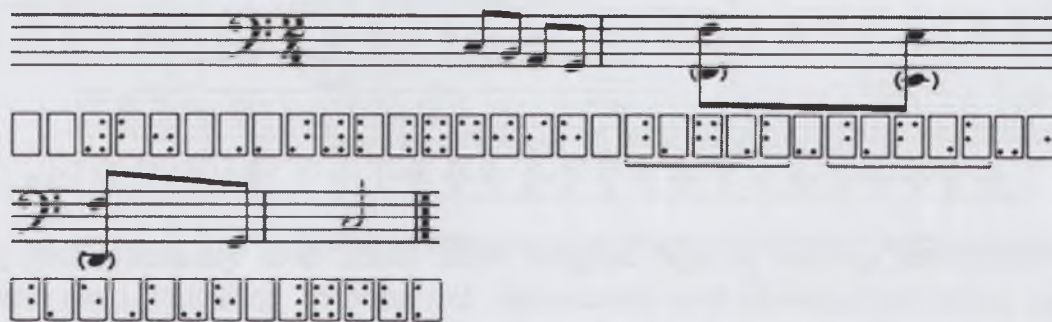
21 §. Qavslar

A. Yarim doira va burchakli qavslar. Yarim doira va burchakli (kvadratl) qavslar Braylda quyidagicha belgilanadi. 36-jadval:

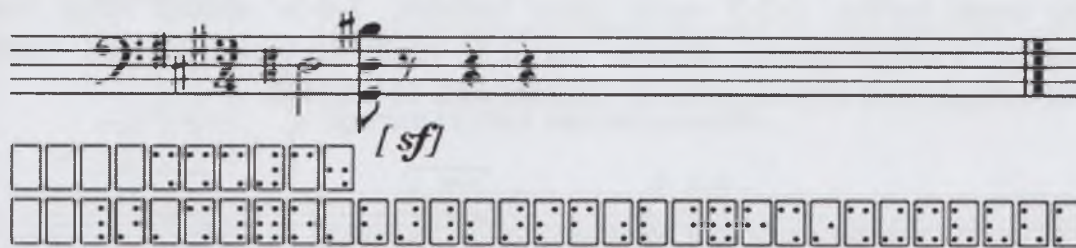

Qavs ichida notalar va alteratsiya belgilari, harf va so'zli belgilar shuningdek, ijro xarakteri va tempi hamda metronom belgilari keltirilishi mumkin (15§ 88-misol, 30- jadvallarga qarang).

Ko'p hollarda oktava oralig'idagi tovushning qavsda kelishi nota matnini yozishning umumiy qoidasiga ta'sir ko'rsatmaydi. **108-misol:**

109-misol:

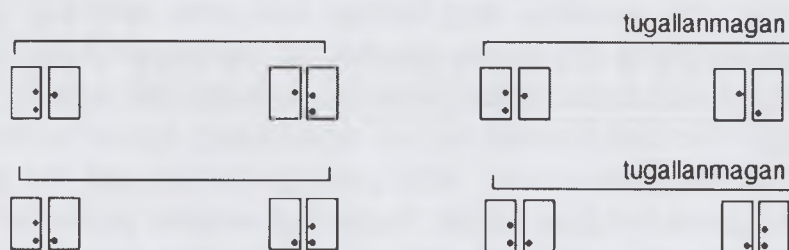

Ayrim hollarda aniqroq tushunarli bo'lishi uchun oktava belgisi qavsda notadan oldin hamda qavs yopilishidan oldingi notada ham qo'llaniladi.

Agar burchakli qavs duol belgisi bilan yakunlansa, qavsning boshlang'ich qismi ajratish, farqlash maqsadida 3-6 nuqta bilan (nuqtalar shakli bir-biriga o'xshash bo'lgani uchun) chiziq qo'yiladi.

Alteratsiya belgilarining alohida, tasodifan paydo bo'lishi yassi pechat nashrlarda qavs ichida beriladi. Braylda ushbu qavslar o'rniga 4-5-6- nuqtali ishora qo'llaniladi va alteratsiya belgisidan oldin yoziladi (10§ 45-misolga qarang).

B. Nota yo'lining usti va ostida uchraydigan gorizontal qavslar. Bunday qavslar nazariy, metodik va boshqa nashrlarda uchraydi. Braylda ushbu qavsning boshlanish va tugallanish belgilari qo'llanadi. *37-jadval:*

Takt ichida garizontal qavs boshqa nota belgilari kabi bo'sh katak qoldirmay yoziladi. Oktava masofasidagi belgilarga ta'sir etmaydi.

110-misol:

Gorizantal qavslar nafaqat belgilar bilan balki, nota qatorining usti yoki ostidagi grafik ko'rinishida ham ifodalanadi. Bu hollarda gorizantal qavs orasida 2-5- nuqtali chiziq yoziladi. Nota ustida gorizantal qavs chizig'i 2-3-5- nuqta bilan boshlanadi va 2-5-6- nuqtalari bilan tugallanadi. Nota ostida gorizantal qavsga olinishi kerak bo'lsa, 1-2-5 nuqta bilan boshlab, 2-4-5- nuqtali belgi bilan tugallanadi. Tugallanmagan qavslar esa 2-5- nuqtalar bilan tugaydi. Grafik tasvirda qavsga olish quyidagicha ko'rinishga ega. **111-misol:**

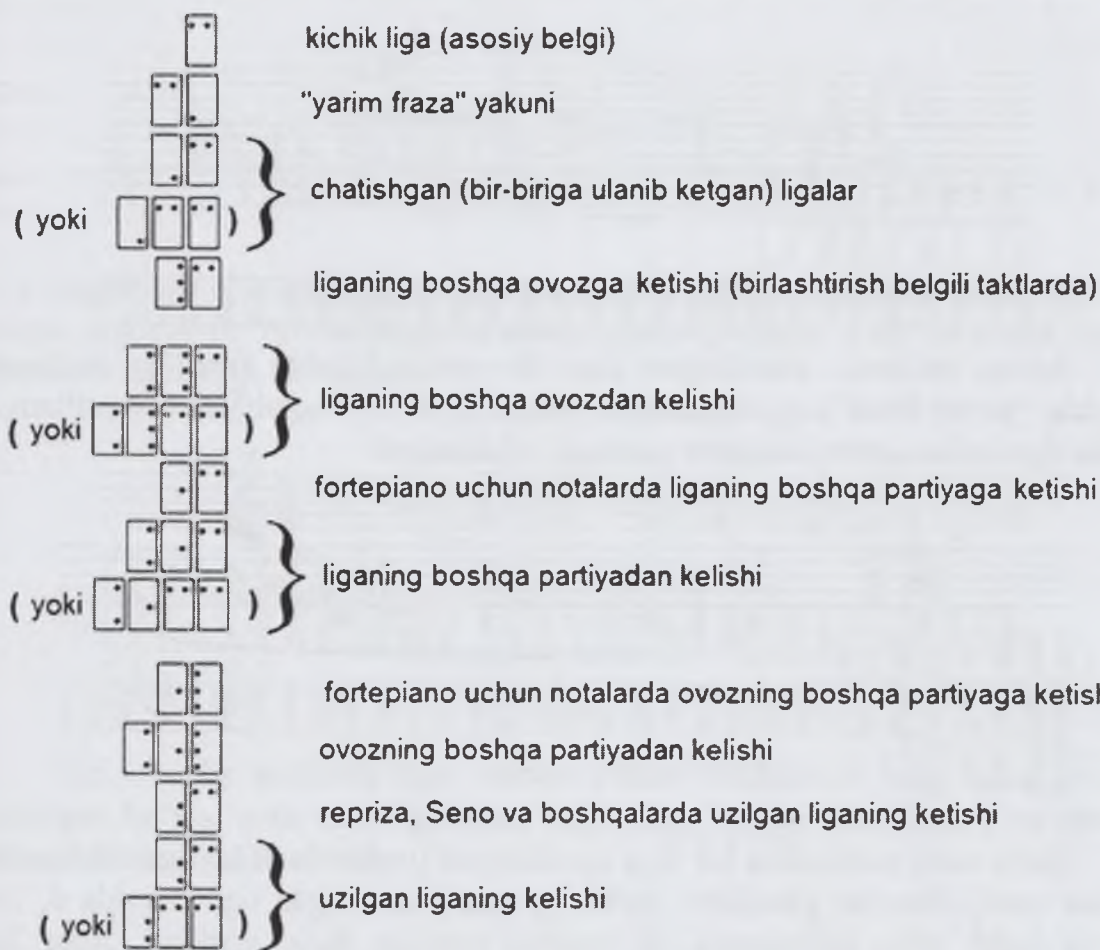

Ba'zan nota to'plamlarida boshlang'ich musiqachilarga qulay va oson bo'lishi uchun qavslarni tugatuvchi belgi ishlatilmasligi yoki uning maqsadiga qarab Braylda umuman qo'llanmasligi, qavssiz yozilishi ham mumkin.

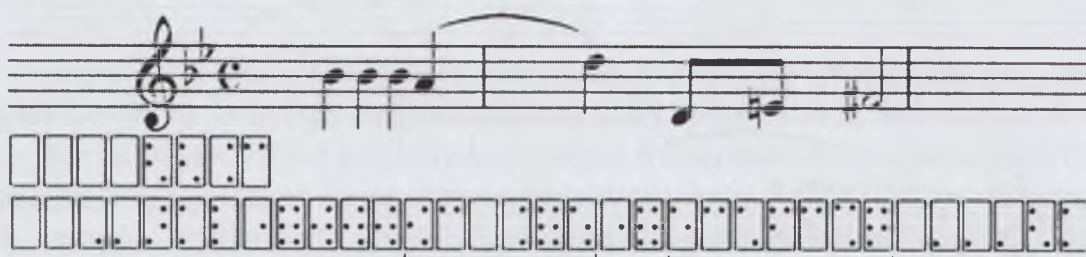
22 §. Ligalar. (Frazali va ushlab turiluvchi ligalar)

A. Frazali ligalar. Frazali liga deb yuritayotgan belgimiz yassi pechat nota matnida bir belgi bilan ifodalanadi – yoysimon chiziq (duga). Liga turli uzunlikda bo'lishi mumkin: eng kichigi ikki nota orasidagi liga yoki bir nechtagacha notalarni o'z ichiga oluvchi, bir nechtagacha taktlarga yoyilgan ligalar; ikki ovozli taktlarda turli ovozidagi notalarni bir nota yo'lidan boshqa nota yo'liga o'tib biriktiruvchi va h.z. uzunlikdagi ligalar uchrashi mumkin. Braylda buni ifodalash uchun ikki guruhga bo'linuvchi bir qator belgilar qo'llaniladi: guruh belgilari kichik frazali liga asosida paydo bo'lgan. Kichik frazali ligalar guruhi, katta liga ishtirokidagi belgilar guruhi mavjud. Kichik yoki katta liga belgilarini qo'llash nota matnida liga uzunligiga bog'liq bo'lmagan ayrim xususiyatlarni talab qiladi. Kichik liga asosidagi ligalar va ovoz boshqarilishidagi chiziqlar ko'proq qo'llaniladigan ligalardir.

38-jadval:

Kichik liga (1-4-nuqtali belgi) notadan keyin yoziladi. Agar liga 2 tadan 4 tagacha notalarni birlashtirgan bo'lsa, liga belgisi birinchi va ikkinchi yoki birinchi, ikkinchi va uchinchi notalardan keyin yoziladi. **112-misol:**

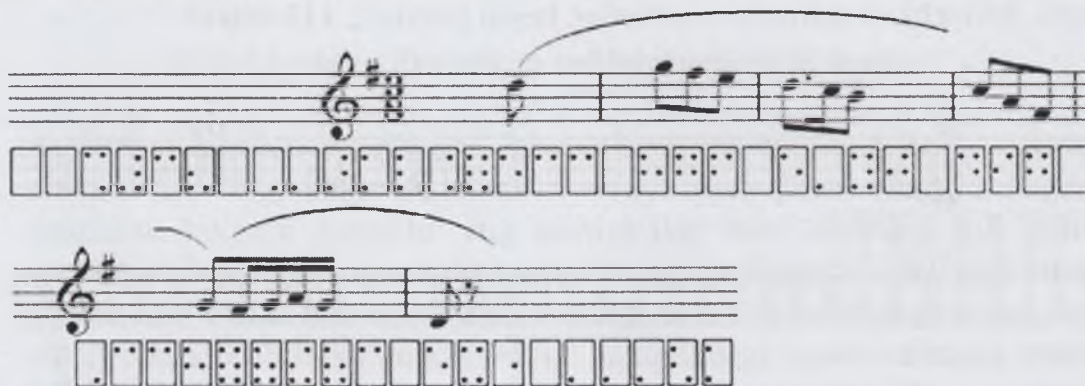
Agar liga besh va undan ortiq tovushni bog‘lab tursa, birinchi notadan keyin liga belgisi juftlanadi va oxirgi notadan oldin bir marta qo‘llaniladi. **113-misol:**

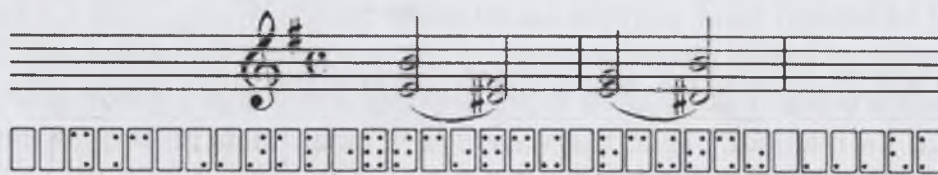
Ayrim hollarda frazalangan liga davomida “yarim fraza”ga bo‘linadi. Braylda “yarim fraza”ning tugallanish belgisi (1-4, 3- nuqtali) asosiy juftlangan kichik liga bo‘lsa, uning belgisini uzmaydi. **114-misol:**

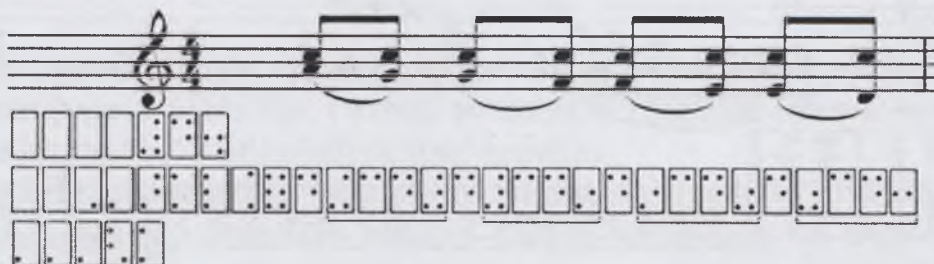
Ba‘zi nota matnlarida bir liga tugallangan joydan boshqa liga boshlanishi uchray turadi. Bunday chatishib, bir-biriga ulanib ketadigan liga Braylda 6, 1-4- nuqtali belgi bilan ifodalanadi va tegishli notadan oldin yoziladi. Agar liga chatishib, ulanib ketishi taktning birinchi notasida bo‘lsa, ko‘rsatilgan belgi takt boshlanishida yoziladi. Nota matnining qisqartirilishida ligani juftlash zarur bo‘lsa, belgining asosiy qismi 1-4- nuqtalari juftlanadi. **115-misol:**

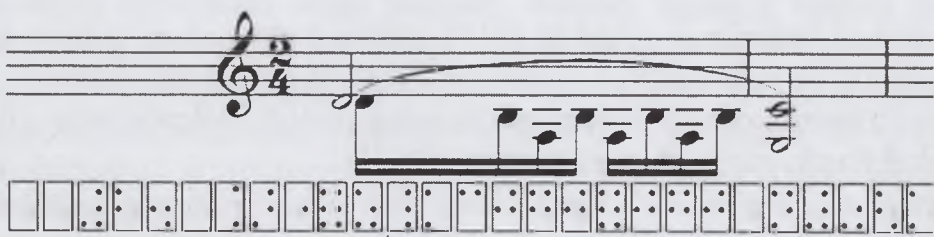
Ko'p ovozli fakturalarda ohangdoshlik ligalansa, kichik liga belgisi odatda boshlang'ich asosiy notadan keyin yoziladi. **116-misol:**

Agar liga ohangdoshlikda interval sifatini bildiruvchi belgi bilan bevosita ovozga qaratilgan bo'lsa, liga ulardan keyin yoziladi (va zaruratga qarab juftlanishi mumkin). **117-misol:**

Ikki ovozlik taktlarda liga unison sifatini bildiruvchi belgi bilan ovozga qaratilgan bo'lsa, nota va belgilardan keyin liga belgisi ishlatiladi (va ehtiyoj bo'lsa juftlanadi). **118-misol:**

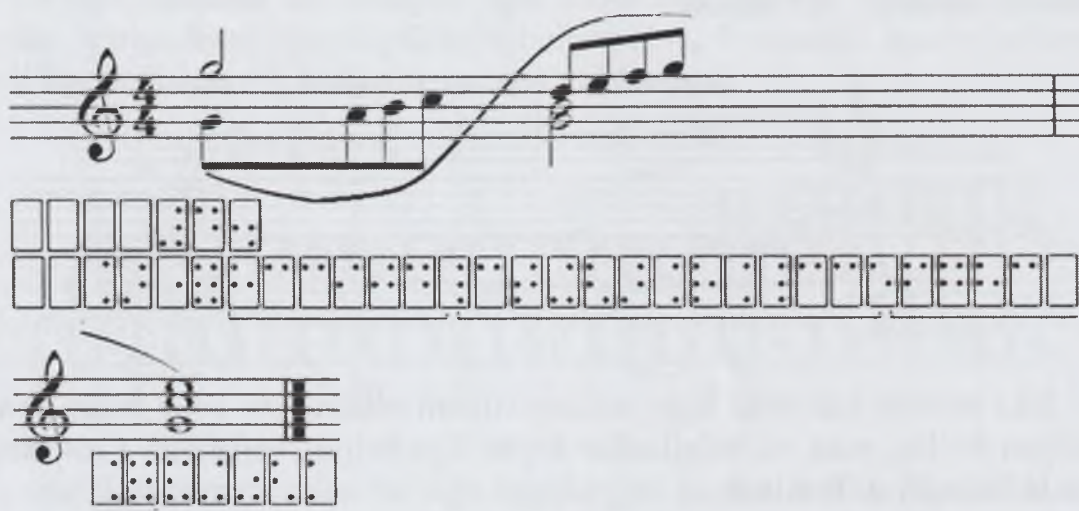

Agar liga ovozga qaratilib, bevosita notaga qo'llangan bo'lsa, unison belgisidan oldin, ya'ni liga belgilangan notadan keyin yoziladi.

Birlashtirish belgisi yordamida yozilgan ko'p ovozli taktlarda faqat bir ovoz notalarini bog'lab turgan liga uchragan holatlarda – asosiy kichik liga (1-4- nuqta) qo'llaniladi. Agar liga birinchi ovoz notasiga tegishli bo'lsa, birlashtirish belgisiga qadar ushbu va keyingi taktlarda uning uzunligidan kelib chiqqan holda liga belgisi qo'llaniladi. Ikkinchi ovozga taalluqli liga esa, birlashtirish belgisidan keyin yoziladi.

Fortepiano, bayan va boshqa ikki nota yo'liga yoziluvchi cholg'ular notalarida birlashtirish bilan liga belgisi bir ovozdan ikkinchi ovozga, o'ng qo'l partiyasidan - chap qo'l partiyasiga va aksincha o'tishi (kelishi) mumkin.

Bu kabi ligalar Braylda liganing asosiy 1-4- nuqtali belgisidan oldin liganing bir ovozdan boshqa ovozga o'tishi uchun qo'llanuvchi 4-5-6- nuqta, partiyadan partiyaga o'tuvchi liga uchun 5- nuqtali belgi ishlatiladi. Shuningdek, liganing 2 ta katakni band qiluvchi bir ovozdan boshqa ovozga yoki bir partiyadan boshqa partiyaga ketish belgisi mavjud bo'lib, u notadan keyin yoziladi. Liganing kelishi notadan oldin shu belgi va uning oldidagi 4-6- nuqtali (keluvchi liga) belgi bilan birga ko'rsatiladi. Agar keluvchi liga 4 tadan kam bo'lmagan notani o'z ichiga olsa, asosiy qism 1-4-nuqta bilan juftlanadi. Juftlash yo'li bilan qisqartirilgan qism – 1-4- nuqtali belgi bilan tugallanadi (chatishgan ligalar yozilishi kabi mantiqan qisqartirish mumkin 115-misolga qarang). **119-misol:**

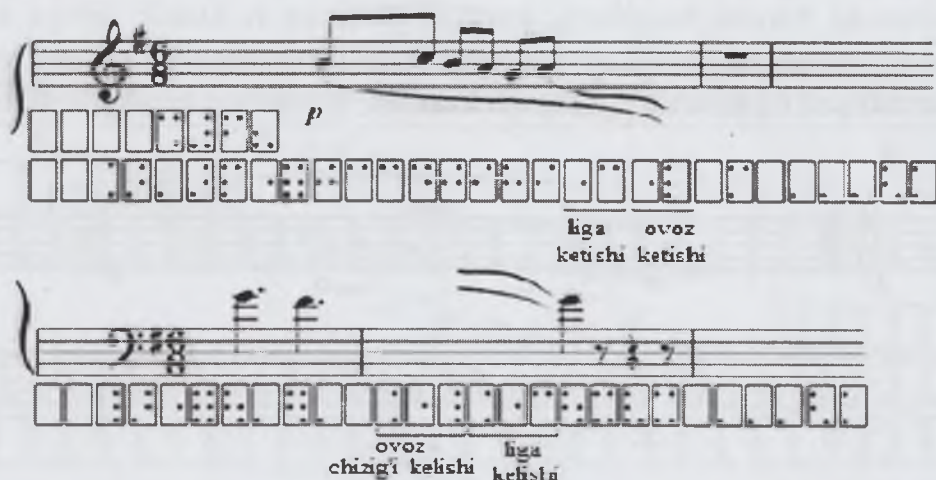

Yuqorida keltirilgan misolda (119) ushbu matn uchun qulayroq bo'lgan dastlab pastki, keyin yuqori – ovozlar teskari qaytuvchi tartibda yozilishi qo'llangan. Qarama-qarshi holatdagi liganing kelish belgisi nota yozuvidagi zarurat sababli uning ketishidan oldin paydo bo'ldi.

Fortepiano, bayan va boshqa cholg'ular uchun yozilgan notalarda ayrim hollarda ovozning bir partiyadan boshqa partiyaga kelishi ovoz boshqarish xususiyati yoki ovoz boshqarish ko'rsatmasi yordamida qo'shimcha liga bilan belgilanadi.

Braylda bunday xususiyatdagi liganing ketishi notadan keyin 5, 1-2-3- nuqtali belgi yordamida, kelish esa notadan oldin 4-6, 5, 1-2-3- nuqtali belgi bilan ifodalanadi. Agar bir partiyadan boshqa partiyaga harakatlanib o'tayotgan ovoz liga chizig'i bilan hamroh bo'lib yursa, liga notaga yaqin yoziladi, ya'ni ketishda – nota keyin liga va chiziq; kelishda – avval chiziq, keyin liga va nota.

120-misol:

Bir ovozdan boshqa ovozga o'tuvchi liga, shuningdek, bir partiyadan boshqa partiyaga o'tuvchi liga va ovoz yo'naltirish chiziqlari interval belgilaridan ketishi va interval belgilariga kelishi ham mumkin.

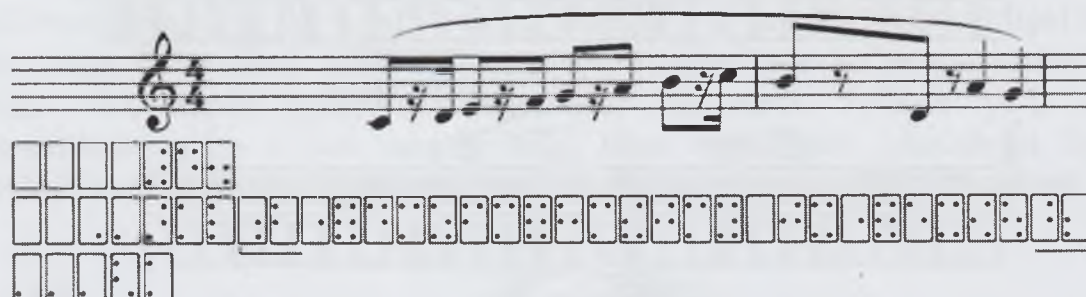
Yuqorida sanab o'tilgan ligalardan tashqari, uzilgan liga, ya'ni yassi pechat nashrdagi yarim yoy (masalan: notadan chapga ketayotgan va o'ng tomondan tugallanmay uzilgan yoki aksincha, chapdan tugallanmay uzilgan va o'ng tarafdagi nota bilan tutashib ketgan) liga ham belgilanadi. Qaysi tomondan bo'lishidan qat'iy nazar, Braylda ikkalasida ham bir xil 5-6,1-4-nuqtali belgi ishlatiladi lekin, kelayotgan ligada ayrim hollarda liganing asosiy qismi 1-4-nuqtali belgisi juftlanishi mumkin. Tugallanmay uzilgan liganing ketishi tugallanayotgan reprizadan oldin yoziladi, bunday liganing kelishi esa (ligani eslatib) boshlang'ich repriza va voltdan keyin ikkinchi bo'lib yoziladi (27§ A-bo'limdagi 162-misolga qarang). Seno, Dal Seno belgilarida liga uchrasa, maxsus raqamli qisqartirish belgisidan keyin qo'llaniladi (27§ da tegishli bo'limga qarang) va h.z. Shuningdek, Brayldagi asarlar yozuvida parcha, deb nomlangan uzilgan liga ham ifodalanadi.

Paragraf boshida ta'kidlanganidek, Brayl nota yozuvida katta liga va belgilar, deb nomlanuvchi u bilan bog'liq belgilar mavjud. 39-jadval:

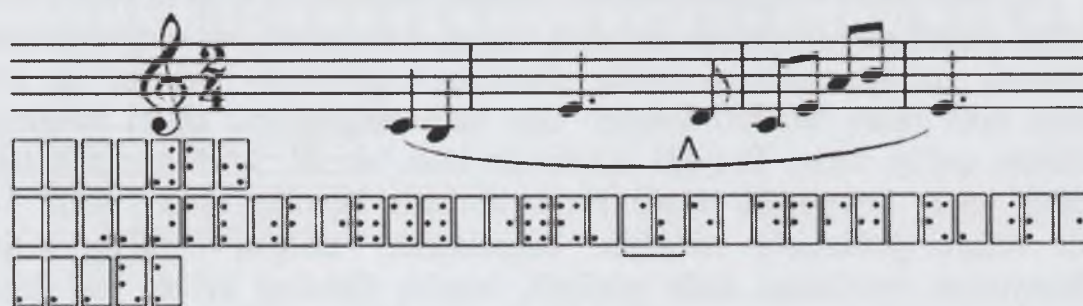
	katta liga boshlanishi		chatishib ketuvchi liga
	katta liga tugallanishi		liganing boshqa partiyaga ketishi (fortepiano va boshqa cholg'ularda)
	"yarim fraza" yakuni		liganing boshqa partiyadan kelishi

Katta ligani boshlash belgisi (5-6, 1-2- nuqtalar) notadan oldin yoziladi va notalardan keyin (4-5, 2-3- nuqtalar bilan) tugallanadi. Ushbu belgilar - tarkibida kichik ligalari bor bo'lgan uzunroq ligalarda qo'llaniladi va o'z navbatida, kichik liga belgisi ishlatiladi. Bunday holatda katta va kichik liga o'z nomini oqlaydi (124- misolga qarang).

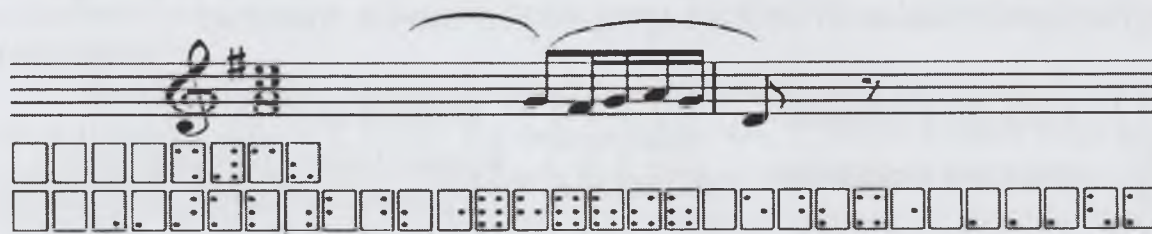
Katta liganing qulayligi u nota matnini to'liq o'z tarkibiga olib, nota matniga kiruvchi barcha belgilarni qamrab oladi va u kichik ligaga nisbatan matnda notalar va ohangdoshliklar pauzalar bilan navbatlashib kelishini yozishda maxsus frazalangan liga vazifasini bajarish uchun qo'llashga asqotadi. **121-misol:**

Katta liga bilan o'rab olingan frazalarning bo'linishi, "yarim frazalar" – ikkinchi "yarim fraza"ning birinchi notasidan oldin yoziluvchi 4, 2-3- nuqtali belgi bilan belgilanadi (114-misolga qarang). **122-misol:**

Katta liga belgisi yordamida chatishib ketuvchi liga quyidagicha belgilanadi: notadan oldin ikkalasi uchun umumiy liga, birinchisiga navbatdagi liga boshlanishi belgisi, so'ng avvalgi tugatish belgisi qo'yiladi (115-misolga qarang). **123-misol:**

Fortepiano, bayan va boshqa cholg'ular uchun yozilgan notalarda bir partiyadan boshqa partiyaga o'tuvchi liga katta liga yordamida quyidagicha – notadan keyingi 5, 4-5, 2-3-nuqtalar, keluvchi liga esa – 4-6, 5-6, 1-2-nuqtali belgi bilan ifodalanadi: liganing ketishi uchun umumiy – 4-6, 5-6, 1-2 nuqtali belgi notadan oldin yoziladi.

124-misol:

Taktning ma'lum qismini boshqa navbatdagi qatorga ko'chirishda, shuningdek, kichik va katta ligadan ketishda, ovoz yo'nalishini belgilovchi chiziqdan ketishda oldingi nota yoki interval belgisidan ajratib yozish mumkin emas. Kelish ligasi va chiziqlari esa oxirgi notalardan so'ng yoziladi.

B. Ligani ushlab turish. Yassi pechat grafikasida ushbu ligalarni bog'lovchi yoki biriktiruvchi ligalar, deb nom olgan. Braylda ular quyidagicha belgilanadi. 40-jadval:

	tovushni ushlab turuvchi liga		fransuzcha liga ushlab turish
	ohangdoshlik ushlab turuvchi liga		fransuzcha ushlab turuvchi liga yakuni
	arpedjioli ohangdoshlik ligasini ushlab turish		

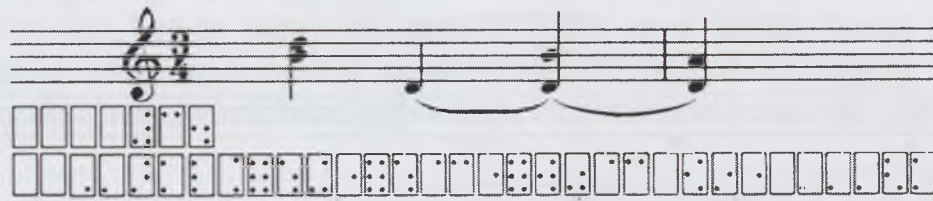
Tovushda ligani ushlab turish uchun notalardan keyin, 4, 1-4- nuqtali belgi yoziladi. 125-misol:

Agar tovush besh va undan ortiq notaga uzaytirib-cho'zilib tursa, birinchi notadagi ligani ushlab turish belgisi ikki marta yoziladi va oxirgi notadan bitta oldin bir marta yoziladi.

Tovushda ligani ushlab turish belgisi nafaqat notalarni balki, intervallarini, nota va interval belgilarini ham birlashtirib qo'shishi mumkin.

126-misol:

Unison belgisi yordamida ifodalanayotgan ikki ovozlikda tovushdagi ushlab turilayotgan liga notadan keyin, liga qaysi ovozga tegishliligiga qarab unison belgisidan keyin yozilishi mumkin.

Ohangdoshlikdagi ushlab turiluvchi liga ushlab turilayotgan ohangdoshlikning oxirgi interval belgisidan keyin yoziladi. (Bu holatda Brayldagi 4-6, 1-4- nuqtali belgi yassi pechatda ifodalanayotgan ohangdoshlikning har bir notasidan keyingi ohangdoshlikka yo'naltirilgan barcha ligalarning o'rnini bosadi.) Bunda agar ohangdoshlik to'liq ushlab turilsa, keyingi ohangdoshlikning faqat boshlang'ich asosiy notasi yoziladi. Agar ular o'z o'rnida ushlab turilishi davom ettirilsa, boshlang'ich asosiy tovushdan keyin yana ligani ushlab turuvchi 4-6, 1-4- nuqtali belgi ishlatiladi.

Tovush yozishdagi ushlab turiluvchi liga kabi ohangdoshlikni ushlab turuvchi liga belgisini ham ketma-ket to'rt marta va undan ortiq qo'llashga to'g'ri kelsa, juftlash usuli bilan qisqartirilishi mumkin. **127-misol:**

Bundan tashqari 4-6, 1-4- nuqtali belgi ohangdoshlikdagi liga barcha tovushda ushlab turilmayotgan hollarda ham qo'llaniladi (liga kamida ikkita ovozda bo'lsa). Bu hollarda navbatdagi ohangdoshlik to'liq yoziladi. **128-misol:**

Shunga o'xshash va bundanda murakkab holatlarda ohangdoshlikdagi ligani ushlab turish belgisini kerakli tovushga ushlab turuvchi liga qo'llash bilan almashtirish (asosiy boshlang'ich notalar va tegishli har bir interval belgisidan keyin) mumkin.

Interval belgisi juftlanayotganda ohangdoshlikdagi ushlab turilayotgan liga uzilmay yoziladi.

Birlashtirish belgili taktlarda tovush yoki ohangdoshlik ligasi ushlab turilishi – qoida bo'yicha bir ovozdagi notalar bilan bog'lanadi. Agar u ikki ovoz notalarini bog'lasa, odatiy belgi qo'llaniladi (40- jadvalga qarang). Lekin ayrim hollarda kichik frazalovchi belgiga o'xshab aniqlashtirish belgisi ishlatiladi. Odatda tovush yoki ohangdoshlikning bir ovozdan boshqa partiyaga ushlab turilayotgan liga bilan o'tishida ko'proq oddiy belgi, kamdan - kam hollarda esa, aniqlashtirish belgisi qo'llaniladi. Frazali ligadan ushlab turilayotgan keluvchi liganing birgina farqi to'rtta emas, uch katakliligida, ya'ni ixchamligidadir. Bu esa ligalarni qaysi tovush yoki ohangdoshlik bilan bog'lanayotganini aniqlashni osonlashtiradi. 41-jadval:

	birlashtirishli taktlarda ushlab turilayotgan liganing boshqa ovozga ketishi
	tovushdagi ushlab turilayotgan liganing boshqa ovozdan kelishi
	tovushdagi ushlab turilayotgan liganing boshqa partiyaga ketishi
	tovushdagi ushlab turilayotgan liganing boshqa partiyadan kelishi
	birlashtirishli taktlarda ohangdoshlikdagi ushlab turilayotgan liganing boshqa ovozga ketishi
	ushlab turilayotgan liganing boshqa ovozdan ohangdoshlikka kelishi
	ohangdoshlikdagi ushlab turilayotgan liganing boshqa partiyaga ketishi
	ohangdoshlikka boshqa partiyadan ushlab turilayotgan liganing kelishi

Ushlab turilayotgan liganing ketish belgilari notalar yoki interval belgisidan keyin yoziladi, kelish belgilari esa – (kichik frazali liga kabi) nota yoki interval belgisidan oldin yoziladi.

Agar nota (yoki interval belgisi) dan keyin (frazali yoki ushlab turiluvchi) liga hamda ovoz yo'naltiruvchi chiziqni yozishga zarurat paydo bo'lsa, quyidagicha tartib qo'llaniladi: kichik liga, ovoz yo'naltirish chizig'i, ushlangan liga, katta fraza belgisi. Notadan (yoki interval belgisidan) oldin quyidagi tartibda yoziladi: katta liga (faqat notadan oldin qo'yiladi), ovoz yonaltirish chizig'i, kichik liga, ushlangan liga belgisi.

Tovush va ohangdoshlikni ushlab turuvchi 4, 1-4 va 4-6, 1-4-nuqtali asosiy belgilari ayrim hollarda Dal Seno, raqamli va boshqa qisqartirilgan belgi ushlab turilayotganini eslatish maqsadida notadan oldin yoziladi (27§ D bo'limiga qarang) va asar yozilishida ular "parcha", deb yuritiladi.

Barcha ushlab turilayotgan asosiy ligani hamda liganing ketayotgan va kelayotganini aniqlashtiruvchi belgilarni boshqa satrga ko'chirishda nota yoki ohangdoshlikdan uzish mumkin emas.

Liganing uchinchi xil ko'rinishi – arpedjiolangan ohangdoshlik uchundir. Ushbu liga – tovushlar ketma-ket ijro etilib, navbati bilan ma'lum cho'zimda to'xtalgan hollarda qo'llanilib, arpedjiolangan ohangdoshlikni hosil qiladi. Braylda to'xtalayotgan tovush nota bilan ifodalanadi. Birinchi notadan keyin arpedjiolanayotgan ohangdoshlikni ushlab turuvchi 4-5, 1-4- nuqtali liga belgisi

ishlatiladi va albatta asosiy boshlang'ich tovushi yozilgan ohangdoshlik hamda interval belgilariga taalluqli bo'ladi (bunday hollarda Brayldagi birgina 4-5, 1-4- belgi yassi pechatda ifodalanayotgan liga bilan bog'lab turilayotgan barcha notalar ligasining vazifasini bajaradi). **129-misol:**

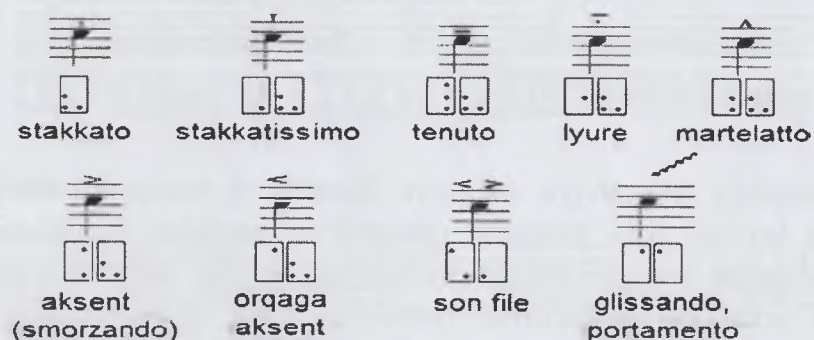

Navbatdagi belgi Fransuz impressionist kompozitorlari Debyussi, Ravel kabilar ijodida ushlab turilayotgan akkord orasida murakkab passajlar notalashtirilishida ko'p uchragani uchun "fransuz ligasi", deb nom olgan. Lekin yuqoridagi kompozitorlar ijodidan oldin rus klassik kompozitorlari ijodida ham kuzatilgan.

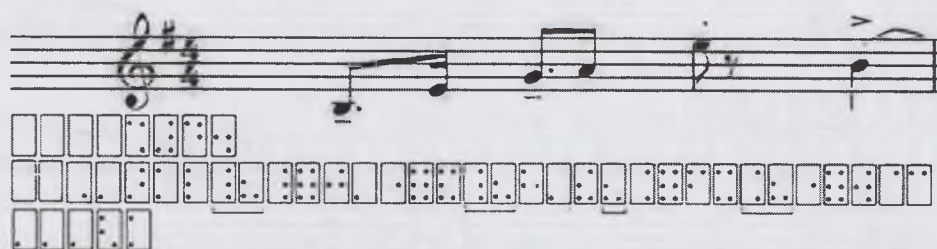
Fransuz ligasi tovush va ohangdoshlikni istalgan vaqtgacha ushlab turilishini anglatadi. Braylda fransuz ligasi notadan keyin, ohangdoshlikda esa oxirgi interval belgisidan keyin yozilib, 5-6, 1-4- nuqtali belgi bilan ifodalanadi. Fransuz ligasini yakunlashga zarurat paydo bo'lsa 4-6, 5-6, 1-4 nuqtali belgi ishlatiladi. Ushbu belgi alohida nota yoki ohangdoshlikning asosiy boshlang'ich tovushidan oldin yoziladi.

23 §. Artikulyatsiya belgilari

Musiqi nazariyasida artikulyatsiya – musiqiy cholg'u yoki ovoz orqali hosil bo'ladi. Tovushning ravon va ajratib ko'rsatish darajasini hamda ijro etish usullarini anglatadi. Artikulyatsiya belgilari haqida qisman 15 ("Ijro tempi va xarakteri. Metronom"), 16 ("Dinamika"), 19 ("Fermata"), 20 ("Sezuralar va snoskalar"), 22 ("Ligalar") kabi paragraflarda ta'riflar yozilgan. Ushbu paragrafda esa Brayl tizimida "artikulyatsiya belgilari" deb, yassi pechat nota yozuvida esa "aksentlovchi (urg'u berilgan) belgilar" deb, nom olgan asosiy maxsus belgilarga ta'rif beriladi:

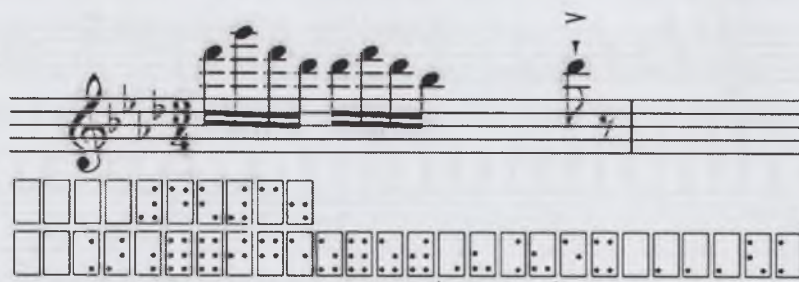

Artikulyatsiyaning glissandodan tashqari barcha belgilari notadan oldin yoziladi va faqat belgilangan tovush yoki ohangdoshlikka o'z ta'sirini ko'rsatadi. **130-misol:**

Notadan oldin qo'yilgan artikulyatsiya belgisini oktava belgisi va artekulyatsiya belgilaridan ajratib yozish mumkin.

Notadan oldin ikkita artikulyatsiya belgisi qo'shilib kelganda (tovush hosil qilish xarakteri yoki aksentlanish belgilari batafsil detallashgan hollarda), ularni 42-jadval tartibi bo'yicha – stakkato, stakkatissimo, tenuto, lyure va h.k. tartibida yozilishi shart. **131-misol:**

Ligato artikulyatsiya belgilari bilan birikib, uyg'unlashib kelganda kichik frazali liga belgisi nota yoki interval belgisidan keyin, artikulyatsiya belgisi esa notadan oldin yoziladi.

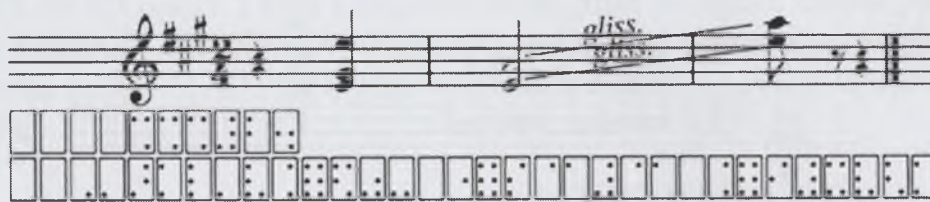
132-misol:

Agar qaysidir alteratsiya belgisini kamida 4 marta ketma-ket yozishga zarurat paydo bo'lsa, nota yozuvini qisqartirish usulidan foydalanish mumkin: boshlanishida ushbu belgini juftlash va oxirida belgini bir marta qo'llash orqali artikulyatsiya yozuvini qisqartirish mumkin. Agar artikulyatsiyaning ma'lum belgisi oldinroq juftlangan bo'lsa va keyinchalik boshqa bir artikulyatsiya belgisinling juftlanishi qo'shilsa (11§ interval belgilarida batafsilroq) ehtiyojdan kelib chiqib oldingi juftlangan belgi yangi paydo bo'lgan belgi bilan birga yana juftlab yoziladi. **133-misol:**

Glissandoning 4, 1 nuqtali belgisi glissandolanayotgan asosiy, boshlang'ich nota va interval belgilaridan keyin yoziladi. **134-misol:**

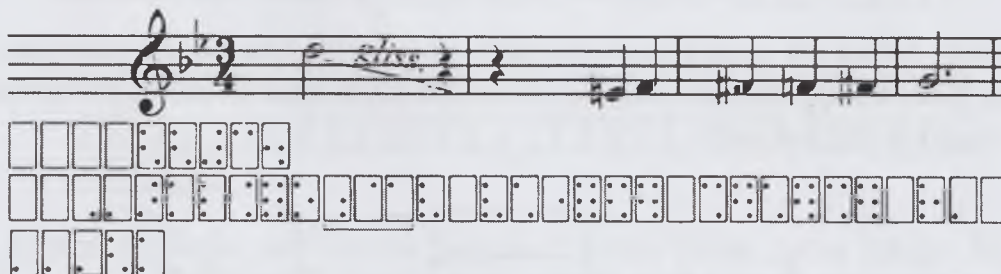
Yassi pechat nashrlarda ifodalanuvchi to'g'ri yoki to'liqinli chiziq ustida yoziluvchi glissando so'zi (gliss) Braylda yozilmaydi.

Ayrim hollarda glissando belgisining boshlanish va tugallanishi nota bilan aniq belgilanadi. Ushbu hollarda glissandoning ketishi va kelish belgisi qo'llaniladi. Glissandoning ketish va kelishi ligaga o'xshab batafsil – fortepiano nota yozuvi uchun qo'llanadigan o'ng qo'l partiyasidan chap qo'l partiyasiga yoki aksincha holatni ifodalovchi belgi ishlatiladi.

43-jadval:

	nimchoraklar bilan		32 taliklar bilan
	16 taliklar bilan		64 taliklar bilan

135-misol:

Taktning ma'lum qismini boshqa satrga ko'chirishda tovush yoki ohangdoshlikka taalluqli artikulyatsiya belgilarini ajratib tushirib yozish mumkin emas.

Zamonaviy estrada – jaz musiqasida glissandoning turli – tovushdan zinama–zina yuqori yoki pastga yo'naltirilishi, tovush oxirini tepa va pastga glissandolash kabi ko'plab xillari keng ommalashgan. Yassi pechat nashrlarda bunday glissandolar ilon izidek, to'g'ri chiziq yoki qavsli liga bilan tasvirlanadi. Glissandoning yo'nalishi va uzaytirilishi orqali uning nota yo'lida yoki atrofida joylashishini aniqlash hamda uzunligi (hajmi)ni belgilash mumkin.

Brayl nota yozuvida glissandoning ushbu turlari quyidagi tartibda uyg'unlashgan belgilar bilan ifodalanadi: 4, 1 nuqtali belgi – glissando, 5, 1-2-3-nuqta – ovoz yo'naltiruvchi chiziq va 1-4- nuqta – kichik liga. Amaliyotda ulardan 1,4 nuqtali glissando belgisi ko'proq qo'llaniladi.

Glissandoning boshlanishi yoki tugallanishi noaniq bo'lgan hollarda shartli nimchorak cho'zimdagi nota oldidan uzoqda joylashganini anglatuvchi (kvazinota) 2-6, 1-3- nuqtali belgi qo'llanadi.

Ushbu barcha belgilar glissandoning joylashuvi, tayanib turgan tovush munosabatidan kelib chiqib, asosiy notadan oldin yoki keyin yoziladi. 136-misol:

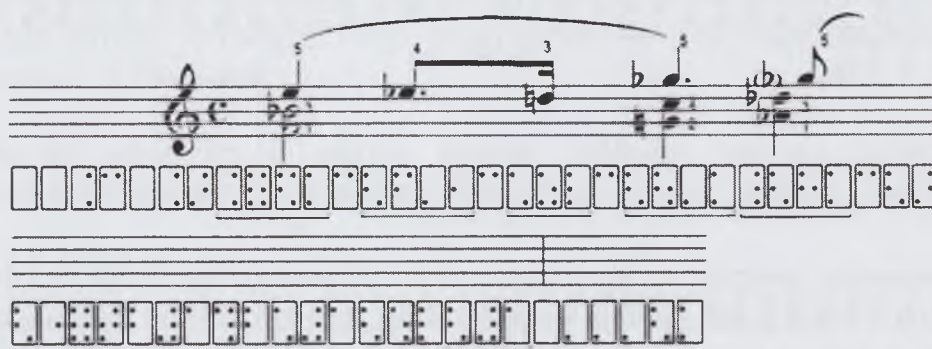
Nota yozuvini satrdan satrga ko'chirishda yuqorida ko'rsatilgan glissando belgilarini asosiy notadan ajratib tushirish mumkin emas.

24 §. Applikaturalar

44-jadval:

Brayl yozuvida applikatura belgilari nota yoki interval belgilaridan keyin yoziladi. Nota va applikatura belgilari o'rtasida faqat cho'zimni uzaytiruvchi belgi turishi mumkin. **137-misol:**

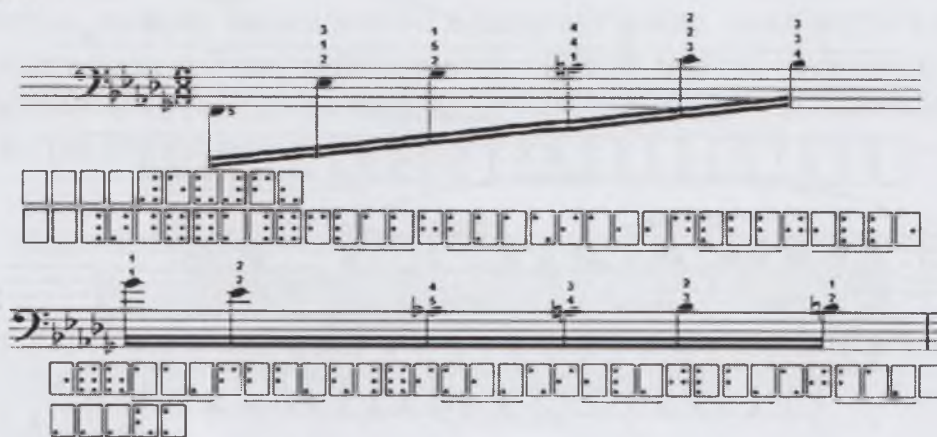

Bir klavish yoki torda barmoqlar tovushdan uzilmasdan almashinib kelsa, 1-4 nuqtali kichik liga bilan qo'shilgan ikkita applikatura belgisi orqali ifodalanadi. **138-misol:**

Ikki, uch va undan ortiq applikatura variantlari ustma-ust ifodalanganda – xuddi har bir notadan keyin interval belgisi tartib bilan yozilganidek, birinchi raqamdan keyin navbatma-navbat kerakli raqamlar yoziladi. Bunday hollarda biron-bir variantda applikatura belgisi ishtirok etmasligi mumkin. Birinchi variantdagi barmoq belgisi tushirib qoldirilayotganda ushbu belgi o'rniga 6-nuqta ishlatiladi, ikkinchi, uchinchi va boshqa variantlar ishtirok etmayotgan bo'lsa 3-nuqta bilan belgilanadi.

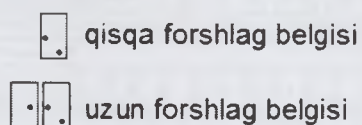
139-misol:

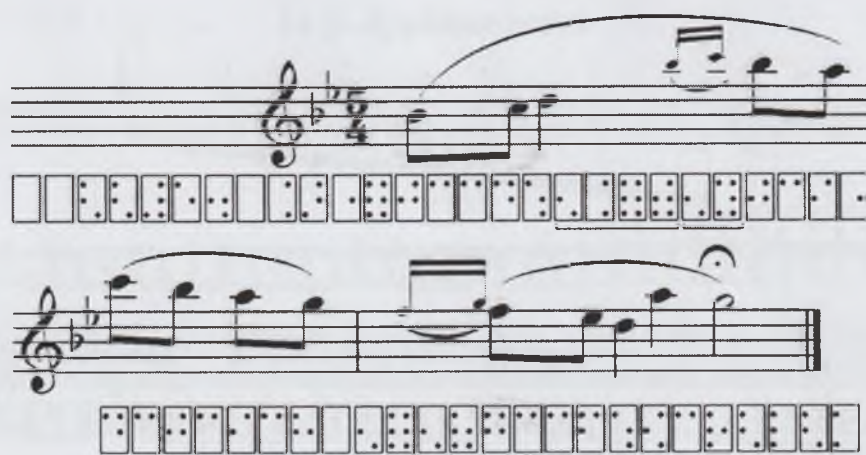
Ayrim hollarda applikatura belgilari yarim doira qavs ichiga kiritilgan bo'ladi. 21 § da aytib o'tilganidek ushbu qavslar 4-5, 3 va 6, 1-2- nuqtali belgilar orqali ifodalanadi. Yuqorida keltirilgan applikatura belgilari katta barmoq bilan boshlash uchun moslashtirilgan: - birinchi – katta, ikkinchi – ko'rsatkich va h. z. Torli cholg'ular uchun musiqa asarlari yozilganda, birinchidan to'rtinchigacha bo'lgan barmoqlar ishlatiladi va 1- barmoq – ko'rsatkich, ikkinchisi – o'rta barmoq va h. z. Kamdan-kam hollarda qo'llanuvchi chap qo'l katta barmog'i – 1-6, 1-3 nuqtali belgi bilan kiritiladi.

25 §. Melizmlar (forshlag, trel, mordent, grupettolar)

A. Forshlaglar. 45-jadval:

Yassi pechat nashrdagi nota tayoqcha va bayroqchasi chiziq bilan tortilgan, nota bosh qismi petitali – qisqa forshlaglar hamda chiziq tortilmagan petitali nota – uzun forshlaglar Braylda oddiy nota bilan yoziladi. Faqat har bir forshlag oldidan 2-6 –nuqtali qisqa yoki 5, 2-6- nuqtali uzun forshlagni anglatuvchi belgi ishlatiladi. Yassi pechat nashrda forshlagni asosiy nota bilan bog'lab turuvchi petita ligasi Braylda hisobga olinadi, lekin yozilmaydi. **140-misol. Qisqa forshlaglar:**

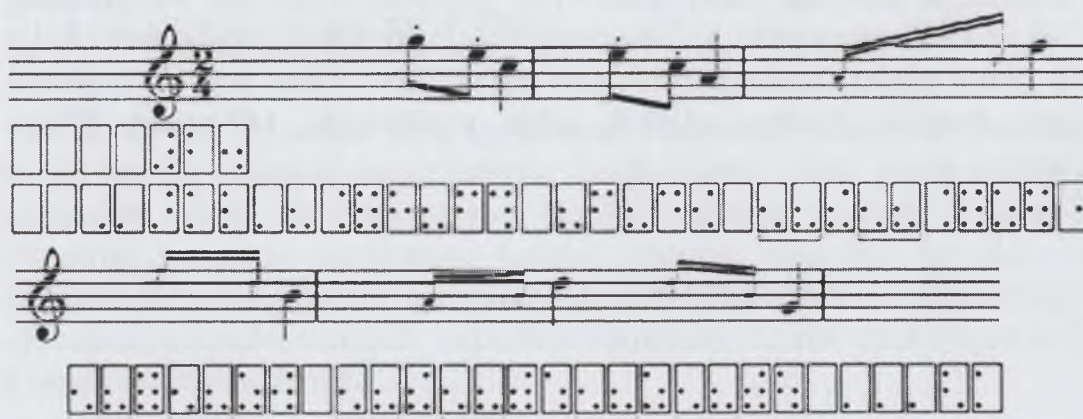
141-misol. Uzun forshlaglar:

Agar qisqa forshlaglar to‘rt va undan ortiq notadan iborat bo‘lsa, forshlagning 2-6- nuqtali belgisi birinchi notadan oldin ikki marta va oxirgi notadan oldin bir marta yozib nota yozuvi ixchamlashtiriladi. **142-misol:**

Forshlaglar stakkatolangan hollarda har bir notadan oldin forshlag belgisi hamda stakkatoning 2-3-6- nuqtali belgisi ishlatiladi (23-§ ga qarang). **143-misol:**

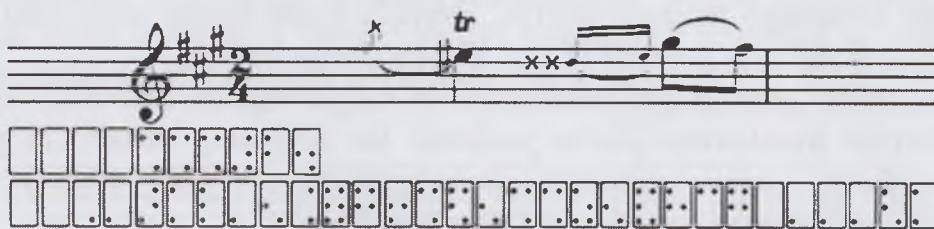
Agar qisqa forshlaglar alohida notalardan emas, ohangdoshliklardan tarkib topgan bo'lsa, forshlag belgisi har bir ohangdoshlikning boshlang'ich notasi va kerakli interval belgisidan oldin yoziladi. Bunda interval belgilarini juftlash qoidasi ishlatiladi va (11 § ga qarang) asosiy nota matnidagi teng intervallarga ham taalluqli bo'ladi. **144-misol:**

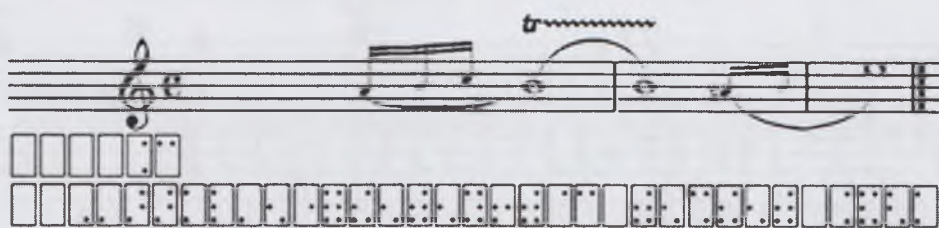
Interval belgisi juftlanishi forshlagka aloqador bo'lmagan intervallarda o'z ta'sirini yo'qotadi, ya'ni juftlanish to'xtatiladi.

Taktning ma'lum qismini boshqa satrga ko'chirishda forshlag belgisini, unga tegishli bo'lgan asosiy notadan ajratish mumkin emas. Satr oxirida forshlagdan so'ng asosiy nota matnidagi istalgancha nota yozish mumkin, lekin forshlagning asosiy notasini ko'chirish tavsiya qilinmaydi.

B. Trel. Braylda trel notadan oldin yoziluvchi – 2-3-5- nuqtali belgi bilan ifodalanadi. **145-misol:**

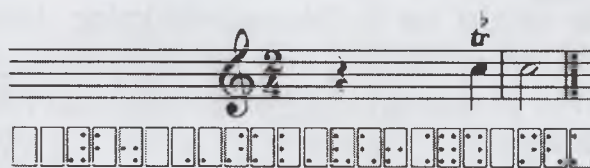

Agar trel ohangdoshlik bilan ijro etilsa, asosiy nota va interval belgisidan oldin (trel belgisi) yoziladi (152-misolga qarang). Braylda ikki va undan ortiq notani uzluksiz trel bilan kelishini ifodalash uchun notalar tovushini ushlab turuvchi liga yordamida qo'shiladi (22-§ ga qarang) va birinchi notadan oldin trel belgisi yoziladi. **146-misol:**

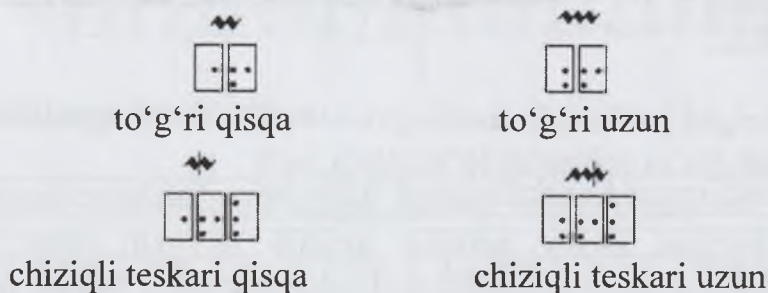
Yuqoridagi yordamchi tovushga tegishli tasodifiy alteratsiya belgisi trelidan oldin qo'llanadi.

147-misol:

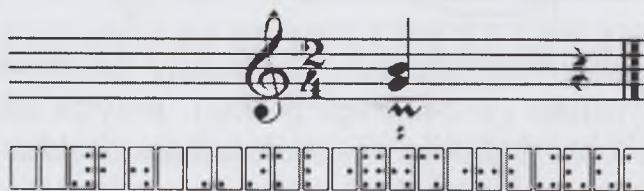
Kamdan-kam hollarda uchraydigan teskari, qarama-qarshi tomonga trel (pastki yordamchi tovushli) odatda yassi pechatdagi notalashtirishga mos ravishda tremolo ko'rinishida ifodalanadi (14-§ ga qarang).

C. Mordentlar Braylda quyidagi belgilar bilan ifodalanadi. 46-jadval:

Mordent belgisi notadan oldin yoziladi. Agar mordent ohangdoshlik uchun qo'llanishi kerak bo'lsa, mordent belgisi asosiy notadan oldin hamda bir vaqtda interval belgisidan oldin ham ishlatilishi mumkin. Mordent ohangdoshlikning ma'lum bir tovushiga taalluqli bo'lsa, Braylda faqat asosiy nota yoki tegishli interval belgisidan oldin yoziladi (148-149 misollarga qarang).

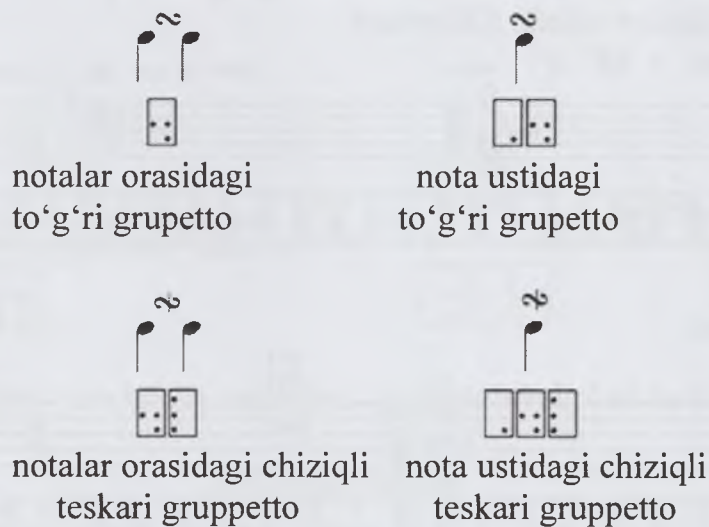
Mordentda uchraydigan yordamchi tovushga tegishli tasodifiy alteratsiya belgisi Braylda mordentdan oldin yoziladi. Bu belgining turlari (to'g'ri yoki teskari mordent) qaysi yordamchi tovushga (yuqori yoki pastki) taalluqli alteratsiya belgisi ekanini ko'rsatadi. 148-misol:

149-misol:

D. Gruppetto. Brayl nota yozuvida gruppetto yassi pechatdagi “notalar orasida” va “notalar ustida” yozuviga mos ravishda ishlatiladi. 47-jadval:

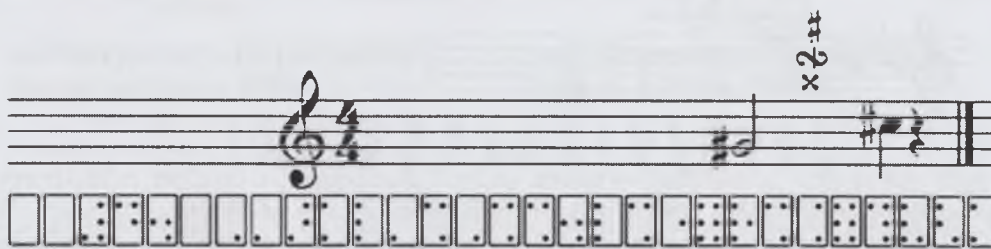

Gruppetto belgisi notadan oldin yoziladi. Trel va mordent kabi ohangdoshlik uchun qo‘llanganda, interval belgisidan oldin yoziladi. “Notalar orasida” keluvchi gruppetto Braylda ushbu notalarning birinchisi oldidan yoziladi (151-misolga qarang).

Yordamchi tovushdagi tasodifiy alteratsiya belgisi gruppettodan oldin ishlatiladi. Agar alteratsiya belgisi pastki yordamchi tovushga tegishli bo‘lsa, ushbu belgilardan oldin 6-nuqta ishlatiladi. 150-misol:

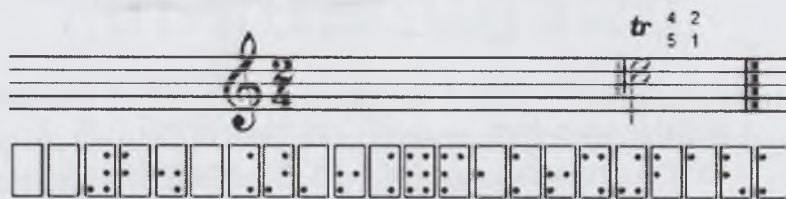

Agar alteratsiya ikkala yordamchi tovushga tegishli ekanini ko‘rsatish kerak bo‘lsa, doim birinchi navbatda, hattoki chiziqli gruppettoda ham yuqoridagi yordamchi tovushga alteratsiya belgisi yoziladi: 151-misol:

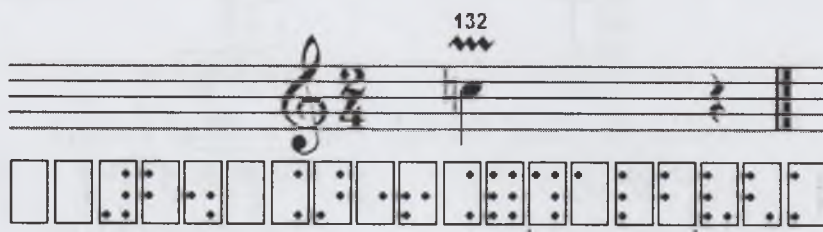

* * *

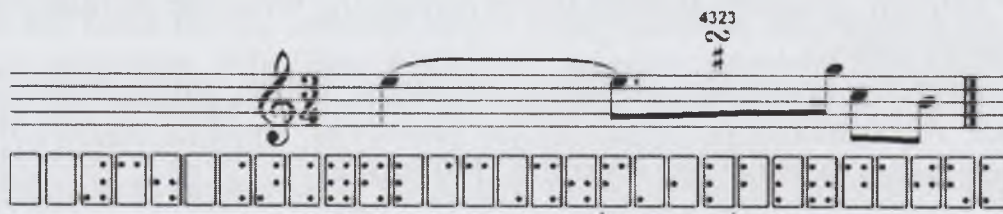
Melizmlarda applikatura. Asosiy tovush hamda trel, mordent va gruppetolarning yordamchi tovushlariga aloqador barcha applikatura belgilari notalardan (yoki interval belgisidan) keyin yassi pechat nashrda belgilab ko'rsatilgan tartibda yoziladi. **152-misol:**

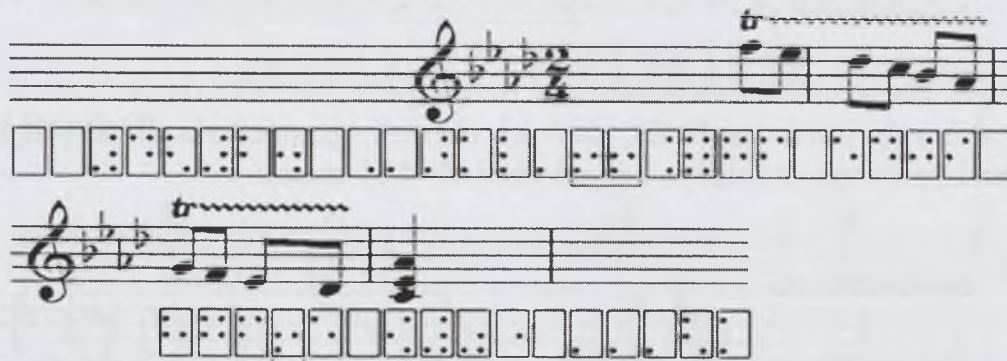
153-misol:

154-misol:

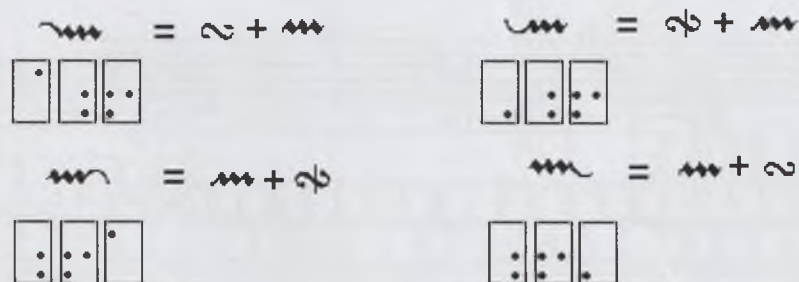

Melizm belgilarini juftlash. Agar melizm belgilarini (trellar, mordentlar, gruppettolar) ketma-ket kamida to'rt marta yozishga zarurat paydo bo'lsa, birinchi notadan oldin ushbu belgini juftlab, oxirgi notadan oldin esa bir marta belgi qo'yib, yozuvni ixchamlashtirish mumkin. **155-misol:**

E. Kamdan-kam hollarda uchraydigan melizmlar. Bunday melizmlar Bax, Gendel va boshqa kompozitorlarning qadimgi asarlarida ishlatilgan bo'lib, ulardan ma'lum qismi ayrim hollarda zamonaviy asarlar nashrida ham uchrayadi. Ular orasida xarakterliroqlari – gruppetto va uzun mordent belgisining kombinatsiyasidir.

Yassi pechat nashrlarda gruppettoning bu kabi kombinatsiyalashishi ilmoqchali ko‘rinishda tasvirlanadi. Braylda bunday hollarda quyidagicha belgilar ishlatiladi. 48-jadval:

Ushbu belgilar ham boshqa mordent, gruppetto belgilari kabi qo‘llaniladi.

26 §. Arpedjiato

Brayl nota yozuvida arpedjiatoning to‘rtta belgisi ko‘proq qo‘llaniladi – ikkitasi notalari alohida yoziladigan cholg‘ular partiyasi uchun, ikkitasi ikki va uch nota yo‘lida notalashtiriladigan cholg‘ular uchun bir partiyadan boshqa partiyaga o‘tuvchi arpedjiato belgilaridir. 49-jadval:

Arpedjiatto belgisi ohangdoshlikning asosiy– boshlang‘ich notasidan oldin yoziladi. Agar arpedjiato belgisini uzluksiz kamida to‘rt marta yozishga to‘g‘ri kelsa, arpedjiolanayotgan birinchi akkord oldidan ikki marta, oxirgi akkordan oldin bir marta belgi qo‘yib juftlash usulida yozuvni ixchamlashtirish va soddalashtirish mumkin.

Arpedjiolanayotgan akkord notalari turli tomonga yo'naltirilib ovozlarga bo'lingan bo'lsa, arpedjiato belgisi birlashtirish belgisidan oldin ham, keyin ham yoziladi. **156-misol:**

27 §. Nota yozuvidagi qisqartirish belgilari

Barcha nota va turli musiqiy belgilarning yassi nashrda qay tarzda ifodalanishiga qaramay, ko'p hollarda Brayl tizimida navbatma -navbat bir qatorga yozilishi notalarni o'qish, o'rganish va o'zlashtirish uchun bir qancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Brayl yozuviga sarflanadigan vaqt va mehnatni tejash hamda ushbu nota yozuvini yanada sodda, ixcham ko'rinishda qisqartirish maqsadida umumiy nota yozuvida qo'llanuvchi *repriza*, *Da capo*, *Sen'o* kabi ko'plab abbreviaturalarning Braylda maxsus belgilari qabul qilingan. Bir xil belgilar takrorlanayotganda juftlash yo'li orqali qisqartirish usuli haqida yuqorida ko'p bor takrorlandi. Nota yozuvini qisqartirishning boshqa ko'rinishlari esa ushbu paragrafda batafsil yoritiladi.

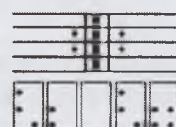
A. Repriza va voltlar. 50-jadval:

boshlanishi
(to'g'ri repriza)

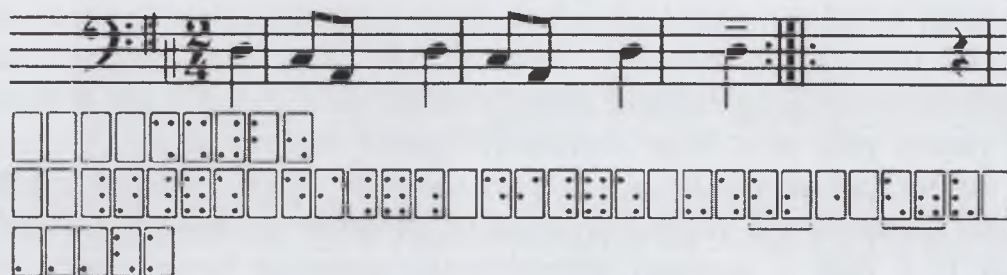
yakunlanishi
(teskari repriza)

ikki tomonlama
repriza

Reprizalar. Qaytariluvchi musiqiy qismning birinchi belgisidan oldin bo'sh kataklar qoldirmay reprizaning boshlanish belgisi qo'llaniladi va qaytariluvchi qismning oxirgi belgisidan keyin reprizani yakunlovchi maxsus belgi ishlatiladi. Repriza belgisidan keyingi birinchi nota albatta oktava belgisi bilan yoziladi.

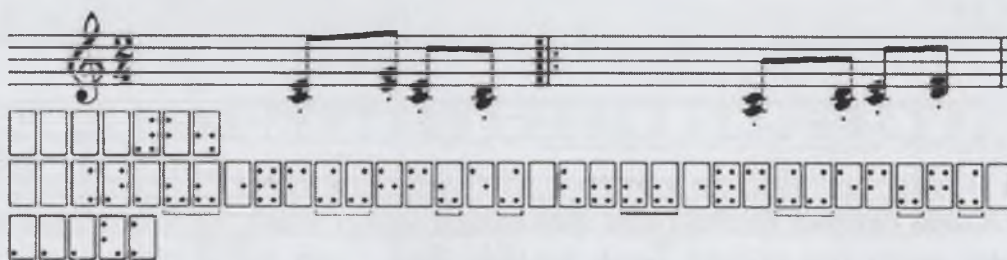
Taktlar orasida repriza boshlanishi uchrasa, nota matnining oldingi qismidan farqlash uchun ko'chirish belgisi 5-nuqta va bo'sh katak bilan ajratib yoziladi. Taktlar orasida tugatilishi kelsa ham, shu tarzda 5-nuqta va bo'sh katak bilan navbatdagi nota matnidagi ajratib yoziladi. **157-misol:**

Yuqoridagi misolda taktlar orasida uchraydigan ikki tomonlama reprizaning yozish usuli keltirilgan. Bunday holda takt oxirida o'rtadagi bo'sh katak (takt chizig'i) bilan reprizaning yopilishi va ochilish belgisi ishlatiladi.

Agar repriza boshlanayotgan taktida o'lchov yoki kuyning tonalligi o'zgarsa, yangi takt o'lchovi yoki kalitdagi alteratsiya belgisi bo'sh katak qoldirmay, repriza belgisidan keyin ifodalanadi. Agar repriza yopilgandan keyin takt o'lchovi, tonalligi o'zgarishi sodir bo'lsa, reprizani yakunlovchi belgidan keyin tegishli takt boshlanishida bo'sh kataklar orasida o'zgarayotgan belgi yoki o'lchov yoziladi.

Kuyda avvalroq qaysidir belgi juftlanganda repriza boshlanishi uchrab qolsa, juftlanishni to'xtatib, reprizadan so'ng esa juftlashga zarurat bo'lsa, qaytadan davom ettirilishi qabul qilingan. **158-misol:**

Kuyda oldinroq boshlangan kichik liga belgisi repriza boshlanish belgisidan keyin ham davom ettirilayotgan bo'lsa, reprizadan so'ng oddiy yoki juftlangan liga (5-6,1-4 yoki 5-6,1-4,1-4-nuqtali) belgisi bilan liga uzilganligi va davom ettirilayotgani eslatib o'tiladi (162-misolga qarang). Bu kabi hollarda ligani ushlab turilayotgani - tovushni ushlab turuvchi 4,1-4 yoki ohangdoshlikni ushlab turuvchi 4-6,1-4- nuqtali belgilari bilan ham eslatiladi.

Asar yakuni reprizaning yopilish belgisi bilan tugallansa, Brayl yozuvida belgidan so'ng asarning tugaganini bildiruvchi 1-2-6, 1-3- nuqtali xotima (yakun) belgisi ishlatiladi. Yassi pechat nashrlarda asar reprizaning yopilish belgisi bilan tugallansa, ushbu belgi bir vaqtda ikki vazifani bajaradi, ya'ni takrorlash va asarni yakunlovchi takt chizig'i. Braylda bunday asarni reprizaning yopilish belgisi bilan

ham yoki reprizadan so'ng asar yakunini bildiruvchi xotima belgisini yozib ham tugatish mumkin. Faqat Braylda ikkinchi usuldagi - ham repriza, ham xotima belgilari ishlatilganda, xotima belgisi albatta 5-nuqta bilan ishlatiladi (yassi pechat nashrda xotimaning alohida belgilanmaganini bildiradi).

Voltlar. Brayl yozuvida volt belgisi ikki usulda: arab tartib raqamlari bilan hamda so'zli belgilar (*takrorlash uchun, davom ettirish uchun, tugatish uchun*) yordamida ifodalanishi mumkin. Ikki usulda ham yassi pechat nashrda tasvirlanuvchi voltning gorizontalar yarim kvadrat qavsi Braylda aks ettirilmaydi. Voltlar raqam yoki so'z bilan ifodalanayotganini bildiruvchi so'z yoki raqam belgisi birinchi notadan oldin yoziladi va belgidan so'ng albatta oktava belgisi ishlatiladi. Raqamli volt belgisidan keyin bo'sh katak qoldirilmaydi. Agar belgi tarkibida 1, 2 yoki 3 nuqtalari ishtirok etsa, raqamdan keyin albatta 3-nuqta ishlatiladi.

Voltning so'zli belgisi 15-§ da ko'rsatilgan qoida bo'yicha yoziladi: belgidan oldin 3-4-5- nuqtali so'z boshlanayotganini bildiruvchi belgi va so'zdan keyin bo'sh katak qoldiriladi. Agar belgidan so'ng kelayotgan belgi harf nuqtalari shaklini eslatsa, so'zli belgi chiziqni anglatuvchi 4-5-6- nuqtalari bilan tugatiladi.

159-misol:

Odatda (asosan kuplet-band shaklidagi) oxirgi vo'lti bir xil bo'lgan asarlar bir necha marta ijro etilishi kerak bo'ladi. Ikki - uch marta takroran ijro etish holatlarida volt belgisi 1, 2 yoki 1,2,3 tartib raqamini bo'sh katak qoldirmay yozish orqali ifodalanadi. To'rt va undan ortiq marta ijro etilsa, 1 - 4 va h. z. raqamlar bilan belgilanadi. Amaliyotda almashinib navbatlashib keladigan voltlar kamroq uchraydi. Bunday holatlarda volt boshlanishida tugallanishi bir xil bo'lgan bir nechta raqam yoziladi. **160-misol:**

Agar voltlar boshlanishida takt o'lchovi yoki tonallik o'zgarsa, kerakli o'zgarayotgan belgi voltning so'zli yoki raqamli belgisidan keyin yoziladi. Agar tonallik o'zgarishi volt oxirida, ya'ni repriza yakuniy qismida bo'lsa, repriza yopilish belgisidan oldin bekar belgisi yozilsa maqsadga muvofiq bo'ladi: (10§ da qoida bo'yicha yozilishi ko'rsatilgan). **161-misol:**

Voltida birinchisidan tashqari barcha avvalgi juftlash belgilarini, shuningdek, avvalroq boshlanib voltga davom etayotgan kichik frazalovchi liga belgisini eslatib o'tish lozim. **162-misol:**

Xuddi shu tarzda ushlab turilayotgan liga va ohangdoshlikda ham eslatib o'tiladi. Repriza va volt belgisi Brayl yozuvida har bir partiyaga yoziladi.

B. Da capo. Soʻz bilan ifodalanuvchi Do capo uch qismli shakldagi asarlarning yozilishida koʻp hollarda toʻliq birinchi qismni takrorlash uchun tez-tez qoʻllanib turiladi. Bunday vaziyatda birinchi qism oxirida odatda “Fine” yoki “Конец” soʻzi yoziladi. Brayl yozuvida u ikki tomonidan boʻsh katak qoldirmay soʻz belgisi yordamida yakunlovchi repriza belgisi 1-2-6, 2-3- nuqtasidan oldin yoki asarni tugatish belgisi 1-2-6, 1-3- nuqtalaridan oldin va agar bu soʻz takt orasida yozilishi kerak boʻlsa, punktir takt chizigʻi belgisi 4-6, 3- nuqtasidan oldin yoziladi. Yassi pechat nashrdagi ifodalanishga mos ravishda ikkinchi qismdan soʻng uchinchi qism notasining oʻrniga (birinchi qismni takrorlashni anglatuvchi) quyidagi belgilardan birortasi ishlatiladi. 51-jadval:

Da capo al Fine	D.C. al Fine
Boshidan “Конец” soʻzigacha	D.C.

Ushbu har bir belgi Brayl yozuvida 15 § da keltirilgan qoida asosida boshida soʻz belgisi, katta va kichik harfni anglatuvchi belgilarsiz, 3-nuqtani qisqartirish (DC iborasida) maqsadida qoʻllab ifodalaniladi.

Braylda barcha belgilar asarni yakunlash 1-2-6, 1-3- nuqtali belgisi bilan tugatiladi.

Ayrim hollarda ikkinchi qism oxirida yassi pechat nashrdagi nota yozuviga mos ravishda takrorlash uchun “Do capo” yoki “Boshidan” soʻzi oʻrniga yakunlovchi repriza belgisi ishlatiladi va “D’al Fine” yoki “Конец” soʻzigacha yozuvi qoʻshib qoʻyiladi. Trioga oʻxshash (masalan, klassiklarda) uch qismli pʻyesalarda ayrim hollarda oʻrta qismi takrorlanish kerakligi ushbu pʻyesaning nomi bilan ifodalanib, koʻrsatib oʻtiladi. 52-jadval:

al Fine

“Конец” soʻzigacha

Menuetto da capo al Fine

Scherzo D.C.

Skerco boshidan

Har doim ham “Fine” yoki “Конец” soʻzlari asarni yakunlash uchun mos kelavermaydi, yaʼni ayrim asarlarning mustaqil yakunlovchi qism – kodasi boʻladi va yuqoridagi soʻzlar shartli ravishda qoʻllanadi. Bu vaziyatda “Fine” yoki “Конец” soʻzining oʻrnini Brayl yozuvida 1-6- nuqtali belgi bilan ifodalanuvchi “fonar” belgisi egallashi mumkin. Koʻrsatilgan joygacha takrorlab, koda qismiga oʻtish quyidagicha ifodalanadi. 53-jadval:

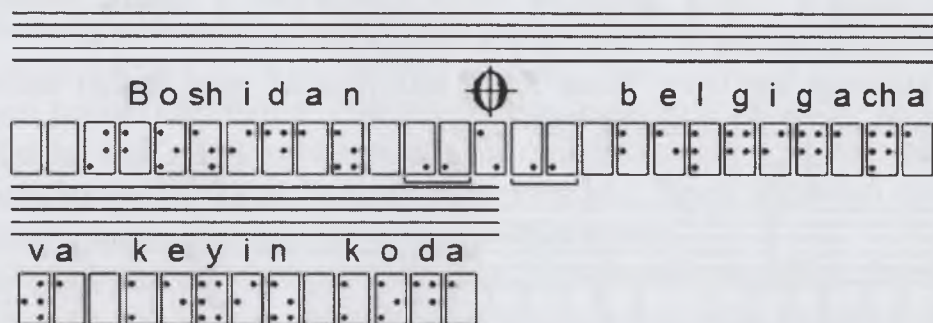
D.C. al Fine e poi la Coda

Boshidan "Конец" so'zigacha va keyin Koda

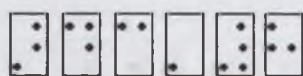
D.C. al e poi la Coda

 belgigacha qaytarish va keyin Kodaga o'tish

“Fonar” (1-6- nuqtasi) Brayl yozuvidagi nota matni orasida ikki katakli 6,3 nuqtali belgining ikkala tomonida qo'llab ajiratib yozilgan bo'ladi. **163-misol:**

Umuman olganda so'zli matn orasida uchragan barcha nota belgilari ushbu maxsus qavs ichida berilishi kerak. Brayl yozuvida DC. qisqartma belgini yassi pechat yozuvdan mustaqil ravishda ham qo'llash mumkin. Agar asarning boshlang'ich taktklarini takrorlash ko'rsatilishi kerak bo'lsa, DC.dan keyin kerakli arab raqami ishlatiladi. *54-jadval:*

boshidan 8 taktni
takrorlashni anglatadi

D. Sen'o. Yuqoridagi qisqartirish belgilaridan farqli ravishda Sen'o asarni boshidan emas, ma'lum qismini takrorlash kerak bo'lgan hollarda ishlatiladi. Brayl yozuvida Sen'o bevosita takrorlanishi kerak bo'lgan birinchi nota belgisidan oldin 3-4-6- nuqtali belgi bilan ifodalanadi. Sen'odan keyin keladigan nota belgisida 1, 2 yoki 3- nuqta bo'lsa, Sen'odan keyin 3-nuqta qo'llaniladi va albatta undan keyin (birinchi notadan oldin) oktava belgisi qo'yiladi.

Nota matnini takrorlashda harf-so'zli ko'rsatma bilan belgilanishi quyidagicha.

55-jadval:

D'al segno al Fine

D.S. al Fine

D.S.

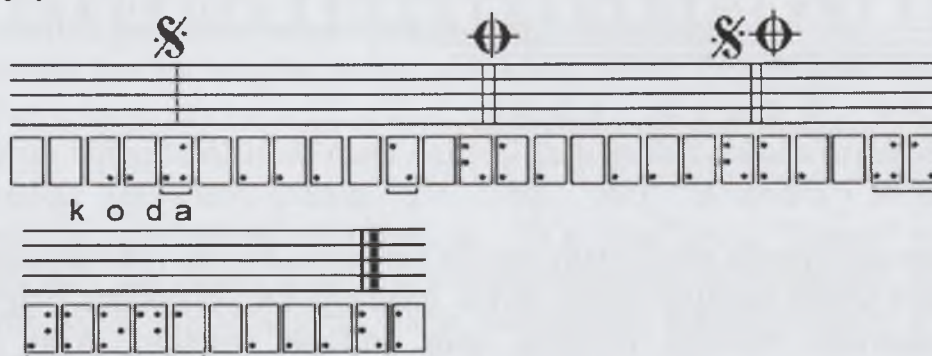
D'al segno al $\oplus$ e poi la Coda

Sen'odan "Кодец" so'zigacha

*$\S$ belgidan $\oplus$ belgigacha takrorlash
va keyin Koda*

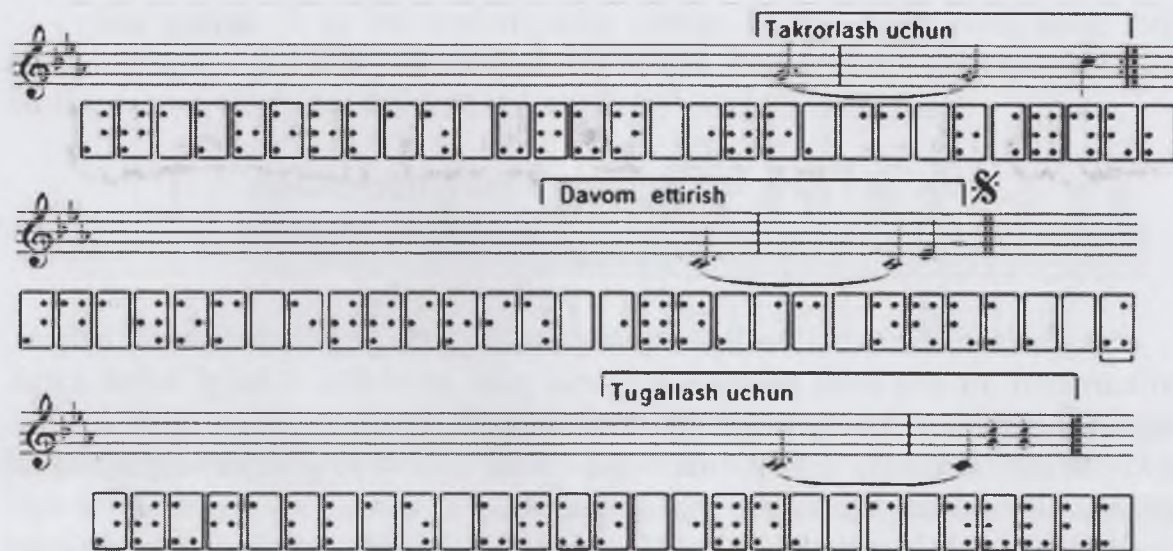
Braylda ushbu belgilar katta, kichik harf belgilarisiz so'z boshlanayotganini anglatuvchi belgi bilan yoziladi. Qisqartirish uchun ishlatilayotgan nuqta o'rniga Braylda 3- nuqta qo'yiladi. Sen'oning 3-4-6- nuqtali belgisi hamda "fonar" ning 1-6- nuqtali belgisi maxsus 6, 3 nuqtali qavs ichida ifodalanadi.

So'zli belgi Sen'o va "fanar"ning takrorlanishi yassi pechat nashrga mos ravishda joylashtirilishi mumkin. 164-misol:

Ayrim nashrlarda takrorlash birgina Sen'o belgisi bilan aks ettiriladi. 165-misol:

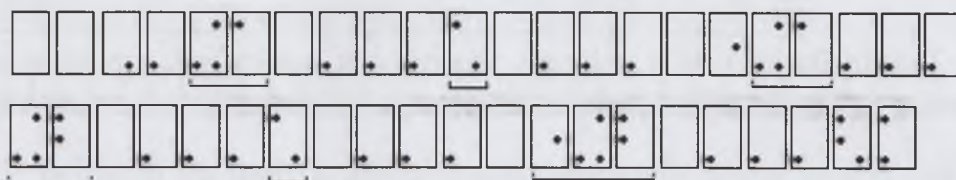
Yassi pechat nashrlarda takrorlash qismi nota yo‘li ostida so‘zli ko‘rsatma va qo‘shimcha Sen’o (takrorlanuvchi qism oxirgi taktning o‘ng tomonidagi takt chizig‘i ustida) belgisi bilan berilishi ham mumkin. Brayl yozuvida ushbu holat so‘zli yozuv bilan belgilanadi Sen’o belgisi chetlatiladi.

Sen’o va “fonar” belgisi takt orasida uchrashi mumkin. Bunda Sen’o belgisidan oldin takt 5- nuqta yordamida uziladi (to‘xtatiladi), bo‘sh katak qoldirib so‘zli belgi yoziladi. Agar takt orasida “fonar” uchrasa, aksincha, so‘zli belgidan keyin 5-nuqta va bo‘sh katak qoldiriladi.

Braylda qisqartirish belgisi Sen’oni yassi pechat nashrda belgilanmagan hollarda ham yozuvni ixchamlash maqsadida qo‘llash mumkin. Bunda ushbu belgi “Brayl Sen’osi” deb yuritiladi.

“Brayl Sen’osi” albatta lotin harflar alifbosi tartibida, belgilangan qism nota matnidagi takt sanog‘iga mos ravishda kesib olib belgilanadi.

Belgilangan “Brayl Sen’osi” ning kesilgan qismi oxirida “fonar” 1-6-nuqtasi qo‘llanadi. Takrorlash payti esa, lotin harfiga mos yozuvdan so‘ng D’al Sen’o (Da’l segno) 5, 3-4-6- nuqtali belgi bilan ko‘rsatiladi. **166-misol:**

Agar belgilangan “Brayl Sen’osi” tarkibida kam taktlar bo‘lsa yoki to‘liq fragmentni o‘z ichiga olsa, yassi pechat nashr oxirida “fonar” (16 nuqta) ko‘rsatilgan bo‘lsa, “Brayl Sen’osi” belgisi qo‘llanilmaydi. Bunday hollarda D’al Sen’o belgisidan keyin bo‘sh katak qoldirmay, takrorlanuvchi taktlar sonini ko‘rsatuvchi arab raqami yoziladi. **56-jadval:**

 = belgidan 5 takt takrorlash

 = belgidan 7 takt takrorlash

va h.z.

Agar takrorlanuvchi kesilgan qismga to'liq ta'sir etuvchi dinamik belgisi, ijro xarakteri va shu kabi belgilari o'zgarsa yoki qo'shilsa, u belgi bo'sh katak qoldirmay, D'al Sen'o belgisidan oldin ifodalanadi.

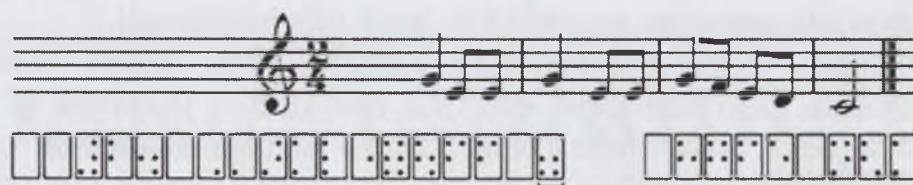
"Brayl Sen'osi", oddiy Sen'o va D'al Sen'o belgisidan keyin, oldin juftlangan barcha belgilar eslatib o'tilishi kerak.

Avval boshlangan kichik liga Sen'o va D'al Sen'o belgisidan keyin ham davom ettirilsa, uzilgan ligani oddiy yoki juftlangan (5-6, 1-4 yoki 5-6, 1-4, 1-4 nuqtali) belgi bilan eslatib o'tiladi. Ushlab turiluvchi liga –tovushni ushlab turuvchi 4,1-4- nuqta yoki ohangdoshlikni ushlab turuvchi 4-6, 1-4 nuqtali belgi bilan eslatib o'tiladi.

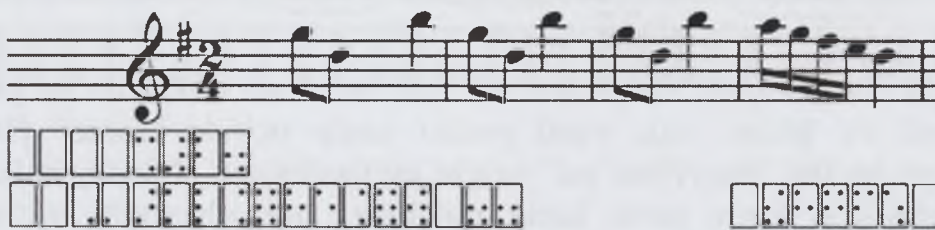
E. Simile belgisi (2- 3-5-6-nuqta). Braylda simile belgisi to'liq takt yoki taktning ma'lum qismini qaytarish uchun ifodalanadi va qo'llanishi yassi pechat nashrdan farq qiladi. Ya'ni yassi, pechat nashrda kamdan –kam hollarda orkestr partiyalarida uchrasa, Brayl yozuvida barcha nota adabiyotlarida ko'p qo'llanadigan belgi hisoblanadi.

To'liq taktni takrorlovchi simile belgisi bo'sh kataklar orasida yoziladi.

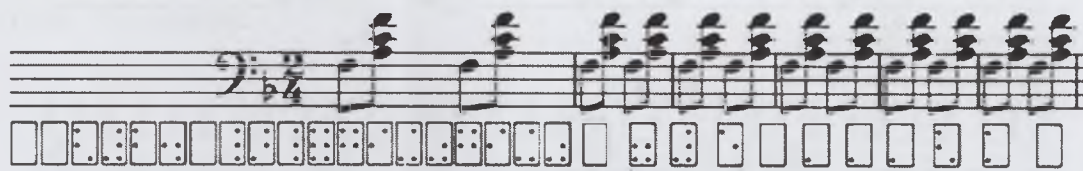
167-misol:

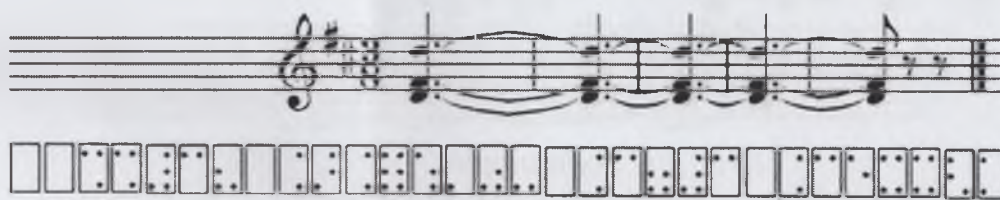
Taktda ikkita simile uchrasa, yonma-yon qatorasiga, oralarida bo'sh katak qoldirmay yoziladi. **168-misol:**

Bir taktda 3 ta va undan ortiq simile belgisi kelsa, bir belgi bilan almashtiriladi – 2-3-5-6- nuqtasidan keyin takt necha marta takrorlanishi kerak bo'lsa, raqam belgisi va arab raqami orqali ko'rsatiladi. **169-misol:**

Simile bilan belgilangan takrorlash qismiga barcha takrorlanuvchi takt belgilari, shuningdek, ushlab turiluvchi liga ham kiradi. Faqat ushlab turilayotgan liga simile belgisida tugatilayotgan bo'lsa, liga yaqqol ko'rinishi uchun keyingi taktdan oxirida emas, balki simile belgisidan oldin qo'llanadi. Agar liga simile belgisidan keyin ham davom etayotgan bo'lsa, belgidan keyin yoki keyingi taktdan oldin eslatib turish maqsadida qayta liga belgi qo'yiladi. **170-misol:**

Brayl yozuvidagi ikki ovozli taktlarning qaysidir ovozini takrorlash uchun ham simile qo'llaniladi. Bunda simile belgisidan oldin yoki keyin katta birlashtirish belgisi yoziladi. **171-misol:**

Simile belgisini qo'llashda, taktning takrorlanuvchi qismi metrik urg'usini va, taktning ichki tuzilishini buzmagani hollarda qo'llanishi tavsiya etiladi. Braylda esa simile kamida to'liq bir hissani yoki yarim takt, ya'ni taktlarning hissalariga bo'linishini ta'kidlayotganda qo'llansa, maqsadga muvofiqdir. Simile belgisi hissaning bir qismi uchun ko'proq u qism ko'p belgili bo'lganda yoki qisqartirilganda matnni o'zlashtirish, eslab qolish oson bo'lgan hollarda ishlatiladi.

172-misol:

173-misol:

a) noto 'g'ri ifodalangan

b) to 'g'ri ifodalangan

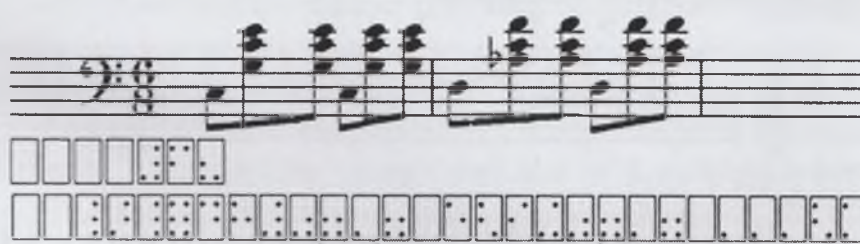
Simile takt qismlarida sinkopali ritmik guruhni ajratib ko'rsatish uchun ham qo'llaniladi (174-misolga qarang).

Agar takt qismi ikki yo uch marta takrorlansa simile belgisini qatorasiga ikki yoki uch marta yoziladi. 174-misol:

Takt ichida to'rt va undan ortiq bir xil belgi kelsa, takrorlash sonini belgilab simile belgisidan keyin arab raqami bilan yoziladi. Agar raqamli takt tugallanmagan bo'lsa, oktava belgisi ishlatiladi. Bundan tashqari, raqamli belgidan keyin 1, 2, yoki 3 nuqtani o'z tarkibiga olgan belgi kelsa, raqamdan so'ng 3-nuqta qo'yiladi. **175-misol:**

Bir taktda ikki xil cho'zimni ifodalovchi bittasi tarkibli, boshqasi yirikroq simile bo'lsa, ushbu takt qismini takrorlash uchun ham ikkita simile belgisi ketma-ket kelishi mumkin. Bunday simile belgilari 3-nuqta bilan ajratiladi. **176-misol:**

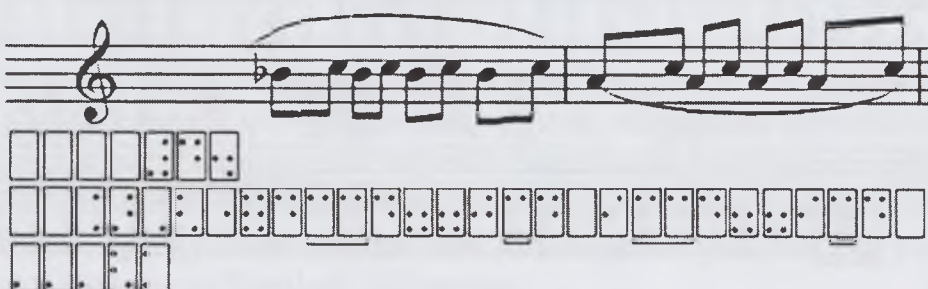

Simile taktlarda ayrim hollarda kichik liga o'rniga katta liga belgisini qo'llash qulay. **177-misol:**

a) katta liga bilan:

b) kichik liga bilan:

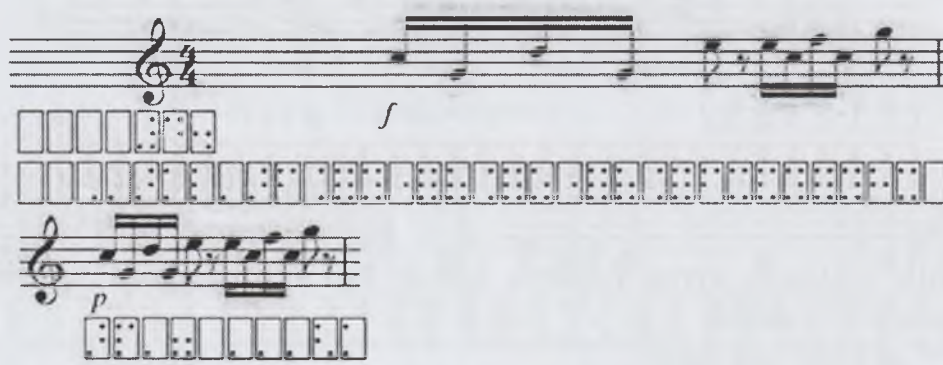
Taktda simile belgisi bo'lsa satr boshida kelishi mumkin, taktning ma'lum qismiga simile bo'lsa satr boshida yozilishi mumkin emas.

Agar takt yoki ma'lum qismi boshqa oktavada takrorlansa, simile belgisidan oldin takrorlanishi kerak bo'lgan notaning oktava belgisi yoziladi. Bunday qisqartilishdan keyingi birinchi notadan oldin ham oktava belgisi qo'yiladi.

178-misol:

Takrorlanuvchi takt yoki takt qismining birinchi notasidan dinamik belgisi o'zgarsa, yangi belgi mantiqan similedan oldin yoziladi, navbatdagi notadan oldin esa oktava belgisi ta'kidlanadi. **179-misol:**

Simile belgisi kadensiyalarda ham melodik kuy yoki alohida akkord uchun qo'llab turiladi. Faqat ushbu holatdagina matndan oldin reprizaning o'ziga xos boshlanish belgisi 1-6, 2-3-5-6- nuqta ishlatiladi. Bu belgidan keyingi birinchi nota oktava belgisi bilan yoziladi. **180-misol:**

(6, 2-6 nuqta kichik shrift belgisi)

Kadensiya qismining ikki marta takrorlanishi ikkita simile belgisi orqali ifodalanishi mumkin. Uch va undan ortiq takrorlanishda simile belgisi va kerakli arab son raqami ishlatiladi.

F. Takti takrorlashni anglatuvchi raqamlar. Raqamli qisqartirish, Brayl nota yozuvida katta ahamiyatga ega va keng tarqalgan maxsus belgidir. Uni qo'llash uchun asar strukturasi bilish kerak. Agar yozilgan ikki va undan ortiq takt yana takrorlansa, qayta yozish o'rniga bo'sh katakdan so'ng nechta takti takrorlash kerakligi arab raqami bilan belgilanib yozishda davom etiladi. Qisqartirish belgisidan keyingi takt oktava belgisi bilan yoziladi. **181-misol:**

Ko'pincha takrorlashlar oxirgi taktlarni o'z tarkibiga olmaydi, bunday hollarda ikkita raqam qator navbat bilan yoziladi: birinchi raqam – nechta takt orqaga sanash kerakligini, ikkinchi raqam sanalgan takti necha marta takrorlash kerakligini bildiradi. Raqamli qisqartirishdan keyingi birinchi notadan oldin oktava belgisi yoziladi. **182-misol:**

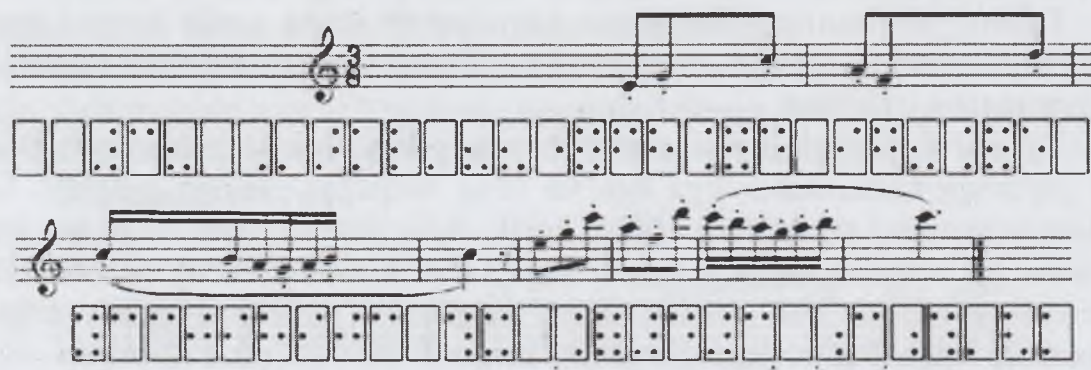

Raqamli qisqartirish belgisi ishlatilayotgan taktida boshqa raqamli belgi yoki similega o'xshash qisqartirish bo'lmasligi kerak, chunki qisqartirilgan takti qisqartirish mumkin emas.

Agar nota matni boshqa oktavada takrorlansa, raqamli qisqartirish belgisidan oldin ushbu notaning takrorlanishdagi oktavasi belgilanadi (183-misolga qarang).

Avvalroq bir xil belgilarni juftlanishi qo'llangan bo'lsa, raqamli qisqartirish uning ta'sirini to'xtatib qo'yadi, zaruratga qarab, juftlanishni qayta tiklash kerak.

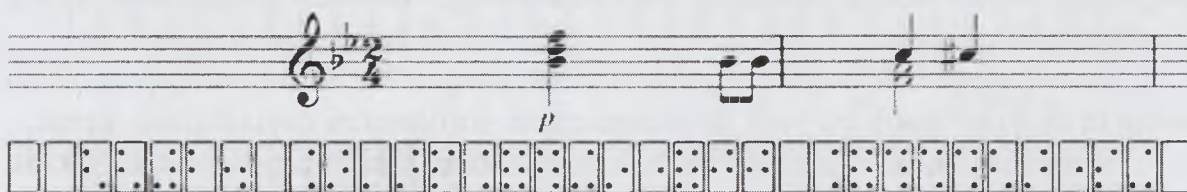
Avvalroq boshlangan yoki raqamli qisqartirish orasida paydo bo'lgan kichik liga qisqartirishdan so'ng ham davom etsa, qisqartirishdan keyin, birinchi notadan oldin uzilgan ligani eslatish (yakka yoki juftlangan nuqtali 5-6, 1-4 yoki 5-6, 1-4, 1-4-nuqtali) belgisi qo'llaniladi. **183-misol:**

Ushlab turilayotgan liga kichik liga kabi raqamli qisqartirish belgisidan keyin tovush yoki ohangdoshlikni ushlab turish (4, 1-4 yoki 4-6, 1-4 nuqtali) belgisi ishlatiladi. Agar takrorlanayotgan dastlabki notalardagi dinamik belgi o'zgarsa, yangi paydo bo'lgan belgi raqamli qisqartirish belgisidan oldin yoziladi va belgilarni ajratish maqsadida 3-nuqta qo'yiladi. Agar yangi dinamik belgi bilan qolgan boshqa (masalan: cresc va dim.ning "vilka"lari) dinamik belgilar ham qo'shilsa *sempre* so'zi qo'shimcha qilinadi. So'zli belgidan oldin yassi pechat nashrda bu belgi yo'qligini bildirish maqsadida 5- nuqta qo'llanadi. **184-misol:**

Va nihoyat raqamli belgidan keyin avval boshlangan crescendo yoki diminuendo davom etayotgan bo'lsa, kelayotgan taktdan oldin ular (crescendo yoki diminuendo) ning 5-6 – 5-6, 3-4-5, 1-4 yoki 5-6, 3-4-5, 1-4-5- nuqtali belgilari bilan ifodalanadi. **185-misol:**

Xuddi shu tarzda raqamli yoki boshqa qisqartirish jarayonida barcha dinamik belgilar eslatib o'tiladi.

28 §. Kupyurlar va variantlar.

Nota yozuvini qisqartirishning yuqorida aytib o'tilgan usullari ijro uchun tavsiya etilayotgan musiqiy asarning aslini qisqartirmaydi va aksincha nota matnini alohida elementi yoki butun qismini kupyur va variantlar uzaytirmaydi.

A) Kupyurlar (musiqa asarining qisqartirilgan yoki tushirib qoldirilgan qismi). Yassi nashrdagi yozuvga mos ravishda Brayl yozuvida ham lotin so'zlari (vide – qarang, yoki ruscha “сюда”) yordamida kupyurlar ifodalanadi. 57-jadval:

Vi-de

Сю-да

Har bir so'z ikki bo'g'inga bo'linadi. Ulardan birinchi bo'g'in kupyurning boshlanish qismida, ikkinchisi esa tugagandan keyin yozilib qisqartmani o'ziga xos qavs bilan qurshab oladi. Bo'g'inlar so'z belgisi bilan yoki bo'sh kataklar orasida ifodalanadi. Agar kupyur takt orasida boshlanib hamda tugallansa takt 5 – nuqta ko'chirish belgisi bilan boshlanishi va yakunlanishi belgilanadi.

Kupyur : “Allegro dan 16 gacha ijro etish” tarzida ta'kidlab o'tiladi.

B. Variantlar (2-6- nuqta). Yassi pechat grafikasidan farqli ravishda Brayl yozuvida variantlar petito (kichik shriftda yoziluvchi nota) emas, balki oddiy notalar bilan yoziladi va *ossia* (italyanchadan “yoki”) so'zi ishlatilmaydi. Variantlar asosiy matndek ifodalanadi. Faqat variantning boshlanishi va oxirida 2-6- nuqtali belgi ishlatiladi. Variantning boshlanish belgisidan keyin varanti bo'lib kelayotgan qism taktlarining sonini anglatuvchi raqam yoziladi. Raqam 1, 2, 3 nuqtalarni o'z tarkibiga olgan bo'lsa, raqamdan keyin 3- nuqta qo'yiladi. Variantning va asosiy matnning birinchi notasidan oldin oktava belgisi ishlatiladi. Agar yassi pechat nashrda variant qavsga olingan bo'lsa, Braylda barcha variant yozuvini qavs bilan hoshiyaga olinadi.

Agar biror matnga bir nechta variant tegishli bo'lsa, qatorasiga navbat bilan yoziladi. Har bir variant boshida 2-6- nuqtali belgi bilan arab son raqami qo'llaniladi. 58-jadval:

 3 ta taktga 1- variant

 3 ta taktga 2- variant

29 §. Yassi pechat nashrdagi bet yoki qatorning Braylda belgilanishi va mo'ljallar

A. Qator va sahifalar belgilanishi. Ko'zi ojizlar va ko'radiganlar o'rtasida (masalan ko'rmaydigan o'quvchining ko'radigan o'qituvchi bilan yoki aksincha) puxta aloqa o'rnatish, osonlashtirish maqsadida hamda fikrlarning bir-birlariga to'g'ri yetib borishi uchun yassi pechat nashrda berilgan qator, sahifa raqami Brayl yozuvida raqam bilan belgilanadi.

Sahifa beti arab raqami bilan belgilanadi, raqam esa 5, 2-5- nuqtali raqam belgisidan so'ng yoziladi. Sahifa betidan keyin 3- nuqta va raqam belgisiz ushbu sahifadagi qatorni (yoki nota yo'lini, nota yo'li tizimini) bildiruvchi son yoziladi.

Ushbu birgalikda keluvchi belgi asarning boshida (notalashtirilgan har bir partiyaga) alohida qatorda yoki tegishli nota yo'lining boshlanishida, partiya belgisidan oldin yoziladi.

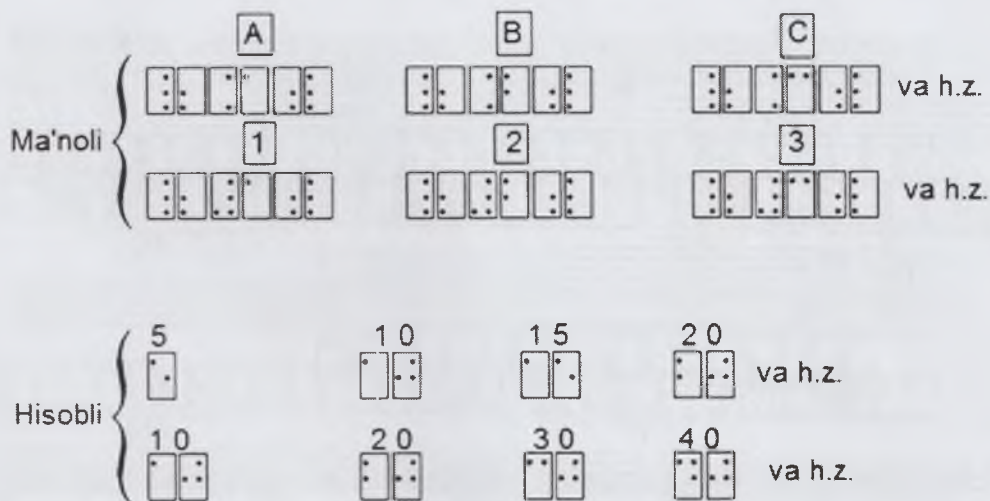
Nota yo'li tizimida boshqa nota yo'liga o'tish esa arab raqami belgisi o'rniga 2-5, 1-2-3- nuqtali belgi yordamida ifodalanadi. Ushbu belgi nota matnini orasida ikki tomondan bo'sh katak qoldirib yoziladi. Birinchi notadan oldin ya'ni raqamli belgidan keyin oktava belgisi qo'yiladi.

Agar yassi pechat nashrda yangi sahifaga o'tilsa, (uning birinchi qatorida) asar orasida yuqorida ko'rsatilgan belgi Brayl nota matni orasida ikki tomondan bo'sh kataklar qoldirib, keyingi sahifa birinchi notasidan oldin yoziladi va albatta raqamli belgidan keyin oktava belgisi qo'yiladi.

B. Mo'ljallar. Brayl nashrda yassi pechat nashrga mos ravishda aniq belgilangan joyga mazmun ma'noli va hisobli mo'ljallari ishlatiladi. Braylda har bir partiyada nota matni orasida ikki tarafdagi bo'sh kataklar qurshovida qo'llanishi shart va bu belgidan keyin birinchi notani yozish uchun tegishli oktava belgisi yoziladi.

Ma'noli mo'ljallar yassi pechatdagi tasvirga mos ravishda orfografik (imloviy) katta lotin harflar (4-6- nuqtali belgi bilan) alifbo tartibida yoki arab raqamlari (3-4-5-6- nuqtali belgi) tartibi bilan ifodalanadi. Mo'ljallarning yassi pechat nashrda ifodalanayotgan harf yoki raqam atrofidagi kvadrat ramkasini Brayl yozuvida kvadratli qavs belgisi yordamida tasvirlash qabul qilingan. (59- jadvalga qarang).

Hisobli mo'ljallar sanog'li raqam bilan, raqam belgisiz yassi pechatga qat'iy rioya qilgan holda tasvirlanadi. 59-jadval:

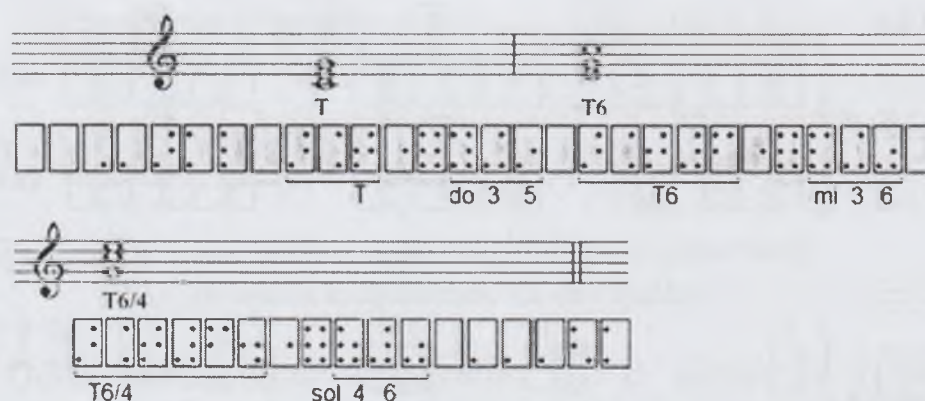

O'zgaruvchan o'lchovli nota matnida avval mo'ljal (ma'noli yoki hisobli) belgi so'ng takt o'lchovi yoziladi. Reprizalar va Sen'oda ham mo'ljal belgisi ushbu belgilardan oldin yoziladi.

30 §. Uchtovushlik va akkordlarning interval belgilari yordamida yozilish usullari

Musiq nazariyada ko'p uchraydigan uchtovushlik va akkordlar intervallar yozish qoidasiga asoslanib ifodalanadi. Akkordda boshlang'ich asosiy tovush belgilanishi shart va aniqlashtirish belgisi orqali intervallar asosiy tovushdan yuqoriga yoki pastga yo'naltirilib o'qiladi (11 § da aytib o'tilganidek). Qo'llanmada berilgan akkordli misollarda asosan akkordning yuqoridagi tovushi asosiy boshlang'ich hisoblanib, intervallar pastga qarab sanaladi. Bu bevosita misol berilayotgan kalitga ham bog'liq. Ya'ni skripka kalitida akkord yuqoridan pastga, bas kalitida esa pastdan yuqoriga (o'ng va chap qo'l uchun qulaylik maqsadida) o'qiladi.

Musiq nazariyasida uch va undan ortiq tovushning bir vaqtda yangrashi akkord deyiladi. Tersiya intervali bo'yicha joylashgan uch tovushdan iborat akkord esa uchtovushlikdir. Akkordlar pastdan yuqoriga tuziladi. Uchtovushliklarning oralig'idagi intervalidan kelib chiqqan holda 4 ta turi mavjud: major, minor, orttirilgan va kamaytirilgan. Uchtovushliklarning ikkita aylanmasi bor: sekstakkord (T_6 , t_6) hamda kvartsestakkord ($T_{6/4}$, $t_{4/6}$). Ushbu uchtovushlik akkordlari Brayl tizimida ohangdoshlikning interval yozish qoidasi asosida yoziladi. Faqat uchtovushlik va septakkordlarda boshlang'ich asosiy nota akkord tuzilishidan kelib chiqqan holda pastda joylashadi va yuqoriga qarab belgilangan notalarning asosiy notaga nisbatan masofasi interval bilan belgilanadi. **186-misol:**

Uchtovushlikning Brayl tizimida yozilish tartibi: partiya va kalit belgisidan so'ng bo'sh katak qoldirib harf belgisi va kerakli funksiya (funksiya harfidan oldin 4-6-nuqta (katta harf belgisi) major yoki 6-nuqta (kichik harf belgisi) minor akkordini belgilab ketish ham mumkin. Ya'ni – T,S,D yoki t,s,d), oktava belgisi, asosiy nota va kerakli intervallar tartibida yoziladi. Akkord major yoki minorligini 17 § dagi 98-99 – misollar kabi ifodalash ham mumkin.

31 §. Septakkordlarning (D_7 va aylanmalarini) interval belgilari yordamida yozish usullari

Tersiya intervali bo'yicha joylashgan to'rtta tovushdan iborat bo'lgan akkord septakkord deyiladi. Akkord nomi ikki chetdagi tovushlarning hosil qilgan intervalidan kelib chiqqan. Musiqada turli septakkordlar qo'llanadi – D_7 (Dominant septakkord), VII_7 (Yetakchi septakkord) va II_7 (ikkinchi pog'ona septakkord)lar. Ular orasida major va garmonik minorning V – pog'onasidan tuziluvchi septakkordlar musiqa ijodiyotida ko'proq qo'llaniladi va dominantseptakkord (D_7) deb yuritiladi. Ushbu akkordning 3 ta aylanmasi mavjud. Akkord pastki tovushdan yuqoriga sanab hosil bo'lgan tovushlar orasidagi intervallar tuzilishidan o'z nomi kelib chiqqan: 1-aylanmasi – $D_{6/5}$ (Dominant kvintsektakkord), 2-aylanmasi – $D_{4/3}$ (Dominant tertskvartakkord), 3-aylanmasi – D_2 (dominant sekundakkord) – deb yuritiladi.

Brayl tizimida D_7 va uning aylanmalarini ifodalashda(uchtovushliklar kabi tuzilishiga ko'ra) pastki tovush asosiy boshlang'ich parda bo'lib, intervallar yuqoriga qarab sanaladi. Akkordning turg'un tovushlarga yechilishi esa ijro etilish qulayligi uchun va eshitilishidagi qoidaga asosan aksincha yuqoridan pastga yo'naltirilib o'qiladi. Brayl yozuvida dastlab septakordning turini anglatuvchi harf belgisi, kerakli funksiya sifatida (D_7 , $D_{6/5}$, $D_{4/3}$, va D_2), arab son harfi belgilari (kerakli akkord va aylanmasi raqamli belgisi). Undan keyin kalit, davomidan boshlang'ich nota, interval belgilari bilan yoziladi. Bir nota yo'liga bir nechta akkord yozilishida har bir akkorddan so'ng bo'sh katak qoldiriladi. Lekin bir akkordning funksiyasi notalaridan alohida boshqa qatorga (5-nuqta bilan) ko'chirilishi mumkin emas. Harfli belgidan so'ng akkordning boshlang'ich notasi albatta oktava belgisi bilan yoziladi.

187-misol:

The image displays five rows of musical notation and corresponding Braille notation for specific chords. Each row consists of a musical staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#), followed by a Braille staff. The chords and their notations are as follows:

- Row 1:** Musical staff shows a D7 chord (F#4, A4, C#5, E5). Braille notation is labeled D7 and T.
- Row 2:** Musical staff shows a D6/5 chord (F#4, A4, C#5, E5, G5, B5). Braille notation is labeled D6/5 and T.
- Row 3:** Musical staff shows a D4/3 chord (F#4, A4, C#5, E5, G5, B5, D6). Braille notation is labeled D4/3 and T.
- Row 4:** Musical staff shows a D2 chord (F#4, A4, C#5, E5, G5, B5, D6, F#6). Braille notation is labeled D2 and T6.

Qolgan sptakkordlar hamda nonakkordlar ham shu tarzda yoziladi. Agar septakkord tarkibida tasodifiy belgi uchrasa (misol uchun garmonik minorda D7), alteratsiya belgisi tegishli nota yoki intervaldan oldin bo'sh katak qoldirmay yoziladi va kalitdan oldin ham minorning garmonik turida tuzilayotgan akkord ekanini yozish mumkin (99-misolga qarang).

32 §. Notadan oldin yoki keyin keluvchi belgilarning tartibli joylashuvi

Yuqoridagi barcha paragraflarda musiqa amaliyotida qo'llaniladigan barcha belgilarga alohida to'xtalib o'tildi va ular yozilganda notaning qaysi tomonida kelishi haqida batafsil ma'lumotlar keltirildi. Quyida esa, ikkita hosila jadval orqali musiqada ko'proq qo'llaniladigan belgilarning notadan oldin va keyin keladigan belgilar joylashuvini ko'rsatib o'tamiz.

Musiqa nota namunalarida beriladigan kuy sur'ati, xarakteri va boshqalar Brayl yozuvida matnga o'xshab asar boshida yoziladi. Ya'ni ijro tempi va xarakteri, metronom va h. z. Nazariy misollar bo'lsa, tonalligi harf bilan yoki har bir nota oldida tegishli alteratsiya belgilarining yozilishi ham nazarda tutiladi. So'ngra kalitdagi alteratsiya belgisi hamda takt o'lchovi tartib bilan yoziladi. Intervallarni o'qish mezoni esa tartib bilan kelishini eslatib o'tamiz. Nota yozuvi qaysi guruhga tegishli bo'lsa, shunga xos belgisi bilan boshlanadi, davomidan kalit belgisi. Agar zarurat bo'lsa, haqiqiy yangrashini ko'rsatuvchi 8 raqami qo'yiladi.

Har bir notaning atrofida yoziladigan belgilar tartibi quydagicha.60-jadval:

Notadan oldin yoziladigan belgilar:

1. Ijro xarakteri (qo'shimcha belgi).
2. Dinamik belgi.
3. Katta liga boshlanishi yoki boshqa partiyadan katta liganing kelishi.
4. Asosiy ritmik guruhlar bo'linishi belgisi.
5. Boshlanishdagi qovurg'a ajratuvchi belgi.
6. Cho'zimlarni aniqlashtiruvchi belgi.
7. Ovoz yo'nalishi harakatining kelishi.
8. Kesishuvchi kichik liga, liga davom etayotganini eslatish yoki kichik liganing (boshqa partiya, boshqa ovoz, boshqa parchadan) kelishi.
9. Ushlab turilayotgan liga kelishi yoki davom etayotganini eslatish.
10. Arpedjiato.
11. Melizm.
12. Artikulyatsiya.
13. Tasodifiy alteratsiya belgisi.
14. Oktava belgisi.
15. Interval sifat miqdori belgisi

61-jadval:

Notadan keyin yoziladigan belgilar:

1. Cho'zimni uzaytiruvchi nuqta.
2. Applikatura.
3. Repetitsiya.
4. Qovurg'aning yakuni.
5. Fermata.
6. Kichik liga (yoki kichik ligani boshqa parchaga, boshqa ovozga, boshqa partiyaga ketishi).
7. Ovoz yo'nalishi harakatining ketishi.
8. Glissando yoki ligani ushlab turish.
9. Katta liganing yakuni yoki boshqa partiyaga ketishi.
10. Dinamik (cresc. dim.) belgi vilkasining tugatilishi.
11. Sezura.

Amaliyotda, jadvalda ko'rsatilgan belgilarning hammasi ham bir vaqtda bir notaga ishlatilmaydi. Faqat kerakli belgilarni tartib va qoidasi bilan yozish talab etiladi.

Ayrim hollarda nota atrofida keladigan belgilarning kelish tartibiga bir oz o'zgartirish kiritilishi mumkin. Masalan, yassi pechat nashrga mos ravishda qo'shimcha ijro xarakteri belgisi – qoida bo'yicha dinamik belgidan oldin emas, balki dinamik belgidan keyin yozilishi mumkin. Shuningdek, ajratuvchi belgi ham ayrim hollarda qoida bo'yicha aniqlashtiruvchi belgidan oldin emas, balki undan keyin yozilishi mumkin.

Jadvalga kiritilmagan belgilar: ritmik aksentlar to'ldirilmagan joyda bir xil, bir-biriga mos kelishi, kodensiyalardagi takrorlanishning boshlanish qismi, kichik va yirik shriftlarda va boshqalarda mos kelishi.

Ta'kidlash lozimki, ba'zan nota matnidagi belgilarni o'qish bir muncha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Bunday hollarda har bir kamroq uchraydigan belgilar individual tegishli notadan uzoqroqda, tez-tez uchraydigan belgilar esa notaga yaqin yoziladi. Har qanday holatda ham belgilarning notadan oldin va keyin yozish qoidasi – oktava belgisi, tasodifiy alteratsiya belgisi notadan oldin, nuqta va applikaturalar notadan keyin yozilishi saqlanib qolinadi.

Brayl tizimida ko'p qo'llaniladigan belgilar LUG'ATI

 – vokal partiya va cholg'u lug'ati partiyasi uchun ishlatiladigan, bir qatorli nota yo'liga yozilishini anglatuvchi belgi (klavishli cholg'ularda qo'llanmaydi) partiya boshlanayotganini anglatuvchi, bo'sh kataklardan so'ng uchraydigan belgi. Asar partiyasi, cholg'usiga ko'ra bu belgining nuqtalari o'zgaradi (1 § ga qarang).

 – skripka kaliti odatda o'lchovdan keyin yoziladi. Usul, temp, ijro xarakteri yozilgan asarlarda o'lchov ular safiga qo'shiladi va keyingi satrdan (bo'lsa, kalit belgisidan so'ng) kalit yoziladi.

 – bas kaliti qoida bo'yicha skripka kaliti kabi ifodalanadi. kalitdan oldin partiya belgisi, o'lchov, kalit belgisi yoziladi.

 – butun nota (do). 16 talik cho'zimdagi nota ham butundek yoziladi va zaruratga ko'ra, aniqlashtirish belgisi qo'llanadi.

 – yarim nota (do). 32 talik nota ham shunday yoziladi.

 – chorak nota (do). 64 talik chozim ham shu ko'rinishga ega.

 – nimchorak yoki sakkiztalik (do). 128 talik ham shunday yoziladi.

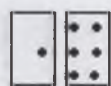
 – butun pauza. Notalardek 16 talik cho'zim bilan bir xil, zaruratga ko'ra aniqlashtirish belgisi ishlatiladi.

 – yarim pauza, 32 talik cho'zimdagi pauza bilan bir xil.

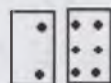
 – chorak pauza, 64 talik cho'zim bilan bir xil.

 – nimchorak pauza, 128 talik cho'zimdagi pauza bilan bir xil. Yassi pechatda yo'q, lekin Braylda qo'llashiga ehtiyoj paydo bo'lgan pazalar oldidagi 5- nuqta bilan ifodalanadi, ya'ni qo'shimcha pauza ekani ta'kidlanadi.

 – kichik oktava, oktavalarining bir katakli belgisidan keyin boshqa o'xshash belgilar bilan yanglishmaslik uchun 6 ta nuqtali katak qo'llaniladi.

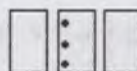
– birinchi oktava, ko‘chirish belgi, pauzalar oldida ham 5-nuqta ishlatiladi. 5-nuqtadan so‘ng 6 ta nuqta kelsa oktavani anglatadi.

– ikkinchi oktava belgisi va h.z. barcha oktava belgisidan so‘ng albatta 6 ta nuqtali katak kelishi lozim.

– asosan bir qatorli kuylarda qo‘llanuvchi oddiy takt chizig‘i.

– oddiy takt chizig‘ining asosiy holatlarda qo‘llaniluvchi ko‘rinishi. Takt chizig‘ining boshqa turlari 7§ da berilgan.

– raqamli o‘lchovlar oldidan keluvchi hisob belgi; (bu belgi kalit belgi uchtdan ortiq bo‘lsa (4ta #, 5 ta b) sonini anglatuvchi raqamdan oldin ham uchraydi. Barcha raqamli belgidan oldin bor.

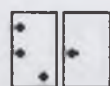
– ma‘lum harfli o‘lchov oldidan keluvchi katta harf belgisi **C**, harfli belgilarda ham qo‘llaniladi.

– chiziqli harfli o‘lchovdan oldin yoziladi

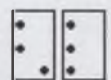
– asarlarning Brayl tizimida yozilishida kataklar cheklangani sababli har doim ham satrlar takt chizig‘i bilan yakunlanmaydi. Satr oxirida ushbu belgi uchrasa, taktning ma‘lum qismi keyingi satrga ko‘chayotganini anglatadi.

– guruhlashdagi o‘xshashliklarga chalg‘imaslikda, cho‘zimlarni aniqlashtirishda (oldiga qaysi cho‘zimligini ko‘rsatuvchi yana bir katak qo‘shiladi) va boshqa zarurlarda qo‘llanuvchi ajratish belgisi.

– katta va kichik birlashtirish belgilari zaruratiga ko‘ra qo‘llaniladi. Biror- bir ko‘p ovozli partiyaning ovozlardagi cho‘zimlari har xil bo‘lgan hollarda 1-2-6, 3-4-5 nuqtali katta birlashtirish belgisi bilan har bir ovoz takt ichida bo‘sh katak qoldirmay ifodalanadi. Agar cho‘zimlar taktning ma‘lum qismidagina mos kelmayotgan bo‘lsa, 5- hamda 2- nuqtali kichik birlashtirish belgisi ishlatiladi.

– fermata belgisi kerakli notadan keyin qo‘llaniladi.

– chertim belgisi kerakli notadan oldin qo‘llaniladi

MUNDARIJA

Muallifdan	3
Kirish	5
Barcha turdagi nota adabiyotlari uchun umumiy belgilar.	
Alohida belgilar va ularning qo'llanilishi	
1 §. Partiya belgilari	9
2 §. Kalit belgilari	10
3 §. Notalar	12
4§. Pauzalar	14
5 §. Nuqta	16
6 §. Oktava belgilari	16
7 §. Takt. Takt chizig'i turlari va vazifasi. Takt o'lchovi. Taktning ma'lum qismini ko'chirish belgisi va usullari	19
8 §. Nota va pauzalarning guruhlanishi. Ajratuvchi belgilar. Cho'zimlarni aniqlashtiruvchi belgilar	23
9 §. Ritmik cho'zim bo'linishlarning asosiy guruhlari (duol, triol, kvartol, kvintol va h.k.)	27
10 §. Alteratsiya belgilari (kalit belgilar, tasodifiy belgilar, yordamchi va qo'shimcha belgilar)	31
11§. Bir vaqtda ijro etiluvchi bir xil cho'zimli tovushlarning yozilish usuli (ohangdoshliklar ifodalanishi). Interval belgilari, notalarning "pasayishi" ("Maxraj"dagi notalar)	37
12 §. Bir vaqtda ijro etiluvchi har xil cho'zimli tovushlarning yozilish usuli (ko'p ovozli taktlar yozilishi). Birlashtiruvchi va takt ajratuvchi (taqsimlovchi) belgilar, unison belgisi	43
13 §. Intervallarni sanashga yo'naltiruvchi ko'rsatma va ovozlarning ketma-ket izchilligi	50
14 §. Repetitsiya va tremolo belgilari	50
15 §. Ijro tempi (surati) va xarakteri. Metronom	53

16 §. Dinamik belgilar	57
17§. Musiqiy tovushqator va lادلarning yozilish usullari	61
18 §. So‘zli yoki harfli harakatlarni uzaytiruvchi belgilar	62
19 §. Fermata	63
20 §. Sezura va snoskalar	65
21 §. Qavslar	66
22 §. Ligalar (frazali va ushlab turiluvchi ligalar)	68
23 §. Artikulyatsiya belgilari	78
24 §. Applikaturalar	82
25 §. Melizmlar (forshlag, trel, mordentlar, gruppetolar)	83
26 §. Arpedjiato	89
27 §. Nota yozuvidagi qisqartirish belgilari	90
28 §. Kupyurlar va variantlar	105
29 §. Yassi pechat nashrdagi bet yoki qatorning Braylda belgilanishi va mo‘ljallar	106
30 §. Uchtovushlik va akkordlarni interval belgilari yordamida yozilish usuli	107
31 §. Septakkordlarning (D_7 va aylanmalarini) interval belgilari yordamida yozish usullari	108
32 §. Notadan oldin yoki keyin keluvchi belgilarning tartibli joylashuvi Brayl tizimida ko‘p qo‘llaniladigan belgilar lug‘ati	109 112

KOMIL SAIDOV

MUSIQA
NAZARIYASI

*Brayl tizimida musiqiy belgilarni o'rgatuvchi,
ko'zi ojiz musiqachilar bilan ishlovchi o'qituvchilar uchun
o'quv qo'llanma*

«Musika» nashriyoti
Toshkent, 2019

Noshir O.Rahimov
Badiiy Muharrir *B.Gabbasov*
Texnik muharrir *N.Ismoilova*
Kompyuterda tayyorlovchi *B.Ashurov*

Nashriyot litsenziya raqami: AI № 126.2008.12-noyabr.
«Musika» nashriyoti, Toshkent sh., Olmazor ko'ch., 1.

Bosishga ruxsat etildi 29.08.2019. Bichimi 60 x 84 1/8.
Times New Roman garniturasini. Shartli b.t. 17,0 b.t.
Adadi 350 nusxa(1-zavod-50ta nuxsa) Buyurtma № 121
Bahosi kelishilgan narxda.

«Complex Print» MChJda chop etildi. Toshkent sh., Navoiy ko'chasi, 24.
tel. 244-40-89, e-mail: complex.print@mail.ru
Litsenziya № 10-3606 ot 10.02.2016.

ISBN 978-9943-5090-9-2

9 789943 509092